ZSUPOS ZOLTÁN

A SZÉKELY ÍRÁSRÓL

BUDAPEST

2015

Borítóterv
Zsupos Zoltán András

Technikai szerkesztő
Zsupos Zoltán András

© Zsupos Zoltán 2015

ISBN 978-963-12-2613-3
A szerző magánkiadása.

Bevezetés

Elöljáróban szükségesnek tartjuk röviden áttekinteni a székely írással és ábécével kapcsolatos jelenlegi ismereteket.

A székely írás nagy valószínűséggel a nyugati törökség írásaihoz köthető – a kazáriai, bolgáriai és az avar írás emlékeivel együtt.[1] Az Árpád-korban már használt írásról feltételezhető, hogy kialakulásában a kelet-európai rovásírások és bizonyos balkáni kapcsolatok egyaránt fontos szerepet játszottak. A jobbról balra olvasandó, gyakori betűösszevonásokat alkalmazó, a jeleket több változatban is használó írás minden eddig megtalált emléke magyar nyelvű. A középkoriak jelentős része kiemelkedő jelentőségű, monumentális méretű templomi felirat, amit jól látható helyre, nyilvánvalóan egyházi jóváhagyással írhattak. A jelenleg ismert székelyföldi 13–15. századi feliratok száma a 15. század végétől érzékelhetően megugrik.[2]

A székely írásos feliratok legtöbb és legkorábbi emléke Udvarhelyszéken található, míg például a középkori Marosszék területéről a 16. század első fele előtt nem ismerünk ilyet, ez az Árpád-kori Magyarország különböző peremterületein élő székely lakosság bizonyos mértékben eltérő történetére is utalhat.[3] „A székely rovásírás görög/cirill és glagolita eredetű betűi a Kárpát-medence déli peremvidékére és a Balkán északi térségére, egyszersmind az errefelé mutató, lehetséges kapcsolatokra irányítják a figyelmet. Márpedig ilyen kapcsolatok teremtésére éppen az udvarhelyszéki (telegdi) székelyeknek volt a legnagyobb esélye, akiknek végső, erdélyi szállásterületén a legfontosabb és legkorábbi rovásemlékek előkerültek. Közismert, hogy a telegdi székelyek – vagy ezek egy része – nyelvjárása (kiváltképp Székelykeresztúr környékén) arra utal, hogy bihari (Telegd környéki) tartózkodásukat megelőzően Dél-Magyarországon éltek."[4] A székely írás korai elterjedési góca a székelység központja, Telegdiszék volt, autentikus használata csak Székelyföldre volt jellemző.[5]

A Székelyföldön található székely betűkkel írt feliratok szerzői egyrészt írástudó papok illetve szerzetesek, és nyilvánvalóan tőlük nem függetlenül, a templomokban dolgozó mesteremberek voltak. Rajtuk kívül utazók, diplomaták, és több esetben nem is székely származású értelmiségiek sajátították el a székely írás tudományát, ami azonban a nép körében – a latin betűs íráshoz hasonlóan – csak egy kisebb, iskolázott részre korlátozódhatott, amelynek a színvonala közöttük is rendkívül egyenetlen lehetett.[6]

A székely írás folyamatosan változott, különböző rétegeit a szakemberek próbálják meghatározni. „A székely ábécé grafémái valószínűleg nem egy időből származnak: jól látszik a jelkészleten a grafikai egységesítés nyoma, […] az ábécé

---

1 Sándor 2014a 77., 92–93.; Benkő Elek 2014. 313.

2 Benkő Elek 2014 313–318.

3 A székelyek Kárpát-medencében történt megtelepedését, valamint az egy részük áttelepülésére vonatkozó adatokat összefoglalja és jól áttekinthetően térképen is bemutatja: Sándor 2014a 159–160.

4 Benkő Elek 2014 322.

5 Sándor 2014a 173.

6 Benkő Elek 2014 323–324.

alaprétegét később – a 11–13. században – újabb és újabb grafémákkal egészítették ki, hogy minél pontosabban jelölje a magyar hangrendszert."[7] Telegdi János[8] székely írást bemutató tankönyve, a röviden csak *Rudimenta*-ként emlegetett *Rudimenta Priscae Hunnorum linguae breuibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa* címet viselő munka nyomtatott példányáról nem tudunk, eredeti kézirata még nem ismert, több másolata[9] alapján próbálják meg rekonstruálni. A munkát Baranyai Decsi János[10] Telegdi Jánoshoz 1598. március 5-én Marosvásárhelyről írt latin nyelvű levele vezeti be.[11] Telegdi munkájának „17–18.

---

[7] Sándor 2014a 137.

[8] A szerző személye ma még nem pontosan azonosított. 1581. július 29-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre egy Johannes Thelegdi nevű erdélyi diák. Mivel a város a protestantizmus fellegvára volt, valószínű, hogy e diák is protestáns lehetett. Szabó–Tonk 1992 103.

Legutóbb Sándor Klára vizsgálta a kérdést, de nem jutott egyértelműen elfogadható eredményre. Volt ugyanis olyan Telegdi vezetéknevet viselő család, amelynek élt János nevű tagja, a székelyekhez is kapcsolódtak, ez pedig a 13. században szerveződött a Csanád nemzetségből, annak bihari, mezőtelegdi ágából származott. [Itt jegyezzük meg, hogy a bihari (telegdi) székelyeknek – a többi székely csoporthoz hasonlóan – csak egy része telepedhetett át a Székelyföldre, különben korábbi lakóhelyükön nem lennének, akik napjainkig megőrizték nyelvjárásukat és mindazokat a néprajzi jellegzetességeiket, amelyek segítségével pontosan beazonosítható, honnan hová települtek át. Ezt a nyelv- és történettudomány egyes jeles képviselői korábban nem vették figyelembe és következményeit kellő alapossággal, körültekintéssel nem gondolták végig. A bihari, mezőtelegdi ágból származó Telegdi család talán a helyben maradt székely lakosság leszármazottja volt, ennek tudata is élhetett bennük. Zs. Z.] Telegdi Mihály 1567 és 1569 között a hat székely szék és az udvarhelyi vár főkapitánya volt azonban részt vett a Báthori elleni harcokban, így annak győzelme után 1575-ben menekülnie kellett. Beregszentmiklósi birtokán kezd kastélyépítésbe, amelyet halála után idősebb fia, János folytatott, aki 1596. október 26-án halt meg a mezőkeresztesi csatában. Telegdi Mihály azonban hithű katolikus volt, és gyermekeit is ilyen szellemben nevelte. Azonban a tankönyvíró – ha egyezik a személye a már említett wittenbergi diákéval – igen valószínű, hogy protestáns volt, amit a tankönyv szövege és Decsi ajánlása is alátámaszt. Az előszót író Baranyai Decsi János a magyarországi tanulmányok után szintén Wittenbergben és más európai városokban tanult, 1593-tól pedig 1601-ben bekövetkezett haláláig a marosvásárhelyi református iskolában tanított. A megfelelő hivatkozásokkal összefoglalja: Sándor 2014a 244–245.

[9] Telegdi ábécéjét nyilvánvalóan autentikus hagyományokra építette, az azonban ma még nem tudható pontosan, hogy mennyit változtatott a betűkön és szabályokon. Sándor 2014a 236. Másolatai két csoportra oszthatók. Amelyik valószínűleg közelebb áll az eredeti munkához, az a 18. század elején, többszöri másolás után keletkezett giesseni másolat, erről készült valószínűleg a hamburgi és budapesti másolat. Sebestyén 1909 206–224., Sándor 2014a 240. Talán ide sorolható a Rudimenta két nagyenyedi kézirata közül az, amelyet Borbereki István, a kollégium egykori diákja 1715. április 25-én másolt. Musnai 1936. és Sándor 2014a 241–242.

A másik csoport – az előbb említett nagyenyedi kézirat kivételével – az erdélyi kéziratok csoportja. Ide sorolható a Rétyi Péter által 1671-ben készített, a fogarasi könyvtárban megtalált fogarasi kézirat, amely csaknem szó szerint megegyezik két, Marosvásárhelyen talált változattal, amelyek pedig Bod Péternek a nagyenyedi református kollégium könyvtárában őrzött Telegdi *Rudimentá*-ját tartalmazó kéziratából származnak, latin betűs szövegük teljesen megegyezik. Musnai 1936, Sándor 2014a 242–243.

[10] A jeles humanista, Tolna megyei Décsen született 1560 körül és Marosvásárhelyen hunyt el 1601. május 15-ikén. Tanulmányait a tolnai református iskolában kezdte, majd Debrecenben és Kolozsvárott folytatta. Losonci Bánffy Farkas fejedelmi tanácsos fia, Ferenc kíséretében és támogatásával peregrinált. 1587. július 26-tól a wittenbergi egyetemen, 1590–1592 között a strassburgi egyetemen tanult, de megfordul Franciaországban és Itáliában is. 1593-tól a marosvásárhelyi református iskolában tanított, 1595-től ugyanott lelkész. Tonk 1992 104.; Szögi 2011 226.; ÚMÉL I. 2001 409.

[11] Sebestyén Gyula 1909 202–203.

századi másolatai és ezek rövid kivonatai közkézen forogtak éppúgy, mint a belőle származó (és esetleg más, székelyföldi hagyományra visszatekintő) rovásírásos ábécék és kis mutatványok".[12]

Annak megállapításához, hogy meddig volt a székely írás a tudós hagyománytól független, vagy hányféle ábécé állítható össze az alapréteg rekonstrukciójához, fontos annak megállapítása, hogy egy emlék Telegdi János könyvéből tanult betűkkel íródott-e.[13] A székely írás hiteles és autentikus emlékei a székelyföldi templomfeliratok, míg a hiteles és másodlagos emlékei közé sorolható például Kájoni második – Telegditől független – betűsora.[14] Harmadik csoportjuk az eredetileg fába rótt vagy falra vésett, karcolt, azonban csak kéziratos másolatban fennmaradt emlékek, amelyek eredetije elveszett, megsemmisült – Sándor Klára ide sorolja többek közt a Bolognai Rovásemléket, esetleg a Nikolsburgi Ábécét.[15]

A székely ábécék és feliratok közül röviden a legfontosabbakról.

1933 novemberében bukkant fel a Nikolsburgi Ábécé egy morvaországi könyvtárban őrzött, 1483-ban kiadott ősnyomtatványhoz kötve, a kötet hátsó védőlevelének versoján. A székely ábécét a lap felső felére írták, címe: *Littere Siculorum, quas sculpunt vel cidunt in lignis* – azaz *A székelyek betűi, amelyeket fába rónak*.[16]

„A cím alatt jobbról balra haladó rendben következnek a székely betűk, két és fél sorban. Az egyes hangokat jelölő betűkön kívül ligatúrákat is föltüntetett az ábécé készítője, és a székely betűsort a székely írással írt *amen* szó zárja. A székely betűk fölé apró latin betűkkel hangértéküket is leírták. A Nikolsburgi Ábécé betűkészletének minden eleme megtalálható valamely más emlékben, ligatúrái – tizennégyet hoz példának az ábécé – szintén könnyen elemeikre bonthatók, jórészük más ábécékben, Marsiglinál, Kájoninál vagy Telegdinél is megvan. Az ö és ü hangértéke éppen fordítottja a más emlékekben lévőknek, csakúgy, mint a bolognai naptárban."[17] Az ábécét Pencsicei Fülöp, az ősnyomtatvány Olmüc közelében született tulajdonosa jegyezte fel,[18] így bebizonyosodott a Nikolsburgi Ábécét 1935-ben közé tevő Jakubovich Emil feltételezése, hogy az ábécét lejegyző azt másolta valahonnan, s mivel nem ismerte jól a székely betűket „saját használatára ugyszólván lerajzolta"[19]. Már korábban feltételezték, hogy Mátyás király cseh bizalmasának, Filipec Jánosnak lehetett köze az ábécé Nikolsburgba kerüléséhez, és mivel Pencsicei Fülöp annak földije volt, minden bizonnyal ismerték egymást. A budai udvarban is lehetett ismeretsége Pencsiceinek, „így a Nikolsburgi Ábécé közvetetten biztosan szintén Mátyás udvarához kapcsolható".[20]

---

[12] Benkő Elek 2014 324.

[13] Sándor 2014a 175–176.

[14] Sándor 2014a 176., 255.

[15] Sándor 2014a 176.

[16] Sándor 2014b 330–331.

[17] Sándor 2014b 331.

[18] Az ősnyomtatványt Szelp Szabolcs kutatta fel, ő azonosította Pencsicei kézírását és a Nikolsburgi Ábécé latin betűs részeit. Szelp 2011. Összefoglalja Sándor 2014b 331–332.

[19] Jakubovich 1935 11.

[20] Sándor 2014b 331.

Azt, hogy ekkor a Székelyföldön hasonló székely ábécét használtak, a Bolognai Rovásemlék által megőrzött, szintén a 15. század második felében, végén keletkezett székely írásos naptár betűkészlete bizonyítja. amelyet valószínűleg a szárhegyi ferences kolostorban talált forrásról másolt le Luigi Ferdinando Marsigli.[21] A kézirat jellegzetességei és az emlék betűhasználati jellemzői alapján megállapítást nyert, hogy „a naptár és a bolognai kézirat többi része nem föltétlenül egykorú, s talán nem azonos forrásból származik", erre utal továbbá az is, „hogy a naptár és az ábécé, illetve a naptáron kívüli részek betűkészlete sem egyezik meg teljesen".[22] Az ünnepek vizsgálata alapján igen valószínű, hogy „a naptárt obszerváns ferencesek készítették (a szárhegyi kolostor egyébként az övék volt)", a naptárban olvasható névalakok pedig arra utalnak, hogy „nem biztos, hogy a naptár maga Gyergyóban készült, de biztosan Székelyföldön, vélhetően Udvarhely környékén".[23]

Bonyhai Moga Mihály Siménfalván 1627 és 1629 között készített ábécéje és íráspróbái a csíksomlyói ferences kolostorból kerültek elő,[24] ez lehetett Kájoni Jánosnak a szárhegyi kolostorban lévő kéziratos hittani munkájában lejegyzett két székely ábécéje közül a nem Telegditől származó közvetlen forrása. Kájoninak ez az ábécéje feltűnő hasonlóságot mutat a bolognai emlék ábécéjével, aminek valószínűleg az az oka, hogy a szárhegyi kolostor leghíresebb szerzetese gyűjtötte a székely írásos ábécéket, feljegyzéseket, majd az ő 1683-ban bekövetkezett halála után, az 1690 végén oda kerülő Marsigli Kájoni hagyatékában találta a naptárat és a többi kéziratot.[25]

[21] Részletesen bemutatja és elemzi Sándor 1991, összefoglalóan ismerteti Sándor 2014b 332.

[22] Sándor 2014b 332.

[23] Sándor 2014b 332.

[24] Ezekről részletesen Sándor 2014a 248–253.

[25] Sándor 2014a 255–256.; Sándor 2014b 332–333.

Ahogyan említettük, az eddigi kutatások szerint Telegdi János Rudimentája másolatai közül a 18. század elején, többszöri másolás után keletkezett giesseni másolat az, amelyik valószínűleg a legközelebb áll az eredeti munkához, erről készült valószínűleg a hamburgi és budapesti másolat.

Szenci Molnár Alberttel kapcsolatban az ide vonatkozó legújabb összefoglaló műben az alábbiak olvashatók. „Baranyai Decsi kortársa, a zsoltárfordításairól, latin–magyar és magyar–latin szótáráról, valamint magyar nyelvtanáról ismert, szintén református Szenci Molnár Albert (1574–1634) felvidéki származású volt, és tizenhat éves korától Németországban élt. Csak Benczédi Székely *Világkrónikájá*ban olvasott a székelyek írásáról, ezért 1610-ben Hanauban kiadott latin nyelvű magyar nyelvtanában (*Nova grammatica Ungarica*) azt kérte honfitársaitól, különösen a székelyektől, hogy akinek van ismerete a székely írásról, az hozza nyilvánosságra, mert ő ezt az írást soha nem látta, és nem is ismer olyat, aki látta volna."[26]

„Az első, székely írást tartalmazó napló tulajdonosa Miskolci Csulyak István (1575–1645) volt. Csulyak a Felvidékről, Tolcsváról származott, református prédikátori családból. Magyarországi, illetve görlitzi és heidelbergi tanulmányai után különböző településeken szolgált prédikátorként Zemplénben. Csulyak nagy kedvvel írt: egyházmegyéje jegyzőkönyvén kívül naplót, önéletrajzot, beszédeket, szónoklatokat és rengeteg alkalmi verset. 1605 és 1610 között sűrű levelezésben állt Szenci Molnár Alberttel, így elképzelhető, hogy éppen számára jegyzett be naplójába két, csaknem egyforma székely ábécét. Ezek Telegdi betűsorára vezethetők vissza. Arról nincs tudomásunk, vajon elküldte-e ezeket a betűsorokat Szenci Molnárnak is, mert levelezésük 1610-ben megszakadt, és mivel az ábécék a napló végén vannak, keletkezésük idejéről is csak annyit tudunk, hogy valamikor 1601 és 1638 között írták őket."[27]

A fentiekhez az alábbiakat fűzhetjük hozzá. Szenci Molnár Albert származásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy noha ő, apja és nagyapja már a Felvidéken születtek, a család a Székelyföldről eredt.[28] A peregrinációja során 1592 májusában Strassburgba érkező Szenci Molnár Albert megérkezésekor találkozik Baranyai Decsi Jánossal (1560 után–1601. május 15.), akiről a *Dictionarium Latinoungaricum* 1611-ben Hanauban megjelent újbóli kiadásának előszavában így ír: „... ifjúkoromban – sok évvel ezelőtt – Strassburgban tisztelő híve voltam". Később Baranyai Decsi *Adagiorum* [...] című közmondásgyűjteménye[29] egyik fő forrása lesz Szenci Molnár szótárbővítő tevékenységének.[30] Amint szótára 1604-es első kiadásának előszavából is megtudjuk, Szenci Molnár Albert székely

---

[26] Sándor 2014a 270.

[27] Sándor 2014a 271.

[28] Szenci Molnár Albert származását összefoglalta Jakubovich 1935 12. Hivatkozásai a lábjegyzetben: Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 3. l. 3. jegyz. – U. a. Szenczi Molnár Albert (MTörtÉletr.) 10. l.

[29] Baranyai Decsi János 1598-ban Bártfán kiadott görög–latin-–magyar szólásgyűjteménye, az *Adagiorum Graecolatinoungaricorum chiliades quinque*...

[30] Imre 1990 26–27. Szenci naplójában az 1610. évnél olvasható:"13. Julii irtac kertemre Martinus Totfaluinac Witebergaba, hogy az Johannes Decy Adagiomos könvetskeit nekem küldgye." Szabó 2003 82. és 156.

származású volt, amit számon tartott, s arra ő feltehetően büszke volt. Ezt a következő mondata támaszthatja alá: „olyan családban születtem, – távol legyen szavamtól az irégység –, amelyben a régi magyar nyelv *romlatlanul* megmaradt. Dédapám a siculusok, vagy inkább erdélyi székelyek nemzetségéből való volt, akik azzal büszkélkednek, hogy a magyar nyelv náluk tisztább...”.[31] Sem Telegditől, sem Baranyai Decsitől nem jutott el hozzá a *Rudimera*, különben nem írta volna 1610-ben, hogy ő ezt az írást soha nem látta, és nem is ismer olyat, aki látta volna. Nem zárhatnánk ki azonban a lehetőségét, hogy valakitől 1610-ben, vagy az utána következő néhány évben – még Magyarországra történt hazatérése előtt – végre megkapta. Erre több lehetőség is nyílhatott volna: akár egy peregrináción lévő diáktól eljuthatott volna hozzá, de el is küldhette volna neki valaki, s nem csak Magyarországról. Akár viszonzásképpen is megajándékozhatták volna vele, hiszen 1610-ben megjelent munkáját ő is ajándékképpen több honfitársának, magyar és külföldi főiskolának, egyetemnek megküldte. Akkor is megkaphatta volna, amikor 1612-ben hazalátogatott. De valószínűleg nem így történt.

1613 márciusában elindult családjával hazájába, ahol aztán valamikor eljutott hozzá valakitől a *Rudimenta*, amit elküldhetett mindazoknak a tudós embereknek, akikről úgy gondolta, hogy érdekes lehet számukra. Közülük jelenleg egyet ismerünk, de, mielőtt erről szólnánk, tegyünk egy kis kitérőt.

Sebestyén Gyula a *Rudimenta* eredeti – nyomtatott és kéziratos – példányai után kutatva, jutott nyomára a giesseni másolatnak, azt a székely írásra vonatkozó, akkor ismert emlékekkel együtt igen alapos elemzés kíséretében adta közre. A legutóbb megjelent összefoglalás is ez alapján ismerteti a rá vonatkozó ismereteket: „Telegdi munkája mindenesetre csak kéziratos másolatokban maradt ránk. Kéziratai két csoportra oszthatók. Az egyik valószínűleg szorosabban követi az eredeti munkát, ebbe a csoportba tartozik a legteljesebbnek mondható giesseni másolat. Ez – valószínűleg több másolaton át – arra a másolatra megy vissza, melyet címlapja szerint Szanchi László készített Conrad Dietericus számára. Szanchi vélhetően Dietericus magyar tanítványa lehetett a giesseni egyetemen, ahol Dietericus filozófiát tanított 1614-ig, mikor ulmi szuperintendenssé nevezték ki. A másolaton Dietericus már szuperintendensként szerepel, tehát a kéziratot Szanchi 1614 és 1639 között másolhatta – ekkor halt meg Dietericus. Úgy tűnik, Szanchi másolatát a 17. század végén egy magyar másoló átmásolta, az általa készített kéziratot pedig egy magyarul nem tudó német írta át – a másoláskor elkövetett hibákból egyértelmű, hogy ő a magyar szövegeket nem értette. A giesseni másolat keletkezésének idejét a 18. század elejére teszik.”[32]

A másolás során elkövetett hibák súlyosságára már Sebestyén felhívta a figyelmet: „Az avatatlan kéztől származó másolási hibák tömege a forrásul használt Szanchi-féle másolat jellegét egészen eltörölte. Még a rovásírásos mutatványok sorvégi elválasztó jegyeinek ügyetlen elhelyezését sem lehet egészen forrásának tulajdonítanunk, mert az *Úr imádságában* előforduló *nekü-nk* már az avatatlan német másoló mesterkedésének jegyét viseli magán. Sőt hozzátehetjük, hogy e hibás másolatban még a címlapon megkorrigált „*Szanchi M. László*” név sem biztos, mert teljesen szokatlan és helynévvel sem igazolható.”[33]

---

[31] Imre 1990 57–58.

[32] Sándor 2014a 240.

[33] Sebestyén 1915 104.

Sebestyén Gyula – mint oly sok mindent – ezt is helyesen ismerte fel: a másoló neve, akitől Dietericus a kéziratot kapta, nem biztos, hogy Szanchi M. László. Feltételezhetjük, hogy a magyarul nem tudó német anyanyelvű másoló talán már egy olyan kézírással készült másolatot írt le újra, amely igen nehezen volt olvasható, így előfordulhatott, hogy egy idegen nyelvű számára ismeretlen Szenczi névből Szanchi lett, hiszen az e-ből könnyen lehet a, továbbá a korabeli íráskép miatt hasonlóképpen lehetett a z-ből h. Az M. feltehetően a Molnár rövidítése. Egy különleges vonalvezetésű A betűt félre lehet olvasni és így lehet belőle La, az l-ből d, az ert-ből isl, amihez a másoló hozzá illesztette a megfelelő végződést.

Röviden foglaljuk össze, mit tudunk Conrad Dietericusról, hogy kiderüljön: lehetett-e kapcsolata Szenci Molnár Alberttel? 1575. január 9-én született a Marburgtól 30 kilométerre fekvő Gemünden (Wohra) városában, néhány hónappal később, mint Szenci. 1590-ben kezdte meg tanulmányait a marburgi egyetemen, amelyeket 1595-től ugyanott magasabb szinten folytatott, majd frankföldi, bajorországi és Pfalz-i tanulmányútra ment. 1600-tól káplán Marburgban, 1605-től a giesseni egyetem alsóbb fokú iskolája, a paedagogium vezetője, 1607-től a giesseni egyetem professzora, 1614-től pedig ulmi szuperintendens, 1639-ben bekövetkezett haláláig.

Dieterichnek a marburgi egyetemen professzora volt id. Goclenius (Göckel) Rudolph,[34] aki Szenci Molnár Albert lakodalmára latin alkalmi költeményt szerzett[35]. Szenci 1601. szeptember 15-én írt naplóbejegyzéséből kiderül, hogy a frankfurti könyvvásáron együtt ebédelt többek között „Goclenius úrral és orvosdoktor fiával".[36] Szabó András megállapítása szerint ez Szenci első ismert kapcsolatfelvétele a marburgi értelmiségiekkel.[37] Tehát Szenci Molnár Albert a marburgi értelmiségiek közül lehet, hogy először éppen azzal a id. Goclenius Rudolph marburgi egyetemi professzorral találkozott, aki Conrad Dietericust tanította, azzal kapcsolatban volt – akárcsak Szencivel.

Néhány évvel később, 1607. június 17-én Marburgban ismerte meg jövendőbeli feleségét, Kunigunda Ferinariával, amikor étkezést fizetett elő annak akkori férjénél, Konrad Vietor magiszternél, a marburgi paedagogium tanáránál. Kunigunda Ferinaria apja, az 1602-ben elhunyt Johannes Ferinarius 1576-tól a marburgi egyetem történelem- és poétikaprofesszora volt,[38] aki valószínűleg szintén tanította Conrad Dietericust, és a tanítvány ismerhette a professzor leányát, aki később Szenci felesége lett.

Elmélyült kutatással remélhetően a közvetlen kapcsolatok is kimutathatóak lesznek Conrad Dietericus és Szenci Molnár Albert között. Annyi azonban már most megállapítható, hogy időben és térben igen közel lévő két személy kapcsolata társadalmi helyzetük, érdeklődési körük, műveltségük és kapcsolatrendszerük alapján igen valószínű.

Joggal feltételezhető tehát, hogy Szenci Molnár Albert volt, aki hazatérése után hozzájutott Telegdi munkájához, s annak másolatát eljuttatta a giesseni

---

[34] Glückwunschgedichte für Johannes und Conrad Dieterich zur Erlangung der Magisterwürde bei Prof. Rudolph Goclenius 1593. http://viaf.org/viaf/74286087/

[35] Szabó 2003 206.

[36] Szabó 2003 142.

[37] Szabó 2003 142., a 708. lábjegyzetben

[38] Szabó 2003 30., 203.

egyetem egykori tanárához, Conrad Dietericushoz, aki 1614-től ulmi szuperintendens volt. Ez nem tanár–diák kapcsolat volt, ahogyan korábban feltételezték, hanem két magasan képzett, mélyen vallásos emberé. Szenci ajánlása, amit a Rudimenta másolatára írt, szintén az ő személyére utal.

De nem csak hozzá küldhette el, hanem mindazoknak a barátainak, akikkel kapcsolatban volt munkássága során, akikről tudta, hogy fontos lehet az számukra. Az 1610 után életben lévő peregrinusoknak, a naplójában említett személyeknek, mindazoknak, akikkel levelezésben állt – hogy néhányat említsünk közülük: Johann Heinrich Alsted (1588–1638), Matthias Bernegger (1582–1640), Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655), Johannes Paul Crusius (1588–1629), Christoph Girschner (1552–1629), Johannes Hartmann (1568–1631), Johann Ludwig Havenreuter (1548–1618), Joannes Carolus Heusius (?–1636), Johannes Kepler (1571–1630), Georg Michael Lingelsheim (1556–1636), Martin Opitz (1597–1639), David Pareus (1548–1622), Georgius Pasor (1570–1637), Philipp Ludwig Piscator (1575–?), Georg Rem (Remus) (1561–1625), Konrad Rittershausen (1560–1613), Johann Conrad Rummel (Rhumel) (1574–1630) – naplóinak, iratainak, továbbá a hagyatékukat őrző személyek iratainak feltárása során talán van remény arra, hogy a Rudimera kevéssé torzított, esetleg közvetlenül Szencitől származó másolata kerüljön elő. Közülük három tudósnak, ha nem Szencin, akkor akár Gyulafehérvárott, másokon keresztül lehetőségük volt megismerni a székely írást. Hiszen igen kevéssé tűnik életszerűen, hogy a gyulafehérvári akadémián tanító professzorok ne lettek volna kapcsolatban a szintén ott lévő, a székely írást biztosan, valamint a most még csak valószínűsíthető, hogy ismerő személyekkel.[39]

[39] Jó példa erre Geleji Katona István, aki nemcsak püspök, és prédikátor, hanem a maga korának legnagyobb nyelvésze is volt. Bóné 2014 60.; A Geleji *Grammatikatska* című munkájában írtak alapján feltételezhető, hogy akár heidelbergi, akár gyulafehérvári tartózkodása alatt kapcsolatba került, ismeretségben állt a német nyelvművelés olyan tudós képviselőivel, mint Martin Opitz és Johann Heinrich Alsted. Bóné 2014 64.; Geleji Katona István a gyulafehérvári református kollégium rektora 1633-tól, ahol utódja Csulai György István, akárcsak a püspöki székben. Megemlítjük, hogy Apáczai Csere Jánost, aki 1643 őszétől a gyulafehérvári főiskola hallgatója volt, Johann Heinrich Bisterfeld ösztönözte enciklopédikus tudás megszerzésére.

Először a gyalakutai Lázár család és a székely írás kapcsolatára vonatkozó kutatás történetét tekintjük át. Mivel a családnak több ága és sok hasonló nevű tagja volt, ezért a családról megjelent, alább idézendő kötetben[40] használt jelölést használjuk, így elkerülhető az egyes személyek összetévesztése.

Szabó Károly az alábbiak szerint hivatkozik Szilágyi Ferenc írására: „Hogy a XVII. században, midőn, mint láttuk, némely református papok székely írással leveleztek, Erdélyben az ezen betűkkel irt irományok nem lehettek nagy ritkaságok, azt a következő adatból is következtethetjük. Midőn 1738-ban a török porta II. Rákóczi Ferencz fiát, Józsefet, mint leendő fejedelmet Erdély felé indította, a bécsi kormány titkos összeesküvés alaptalan gyanújából Erdélyben több előkelő férfiút elfogatott s házaiknál szigorú motozást tartatott. Ekkor történt, mint egy azon kori kéziratban följegyezve találjuk, hogy az elfogottak egyikénél, báró Lázár Jánosnál, „több írásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scytha alphabetum jegyeivel készültek, s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak”[41].[42]

Az esetről jó áttekintést ad a család tagjait bemutató könyv VII. Lázár Jánosról szóló részének ide vonatkozó részlete: „Egy évi házasság után fogságra jutott; 1738 martius havában a fejedelem parancsára fogták el.

Elfogatását hamis vád okozta. Mert midőn II. Rákoczi Ferencz fia Rákoczi József a töröktől Erdély fejedelmének lön kinevezve, a bécsi császári udvar a török földről tudósitást kap, a melyben több főrangu és előkelő nemes hazafi Rákoczival alattomos levelezéssel volt vádolva; e feladottak közt volt gr. Lázár János is. Katonai erővel fogták el és Szebenbe vitték, a hol szoros őrizet alatt tartották, a míg a pestis kiütött.

Ekkor onnan sógorával gróf Bethlen Samuellel együtt Brassóba vitték fogságra.

Elbocsátatásáért, ugy a többi fogoly-társaiért, mind az erd. főkormányszék, mind a rabok rokonai folyamodtak VI. Károly császárhoz, sőt a rokonok felküldték a foglyok ártatlanságát bizonyitó kérelemlevéllel gróf Bethlen Imrét kővári kapitányt mint követet. Ily sok kérelemnek végre annyi lett az eredménye, hogy Medgyesre september 29-re a főkormányzó gróf Haller János elnöksége alatt polgári és katonai vegyes bizottságot neveztek ki és szoros nyomozást rendeltek.

Erre Lázár Jánost társaival elvitték Medgyesre, és a bizottság a Bécsből küldött husz vallató pont szerint hozzáfogott october 1-ső napján a feladott vádak megvizsgálásához. A husz napig tartó nyomozás alatt leginkább nevelte a gyanut Lázár János ellen az, hogy elfogatásakor, a midőn minden leveleit és irományait lefoglalták és lepecsételték, irományai közt olyasokat is kaptak, a melyek állitólag scytha betüvel voltak irva, holott foglalatjokra nézve ártatlanok voltak s tán atyjáról vagy nagyatyjáról maradtak reá.

A husz napi nyomozás után csakugyan kitünt Lázár János ártatlansága, ugy hasonlólag a többi fogolyé is, s igy mind őt, mind rabtársait a császár 1738-

---

[40] Lázár 1858

[41] Szilágyi 1836 431. [Szilágyi eredeti szövege: „B. Lázár Jánosnál több írásokat kaptak, azok köztt olyanokat, melyek valami Scytha alphabetum jegyeivel készültek, s nagyattyáról vagy attyáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak.” Zs. Z.] Szabó további hivatkozása: Lázár 1858 92–93.

[42] Szabó 1866b 118.

ba[n] december 23-án költ leirata által szabadon bocsátotta, megigérvén egyszersmind, hogy a hamis vádló ellen közkeresetet fog rendelni, ha kitudódnék, hogy az austriai alattvaló."[43]

A letartóztatott személyek: gróf Bethlen Sámuel,[44] báró Lázár János – a királyi tábla bírái, Szigeti Gyula István református püspök, Rhédei Ferenc, Rhédei László, Thoroczkai Zsigmond királyi hivatalos és Toldalagi Mihály. Gróf Bethlen Sámuelt és báró Lázár Jánost előbb Szebenben tartották fogva, majd a pestis kiütése miatt Brassóba vitték át őket. Szigeti Gyula Istvánt Károlyfejérvárott, Rhédei Lászlót Déván, Thoroczkai Zsigmondot Kolozsvárott, Rhédei Ferencet Besztercén, Toldalagi Mihályt Fogarasban őrizték.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában sikerült nyomára jutni az ügy iratainak. Közöttük van a gróf Bethlen Sámuelnél és báró Lázár Jánosnál lefoglalt iratok jegyzéke. Utóbbiét Henter Sándor 1738. március 31-én készítette, és igen terjedelmes, pedig nem darab szinten készült a jegyzék, sok esetben csak a nagyobb csomókban lévő iratok témakörét nevezte meg.[45]

A Bécsből küldött vallató pontokból kiderült, hogy VII. Lázár Jánostól külön, a székely írással kapcsolatos kérdésekre is válaszokat vártak.[46]

Törvényes vizsgálat

nyolc személy ellen, nevezetes erdélyi grófok, bárók és nemesek ügyében, akiket a Rákóczi-összeesküvésben való részvétellel vádolnak, jelenleg őrizetben tartatnak, ahol megkezdjük a törvény szerinti vizsgálatukat.

Elsőként általánosságban elmondják nevüket, életkorukat, vallásukat, rendjüket, családi állapotukat, stb. [...]

Következnek a kérdőpontok Lázár János bárót illetően.

Felismeri-e a K., L., M., N., O. és P. betűkkel jelölt (eredetiben bemutatott) leveleket? Megjegyzendő: ha megjátssza, hogy nem ismeri a leveleket, szembesítsék azokkal.

2. Ama leveleket a bírói nyomozás során nála találták, ebből következik, hogy tudnia kell, mik azok.

3. Ki írta a leveleket?

4. A vizsgált személy kérvényezte, hogy mindegyik levelet külön-külön is megmagyarázhassa (megjegyzendő: a törvény nem engedélyezi), minden titkos jellemzőit és írásjegyét, és tartalmát is.

Megjegyzendő: ha a levelek értelmezése, amit Bécsben megállapítottak, és Lobkowitz herceggel[47] közöltek, nem egyezik eme vizsgálat eredményével, abban az

---

[43] Az idézet forrása: Lázár1858 92–93. Lásd bővebben Szilágyi 1836 421.

[44] VII. Lázár János sógora, Bethlen Sámuel (1696–1755) – Bethlen Sámuel és borsai Nagy Borbála gyermeke – a marosvásárhelyi kollégium gondnoka, az erdélyi református eklézsiák, kollégiumok és iskolák főkurátora, guberniumi tanácsos, Fogarasföld főkapitánya volt. 1716-ban vette feleségül VII. Lázár János nővérét. Lázár 1858 89.

[45] A Lázár Jánosnál lefoglalt iratok jegyzékének jelzete: MNL OL B 2 1738. 434. 26–31.

[46] Ezúton is köszönöm a latin nyelvű iratok fordítását Tuza Csilla főlevéltáros asszonynak.

[47] Lobkowitz János György Keresztély (1686–1755) herceg, osztrák tábornok, ekkor Erdély katonai főparancsnoka.

esetben a vizsgálatot tovább kell folytatni, amiként a vizsgálatot levezetők jónak látják.[48]

Az eredeti, latin nyelvű szöveg:

Articulatum examen

Commune omnibus octo, respective Comitibus, Baronibus et nobilibus Transylvanis, quo ex capite imputatae conspirationis Rakoczianae, in custodia detinentur: ubi postea Articuli speciales pro quolibet Inquisit[i]o sequentur.

Praemissis Articulis Generalibus de nomine aetate Religione, Statu et Conditione, etc.:

[…]

Sequuntur Articuli Speciales pro Barone Lazar Janos

1mo: an scripta sub litteris K., L., M., N., O. et P. (exhibeantur illi in originalibus) noscat?

Notandum: si simularet se haec scripta non noscere, constituatur.

2do: haec scripta fuisse in judiciali Disquisitione Literarum apud ipsum inventa, per consequens ea noscere deberet.

3tio: Quis ea scripsit?

4to: Inquisitus in instanti (notandum: non permittatur illi mora speculandi) interpretetur omnes et singulas has suas litteras, secretis characteribus et notis scriptas ac genuinum earundem sensum exponat.

Notandum: si interpretatio istarum litterarum hic Viennae facta, et generali Commendanti Principi de Lobkowiz communicanda, interpreti Inquisit[i]o non corresponderet, in eo casu Inquisit[i]o ulteriores articuli stringentes debebunt formari prout videbitur Examinatoribus e re esse.

VII. Lázár János kihallgatásának jegyzőkönyve:

A vizsgálat

Báró Lázár János ellen a rebellis Rákóczi Józseffel való összeesküvés vádjával lefolytatott, Medgyesen, 1738. október 2-án kezdett vizsgálat.

Kérdőpontok – általános adatok – válaszok

Hogy hívják, hány éves, milyen vallású, milyen a társadalmi és családi helyzete?

Általánosságok

Válaszok: Lázár János, 35 éves, Segesváron, Erdélyben született, a Marosszéki Gyalakután lakos, a királyi tábla ülnöke, házas, gyermeke nincs, református.

[...]

A vizsgálat folytatása

Fent nevezett Lázár János elleni vizsgálat folytatása Medgyesen, 1738. október 8-án.

1. *Ismeri-e a vizsgálati személy a K., L., M., N., O. és P. betűvel jelölt leveleket, melyeket eredetiben bemutattak?*

Az 1. kérdésre: Ismeri a K. betűjelű levelet, azt mondja, atyja, György írta. A K. betűjelű levél tartalma az, amit a bécsi elemzés is mondott. A fentírt levelekről semmit sem tud, a szkíta írásjeleket atyja, György írta, visszafelé kell olvasni, mint a héber írást, és az átírási kulcsot is tartalmazza.

Az L betűjel alatti levél szkíta írással íródott, de a vizsgált személy nem tudta, ki írta ama ábécét; a vizsgált személy a K. betűjel alatt levelet úgy magyarázta, hogy az:

[48] MNL OL F 46 1738:544. 7., 13.

„Grof Bethlen Miklós notára való[49] keresésiben be adot votumim[50]". Ami latinul annyit tesz: vota mea in prosecutione ad notam Comitis Nicolai Bethlen introdata seu exhibita. Ama L. betűjel alatti levelet vizsgált személy a következőképpen magyarázta: ezt a levelet én írtam az úrnak: ismerem ama embert, ki a postát viszi, uraságtok ne fáradjon vele. NB. jó ember, rossz bor. ama L. betűjel alatti magyar nyelvű levelet atyjának levelével együtt elismeri, de nem tudja bizonyosan, ki írta ama másikat.
Az M. betűjel alatti levelet az L. levélhez hasonló írással írták, magyar nyelven, szkíta írással, a vizsgálat személy úgy véli, azt atyafia, Lázár Imre írta, melynek megvan a mindenki által érthető latin nyelvű átirata is.

Mivel tehát a vizsgált személy ama L. és M. betűjel alatti ábécét mostanáig szorgalmasan megőrizte, ugyanolyan jól megőrizte a K. betűjeles levelet is,
mert ama írások atyafiaitól érkeztek, és ezért nála maradtak.
Az N. betűjel alatti írást már a fentiekben megvitatták, a vizsgált személy sem a külzetét, sem a tartalmát nem ismeri, ebből következően nem tudja, mit jelent a külső címzés, és mi célból íródott.

2. A bírósági vizsgálaton bemutatott írások, melyeket nála találtak, ismeretesek-e előtte?
A 2. kérdésre:
Nem tudja, hogy az N. betűjelű levél, hogy került az iratai közé, talán atyjától, Lázár Györgytől érkezhetett, de azt mondja, nem atyja kézírása, és nem ismeri fel, de ha adunk időt a vizsgált személynek, megvizsgálja azokat (hasonló a gyermekek feljegyzéseihez).
Az O. betűjelű iratra emlékszik, hogy a levelei között látta, de nem tudja, ki írta, vagy mikor került az iratai közé, a vizsgált személy nem tud egyéb felvilágosítással szolgálni, minthogy ama írásban semmi nincs, mi Őfelsége ellen szólna, miként azt a tartalma is bizonyítja.
A P. betűjel alatti levél ugyanolyan ábécével íródott, mint az L. és M. betűjel alatti, és idősebb atyafi, Lázár Imre írásához hasonlít, de az aláírás Dako János, akit vizsgált személy eddig nem említett, az év pedig '98, melyről vizsgált személy semmit sem tud, sem azt nem tudja, ki az a Dakó János, az írás pedig gazdasági kérdésekről szól, miként tartalmából kitetszik.
Egyéb, a borítékon írt írások ismeretlenek vizsgált személy előtt, ugyanígy a hét héber nyelvű levél.

A vizsgált személy ismeri ama szkíta és héber leveleket?
Bizonyos héber és görög nyelvű tanulmányokat vizsgált személy még ifjúságában kezdett el, de alig haladt vele.

A jegyzőkönyvben foglaltakat vizsgált személynek felolvasták, és előbbiek megtartásával továbbküldték. Medgyes, 1738. október 8.
A következő napon a vizsgált személy, báró Lázár János az N. betűjel alatti levél kulcsát átküldte a bizottságnak.
N. betűjel alatti levél
Tekintetes királyi vizsgálóbizottságnak alázatosan jelentendő.

---

[49] hűtlenség bűnére, hazaárulási vádra

[50] felvilágosítás, magyarázat

Ama da, ge, li, ro és pu betűket érintően.
Úgy írandó át, hogy ahol a-t írunk, ott d értendő, és fordítva, ahol g áll, ott e írandó, és fordítva, ebből következően az l helyett i, az r helyett o, a p helyett u, és fordítva.
Ha ezeket a betűcseréket figyelembe vesszük, akkor ilyen írás tűnik elő, mégpedig.
Itt illen állapotok vadnak:
Meg harczolván az Velenczesekkel, volt a' Török Classis, eőtven eőt, 55. azon kívül száz hetven Kaik, kiben 60., 70. számu nép volt, az Gállyákb[an] 14. maradott meg, az kik el szaladtanak, de az vezér mihent ki értek, mind meg ölette, a száz hetven Kaikokb[an]30. Maradott meg. Soha az Török Nemzeten illen veszedelem nem esett, mint az idén, csak most husz eszer ember veszet el, az idén száz Hajojoknál több oda, az fekete Tengherön, az Donczki Koszák egetöt el 30. Várost, falut, csak nem által a fejér Tengheren, negied nappal ez előtt itt közel két három méli főldnire voltanak, mindenütt éghetnek, rabolnak, ez meghrőttent, félemlőt nép. Az vezér 3. Passát, 17 nagi rendeket öletöt megh az futásért, azon kívül többet 2. ezer embernél, az kik ide haza jöttenekis, a Császár mindenütt öleti őket. Az meli helyöket a' Kozákok el éghettenek Panghalia, Galata, Bulgharianak minden Portusit, Pizát, utolb[an] Reksinél voltanak.
Ami latinul így hangzik:
Hic negotia taliter sunt:
Habito cum venetis conflictu, fuit Classis Turcica 55 praeterea 170 Caici, in singulis 60 70 homines. E Navibus majoribus 14 supersunt fuga elapsae. Eos tamen Vezirius quam primum appulerunt, occidi omnes justit. E 170 Caicis supersunt 30. Nunquam Gens Ottomanica cladem tantam possa est, quam hoc Anno. Vel hoc actu 20. millia hominum perdidit. Hoc anno plus quam 100 Naves desiderantur. In mari nigro Cozaci Donczkienses 30 Civitates et Pagos exusserunt, fere trans usque mare album. Ante quadriduum hic prope 2. 3. miliaribus abfuerunt, ubique igne vastant, et mancipia praedantur. Gens haec perclusa timore, et perterrita est. Vezirius tres Passa et 17 Proceres occidi justit ob fugam, de praeterea plus quam bis mille homines. Etiam qui huc redierunt Imperator occidi illos, ubique jubet. Loca, quae Cazaci combusserunt, sunt: Panghalia, Galata, Portus omnes Bulghariae, Piza, et ultimario fuerunt ad Reksun. Ama levélnek a tartalma így hangzik, de a legrégebbi időtől fogva, amelyre én visszaemlékszem, nem tudok ilyen tettekről, nem emlékszem ilyesmire. Őfelségének ebben pedig semmi kárára való nincs. Őfelsége alázatos szolgája Lázár János[51]

Az eredeti latin nyelvű szöveg:

Constitutum

Contra Dominum Baronem Joannem Lázár in puncto suspectae conspirationis cum rebelle Josepho Rákóczi Medgyesini 2da 8bris 1738 inchoatum.

Interrog[atoria] Generalia responsoria

Quomodo vocetur, cujus aetatis, religionis, status et conditionis sit?

Ad Generalia

R[esponsoria] Joannes Lázár, 35 annorum, Schesburgi in Transilvania natus, in Gyalakuta in sede Marus ordinarie residens, Liber Baro Tabulae Regiae Assessor, conjugatus absque prolibus, reformatae religionis.

[...]

Continuatio examinis

Cum supra nominato Barone Domino Joanne Lázár super articulis singularibus Medgyesini 8va 8bris 1738.

---

[51] MNL OL F 46 1738:544. 17–22.

1mo

An Dominus constitutus scripta sub littera K. L. M. N. O. et P. noscat, quae eidem in originalibus exhibitae fuerunt?

Ad 1mum Art[iculum] singularem.

R[esponsoria] Lit[tera] K. noscit, et Domini Parentis sui Georgii esse scripturam dicit. Contentum Lit. K. conforme transmissae Vienna interpretationi explicuit. Litteras supra scriptas ignotus esse, characterem Scyticum a constituti Domini parente Georgio scriptum, qui legi debent a retro ad instar scriptura Haebraicae; et esse inscriptionem sive rubrica interius contenti.

Lit. L. esse Alphabetum scripturae Scyticae, quis autem hoc alphabetum scripserit, Dominus constitutus ignorat; juxta hoc alphabetum Dominus constitutus Lit. K. explicuit nominanter: Grof Bethlen Miklós notára való keresésiben be adot votumim.

Quod Latine interpretatum fuit: vota mea in prosecutione ad notam Comitis Nicolai Bethlen introdata seu exhibita. Retroscriptum ejusdem Lit. L. sequenti modo interpretatum fuit a constituto: Epistolam quam primo scribo Domino scribo (sic): hominem quem videram nosco, auferat posta sive ..darius, amet Dominatio Vestra non se fatiget. NB. homo bonus, vinum malum. Adoptavit hanc Hungarico idiomate scripturam L. cum scriptura avi Domini constituti, quidem quadrare, interim tamen pro certo non scit, an idem avus aut quis alius eandem scripserit?

Lit M. esse idem Alphabetum cum Littera L. cum significatione litterarum Hungarico idiomate supra quamlibet litteram Schyticam positarum quod Dominus constitutus sui avi Emerici Lázár scripturam esse credit, cujus retroscriptum est Latinum, consequenter ab omnibus intelligibile.

Quare ergo Dominus constitutus haec Alphabeta L. et M. adeo diligenter involvit, et tam bene custodivit cum Lit. K.

Uti a parentibus suis illa interscripturas invenit, ita etiam eadem reliquit.

Lit. N. cujus inscriptio jam est interpretata inferius scripturam autem Dominus constitutus nec in indorsatione, nec intus noscit, consequenter etiam scire nequit, quid ista indorsatio significare debeat, aut in quem finem facta sit?

2do

Cum haec scriptura in Iudiciali discussione Litterarum apud ipsum inventa fuerit eandem consequenter noscere debet?

Ad 2dum singulare

R[esponsoria] Se non scire quomodo haec scriptura N. inter sua Litteralia devenerit, nisi a suo Parente Georgio Lázár devenisset: sed characterem hujus scripturae N. non esse sui Domini Parentis, de explicatione ejusdem respondit, quod tam celeriter non possit significationem ejusdem exponere, sed si Domino constituto daretur tempus, tentaturum se etiam interpretatione (siquidem hujus claris conformis sit, illi inter pueros notae) adinvenire.

Lit. O. se meminisse eandem scripturam inter sua Litteralia fuisse, quis autem eandem fecerit, ignorat, nec a quo tempore inter sua Litteralia habuerit, eidem notum est, hujus scripturae Dominum constitutum aliam interpretationem sive explicationem dare non posse, quam prout verba sonant, nec esse contra suam Majestatem uti ex contentis constat.

Lit. P. esse idem Alphabetum cum Lit. L. et M. quam avi sui Emerici Lázár caracterem esse existimat, cujus autem sit contentum Litterarum constare de subscripto nomine scilicet Dako János cum autem Dominus constitutus adhuc non attigerit, Annos dati subsignati scilicet 98 anno constitutum etiam non posse scire, quis ille Dako János fuerit, contenta autem harum Litterarum esse de Economia uti aperte patet.

Reliquos in indorsatione scriptos ignotos caracteres esse septem litteras Haebraicas ordine Alphabetico positas.

Unde Dominus constitutus noscat istas Litteras Scythicas et Haebraicas?

R[esponsoria] Ex uniuscujusque Littera et Caracteris hungarici supranotati Haebraicam et Graecam Dominum constitutum in Juventute quidem incepisse discere, sed parum profecisse.

[...]

Quibus ad Protocollum sumptis, Dominoque constituto praelectis ad priorem detentionem remissus fuit. Medgyesini 8va 8bris 1738

Sequenti die Dominus constitutus Baro Lázár hic adjacentem interpretationem Litterarum N. cum clave earundem anteposita commissionem transmisit.

Lit[tera] N.

Excelsae Regiae in Cancellaria Arrestatorum Ordinatae Commissioni, humillime insinuandum:

Hae Litterae da, ge, li, ro, pu.

Ita inter se convertuntur ut ubicunque a scribendum est, serpatur d, et vice versa, ubicunque g, ibi scribatur e, et vice versa, sic quoque per consequens loco l, i; loco r, o; loco p, u, et inversim.

Et juxta has Litteras Conversiones sensus scripturae ad interoretandum proposita est.

Itt illen állapotok vadnak:

Meg harczolván az Velenczesekkel, volt a' Török Classis, eőtven eőt, 55. azon kívül száz hetven Kaik, kiben 60., 70. számu nép volt, az Gállyákb[an] 14. maradott meg, az kik el szaladtanak, de az vezér mihent ki értek, mind meg ölette, a száz hetven Kaikokb[an]30. Maradott meg. Soha az Török Nemzeten illen veszedelem nem esett, mint az idén, csak most husz eszer ember veszet el, az idén száz Hajojoknál több oda, az fekete Tengherön, az Donczki Koszák egetöt el 30. Várost, falut, csak nem által a fejér Tengheren, negied nappal ez előtt itt közel két három méli főldnire voltanak, mindenütt éghetnek, rabolnak, ez meghrőttent, félemlőt nép. Az vezér 3. Passát, 17 nagi rendeket öletöt megh az futásért, azon kívül többet 2. ezer embernél, az kik ide haza jöttenekis, a Császár mindenütt öleti őket. Az meli helyöket a' Kozákok el éghettenek Panghalia, Galata, Bulgharianak minden Portusit, Pizát, utolb[an] Reksinél voltanak.

Eadem Latine sonant:

Hic negotia taliter sunt:

Habito cum venetis conflictu, fuit Classis Turcica 55 praeterea 170 Caici, in singulis 60 70 homines. E Navibus majoribus 14 supersunt fuga elapsae. Eos tamen Vezirius quam primum appulerunt, occidi omnes justit. E 170 Caicis supersunt 30. Nunquam Gens Ottomanica cladem tantam possa est, quam hoc Anno. Vel hoc actu 20. millia hominum perdidit. Hoc anno plus quam 100 Naves desiderantur. In mari nigro Cozaci Donczkienses 30 Civitates et Pagos exusserunt, fere trans usque mare album. Ante quadriduum hic prope 2. 3. miliaribus abfuerunt, ubique igne vastant, et mancipia praedantur. Gens haec perclusa timore, et perterrita est. Vezirius tres Passa et 17 Proceres occidi justit ob fugam, de praeterea plus quam bis mille homines. Etiam qui huc redierunt Imperator occidi illos, ubique jubet. Loca, quae Cazaci combusserunt, sunt: Panghalia, Galata, Portus omnes Bulghariae, Piza, et ultimario fuerunt ad Reksun.

Patet itaque ex continentia harum litterarum, scriptum hoc esse omnino pervestustum meamque aetatem excedere, siquidem aetate mea talia gesta esse non memini, neque adeo haec ad rationes meas persidere. At nec aliunde quicquam in hoc est Augistissimi Nostri Majestati adversum.

Excelsae Commissionis Regiae

Humillimus servus

B. Joannes Lázár

Bíztunk benne, hogy talán előkerül néhány székely betűkkel készült irat, azonban csalódnunk kellett. Az ügy során lefoglalt irományokat a vádlottak felmentésük után visszakapták, a levéltárba került iratok között pedig nem található másolat. Egyetlen kivétel az N. betű alatt hivatkozott, amelyet VII. Lázár János

kihallgatása jegyzőkönyvének végére írtak, az azonban nem székely írással készült, és a megfejtett szöveg a jegyzőkönyvben olvasható.

A kihallgatás azonban így is érdekes információkat tartalmaz.

A K. betűjelű levelet a kihallgatott VII. Lázár János édesapja, az 1675 és 1716 között élt III. Lázár György írta székely írással, és az átírási kulcsot, az ábécét is tartalmazta. A levelet Bécsben is elemezték, lefordították, a tartalma az volt a kihallgatott szerint, amit Bécsben megállapítottak. Ebből kiderült, hogy VII. Lázár Jánosnak ismernie kellett a székely írást, különben nem mondhatott volna véleményt annak tartalmáról. De miről szólt a III. Lázár György által székely írással készített dokumentum? " VII. Lázár János „*a K. betűjel alatt levelet úgy magyarázta, hogy az: „Grof Bethlen Miklós notára való keresésiben be adot votumim",* vagyis Bethlen Miklós kancellárnak a hűtlenség bűnére, hazaárulási vádra adott felvilágosítása, magyarázata. Bethlen Miklós Szebenben írta a Hollandiában, Hágában Fridericus Gotefridus Veronensis álnéven 1704-ben kiadott *Columba Noe (Olajágat viselő Noé galambja)* című röpiratot.[52] Amit ebben kifejt, az, „hogy a Habsburg-dinasztia és Rákóczi hatalmától egyaránt el kell határolni Erdélyt. Az önálló, el nem kötelezettségét a töröktől és a Habsburg-császártól adóval és a nyugati protestáns országok kezességével megváltó fejedelemség terve azonban az adott viszonyok között kivihetetlennek bizonyult, noha a röpirat alapelvét, amely szerint Erdély az európai hatalmi viszonyok egyensúlyát biztosító tényező lehetne, Rákóczi is magáévá tette. Bethlen írásáért drágán fizetett: Rabutin vasra verette, majd Szebenből Bécsbe vitette csaknem életfogytáig tartó rabságra."[53] Bethlen Önéletírásában megírta, hogy az üggyel kapcsolatos iratok kiknél érhetők el: „Az actákra, melyeknek az erdélyi részét, az evocatiora, pár és processusbélieket Sándor Gergely és Péter deák prókátorim adhatják elé."[54] Tőlük – akik rendelkeztek az idézőlevél másolatával és az eljárás során keletkezett iratokkal – kerülhetett aztán Bethlen Miklós kancellárnak a hazaárulási vádra adott magyarázata néhány vele szorosabb kapcsolatban lévő személyhez, akik közül III. Lázár György székely írással másolta le, és őrizte azt. Az adott körülmények között teljesen érthető és indokolt volt az eljárása, hiszen ha akkoriban a császár emberei megtalálják nála, komoly veszélybe sodorta volna magát.

Az L. betűjelű levelet szintén székely írással és magyar nyelven írta valamelyik atyafia, de nem tudja biztosan, hogy ki.

Az M. betűjelű levelet nagyapja, az 1686-ban elhunyt IV. Lázár Imre írta székely írással, magyar nyelven, és ez is tartalmazott ábécét. Ezt a három levelet azért őrizte meg, mert a rokonaitól, őseitől maradtak rá.

Az N. betűjelű levélről azt feltételezte, hogy talán édesapja, III. Lázár György írhatta, bár nem annak a kézírása. Ez nem székely írással íródott, hanem

---

[52] Bethlen 1955 I. 6. Ő maga így írt róla: „A haza és proxime Enyed romlása, kit bizony, mint egy gyermekemet, úgy megsirattam, indíta a Noé galambja írására. Isten előtt állok s írom, olyan csodálatos instinctus volt körülem, jómra-é, gonoszomra-é? Isten titkában vagyon, hogy én azt kiírni nem tudom, csak nem nyughattam sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítém és annak a Pano István görögnek oda nem adám." Bethlen 1955 II. 150.; az ide vonatkozó ismereteket összefoglalja Albert 2009a 79–81.

[53] Az önálló erdélyi fejedelemség utolsó évtizedei. In: Erdély története II. Budapest, 1988. 899.

[54] Bethlen 1955 II. 150.

titkosírással, aminek kulcsát másnap küldte át a vizsgálóbizottságnak, majd a levél szövegének megfejtését magyarul és latinul is feljegyezték a kihallgatás végére.[55]

Az O. betűjelű iratról nem derül ki semmi, csak annyi, hogy tartalma nem irányul az uralkodó ellen.

A P. betűjelű irat '98-ban – feltételezhetően 1698-ban – székely írással készült, nagyapja írásához hasonlít, azonban az aláírásban szereplő Dakó Jánost nem ismeri, az irat pedig gazdasági kérdésekről szól.

Nyelvtudásáról a kihallgatott elmondta, hogy fiatalkorában folytatott héber és görög nyelvű tanulmányokat, de alig haladt vele.

Összesen tehát négy székely írással készült iratot találtak VII. Lázár Jánosnál, amelyek közül három ábécét is tartalmazott. Egy vagy két iratot nagyapja, egyet apja, egyet egy Dakó János nevű személy, egyet pedig egy ismeretlen személy írt. Keletkezésük ideje a 17. század első harmada és a 18. század eleje közé esik, és az is egyértelmű, hogy – ahogy már említettük – 1738-ban VII. Lázár Jánosnak nem jelentett gondot azok olvasása. Megerősítést nyert az, amit az eddig ismertek közül néhány székely írás alapján már tudtunk: a kényes információk feljegyzésére titkosírásként is használták, hogy ne sodorják veszélybe önmagukat s ez által családjukat se.[56]

Amint az a jegyzőkönyvből kiderült, a kihallgatás során különös figyelmet fordítottak a székely írással készült iratokra, azokat Bécsben is megismerték. Az ősi írás nem lehetett teljesen ismeretlen számukra, mivel – ha máshonnan nem – Bél Mátyás munkáiból már tudhattak róla.[57] A kihallgatást végző bizottság polgári tagjainak többsége, az erdélyi magyar és székely elit részeként, nagy valószínűséggel szintén ismerte a székely írást – aki esetleg nem, az a per során ismerkedhetett meg vele.

A fentiekből egyértelműen megállapítható, hogy a Lázár család gyalakutai ágából IV. Lázár Imre, III. Lázár György és VII. Lázár János, tehát három generáció biztosan ismerte a székely írást, de nem zárható ki sorból a fiatalon elhunyt V. Lázár Imre sem.

Az oly sokat emlegetett VII. Lázár János gyalakutai III. Lázár György és Bethlen Judit[58] fia, 1703-ban Segesvárott született. 1716-ban Nagyenyeden Pápai Páriz Ferenctől tanult, majd 1719-ben az erdélyi kormányszékhez felesküdve hivatali pályára lépett. 1728 januárjától 1731-ig marburgi egyetemen többek között Chtistian

---

[55] Nem jutott időnk a titkosírással leírt események pontos beazonosítására, ezért csak feltételezzük, hogy az 1656. június 26-án a velenceiek által a Dardanelláknál aratott tengeri győzelemről van szó. Matuz 1990 143. és 234.; „Az 1656. év újabb megaláztatásokat hozott az ozmánokra. Mocenigo a velencei hajóhaddal a Dardanellák bejáratánál fényes diadalt aratott az ozmán tengeri had felett. Több mint 70 hadihajó esett itt az ellenség kezébe vagy süllyesztették a tenger mélyébe s a lepantoi tengeri ütközet óta nem érte a félholdat ennél súlyosabb csapás." Lázár 1890 396–397.; A kozákok csatlakoztak az 1593-as Szent Ligához, már 1624–1626-ban a Boszporusznál is megjelentek.

[56] A kora újkori eddig ismertté vált magyarországi titkosírások mintegy 95%-a politikai természetű, amibe „az államközi diplomácia, a befolyásos főnemesek belpolitikai természetű levelezése, az olykor összeesküvésbe, sőt felkelésbe torkolló nemesi szervezkedés, a tábornokok katonai üzenetváltása, a követjelentések és a kémkedés egyaránt beletartozik". Láng 2014 133.

[57] Bél Mátyás: *De vetere litteratura Hunno-Scythica exertitatio*. Lipcse, 1718.; Bél Mátyás: *Ungarischer Sprach Meister.* Pozsony, 1729.

[58] Bethlen Judit édesapja Bethlen György fogarasi kapitány, akinek testvére Bethlen Farkas (1639–1679) kancellár, történetíró. Bethlen Judit testvérei közül Kata II. Apafi Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem felesége, Klára pedig Bánffy György erdélyi gubernátor felesége.

Wolftól tanult.[59] Hazatérése után kiterjedt levelezést folytatott a külföldi és erdélyi tudósokkal, valamint a hazai püspökökkel. Édesapja halála után mostohaapja a tudós Köleséri Sámuel (1663–1732)[60]. 1736-tól az Erdélyi Tábla ülnöke. 1737-ben vette feleségül gróf Teleki Katát, gróf Teleki János és Vay Borbála leányát. 1742-ben Belső-Szolnok vármegye főispánja, 1746-ban a királyi tábla elnöke és főkormányszéki tanácsos lett. 1733-ban bárói, 1750-ben grófi rangot kapott. 1758-ban hunyt el a felesége, akit három év múlva követett a sírba nagyobbik fia, Lázár Imre.[61] 1771 táján a közéleti szerepléstől visszavonult, 1772 novemberében halt meg. Latin verseket írt, kortársai Erdélyi Janus Pannoniusnak, kora Vergiliusának nevezték. Egyik legelső Voltaire-fordítónk.[62]

A Lázár család az egyik legősibb székely család, amely származására mindig büszke volt.[63] Szárhegyi és gyalakutai ága a 16. század végén jött létre. Feltételezhető, hogy az évszázadok óta vezető szerepet betöltő, művelt család tagjai körében a székely írás ismerete apáról fiúra szállt. Mire lehet alapozni ezt a kijelentést? A válaszhoz át kell tekinteni a család történetének egy szakaszát.

Mivel ide kapcsolódik Kájoni Telegdi-féle ábécéjének kérdése, vessünk egy pillantást először az erre vonatkozó eddigi szakirodalmi adatokat.

Szabó Károly 1866-ban írta: „Hájos mind e mellett sem akart lemondani a reményről, hogy a kérdéses ügyben bővebb értesítést szerezhet, s minthogy, mint mondja, ezen betűk bővebb ismeretéhez jutni igen óhajtott, írt többek közt Lestyán Barnabás dévai minorita gvardiánnak és Blahó Vincze ferenc-rendi szerzetesnek, kiről egykori tanítványa, Sinai Kristóf, akkor kassai kegyes rendi tanár leveléből tudta, hogy ezen írást érti. Lestyán 1780 october 12-én írt latin levelében egyebek közt így válaszolt neki: „Mind eddig halasztottam a választ, azért, hogy más figyelmes és tudomány kedvelő férfiakat megkérdezhessek; eleget is megkérdeztem, de őszintén megvallom, azoknak (a scythiai betűknek) még csak nyomára sem akadhattam. Megkerestem egy derék urat, ki az egész károly-fehérvári levéltárt lemásolta (?), s az azt felelte, hogy ott semmi affélét nem látott. Egy másik úr is azt állította, hogy olyan írást Erdélyben másutt nem találhatni hanemha a calvinisták enyedi collegiumában.” Blahó pedig, ki ekkor Kassán

---

[59] Tar 2004 264.

[60] A franekeri egyetem hallgatói közé bejegyezve 1683. június 27-én: „Samuel Köleseri, Ungarus” Szabó T. 1982 60.

[61] Sebestyén Gyula 1909-ben a Lázár Imre név alatt nem IV. Lázár Imrét, hanem a fiatalon elhunyt V. Lázár Imrét azonosította. Ez nincsen kizárva, hiszen az érdeklődő, értelmes ifjú őseihez hasonlóan nyilván megismerte a székely írást, ebben az esetben pedig annak négy egymást követő generáción át történő folyamatos átadásáról lenne szó. Nincs kizárva, hogy szerencsés esetben, az iratok megtalálása, ezt a feltételezést fogja igazolni. „Az itthoni kutatók különösen Erdélyben buzgólkodtak. A kutatás ügyét itt karolta fel gyalakutai Báró Lázár János, kinek házánál 1738-ban már számos székely betűs irat volt található, a kinek oldalán utóbb Szilágyi Sámuel, a csíkszentmiklósi felirat felfedezője hivataloskodott, végül a kinek 1761-ben elhalt fia, Imre, Telegdi után azt a másolatot készítette, a melyet az udvarhelyi convent jegyzőkönyvében 1780-ban Blaho Vincze ferencrendi barát megtalált.” Sebestyén 1909 261.; A korábbi és a későbbi kutatók, de maga Sebestyén 1915-ben megjelent alapvető művében sem határozzák meg pontosan – amint ez az alábbiakban olvasható –, melyik Lázár Imréről van szó.

[62] A VII. Lázár Jánosra vonatkozó adatok forrásai: Lázár 1858 90–100.; ÚMÉL IV. 2002 138–139**;** életét és tevékenységét az újabb szakirodalom alapján elemzi: Albert 2009b 107–123.

[63] A család itáliai származásáról szóló feltételezést fenntartásokkal kezelték.

tartózkodott, válaszában megküldte neki az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből 1780 május 5-én kiirt régi hún alphabetet, azzal a megjegyzéssel, hogy a Historia Domus Csikiensis-ben ezen jegyzet áll, hogy: a régi húnok ezen betűit vagyis a scytha betűket Gyalakutai Lázár Imre kéziratai közt találták, ki azokat Telegdi János munkácskájából másolta."[64]

Sebestyén Gyula sorai 1915-ből: „Bennünket Kájoni élete körülményeiből különösen az érdekel, hogy rovásirásos följegyzései éppen az arczképen szereplő 1673. évből erednek. Abból az időből, midőn Kájoni működésének tere még csak Maros-, Gyergyó- és Csíkszék volt."[65]

„Az a betűsor és abbreviatio-sorozat, a melyet 34. sz. ábránkon Simonchicz küldeményéből bemutattunk, Horváth Benedek szerint Kájoni szárhegyi kéziratának 46. lapjáról volt lemásolva. E mutatvány vonásról vonásra egyezik azzal, a mi Hájos kéziratának fentebb egész terjedelmében idézett Horváth-féle szövegében is szerepel. Ugyanezt szerepelteti Lostainer Lénárd, a ferenczrendiek tudós történetírója a csíksomlyói zárda könyvtárában őrzött Chronologia topographico chorographica című kéziratos művében is azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a betűsort Kájoni Gyalakutai Lázár Imre írásaiból 1673-ban vette át, a ki viszont Telegdi János művéből másolta ki.[66] Ugyanezt jegyezte le Blaho Vincze ferenczrendi szerzetes is Hájos számára 1780-ban az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből azzal a megjegyzéssel, hogy rendje Historia Domus Csikiensisében az van följegyezve, hogy „a régi hunok ezen betűit, vagyis a scytha betűket Gyalakutai Lázár Imre kéziratai közt találták, ki azokat Telegdi János munkácskájából másolta.[67] Hihetőleg ugyanez a betűsor szerepel a székelyföldi ferenczrendi kolostorok többi Domus historiaiban is.[68]

E téveteg adatokra csak akkor volnánk ráutalva, ha a Kájoni-féle betűsor hiteles másolata maga is nem igazolná, hogy a forrás csakis Telegdi Rudimentája lehetett. Hiszen a fentebb bemutatott marosvásárhelyi táblázat (26. sz. ábra) segítségével még azt is meg tudjuk állapítani, hogy Kájoni forrása a Rudimentának az az Erdélyben elterjedt romlott változata volt, a melyből az említett táblázat első rovatának romlott Telegdi-féle betűsora lemásoltatott."[69] Ezután Sebestyén részletesen ismerteti azokat a jellemzőket, amelyek állítását alátámasztják.

---

[64] Szabó 1866a 139.

[65] Sebestyén 1915 124.

[66] Sebestyén 1915 130. Lábjegyzetében: „Az i. m. 15. l. olvasható: „elementa veterum Hunnorum, seu Scytharum transsumpta per Fr. Joannem Kájoni Anno 1673 ex scriptis generosi Domini Emerici Lázár de Gyalakuta, copiatis de opusculo Joannis Telegdi". Következik az Elementa veterum Hunnorum, seu Scytharum breviter proposita rövid kivonata a 32 betű, a 23 mássalhangzó, a négy összetett (egy, ely, eny, ety) mássalhangzó hanyagul rajzolt írásjegye; a „szentség", „zsálya" szókhoz fűződő törvények; a hibásan összeállított 9 magánhangzó (a, e, i, j, o, ő, u, ű, v), s végül az abreviatiók az ismerős Ant, pthru és vrah (amb, omb?) példákkal. – P. Sándor Vitális csíksomlyói zárdafőnök szives közlése."

[67] Sebestyén 1915 130. Lábjegyzetben hivatkozik Szabó 1866a 139.

[68] Sebestyén 1915 130. Lábjegyzetben: „Kállay Ferencz: Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben. Nagy Enyeden, 1829. 21. l. emliti: „Jól emlékszem reá, hogy csak még ez előtt 14 esztendőkkel is láttam a Csik Somlyói Klastrom levéltárában Hunnus Alphabetumokat, melyek hasonlítottak a Bél Mátyástól kiadott példányhoz." Kájoni vagy Lostainer másolatai voltak-e, nem lehet eldönteni."

[69] Sebestyén 1915 130.

Sándor Klára 2014-ben megjelent munkájában olvasható: „A 18. században élt, szintén csíksomlyói szerzetes Losteiner Leonárd szerint Kájoni Gyalakutai Lázár Imre betűit vette át, aki viszont ismereteit a Rudimentá-ból merítette."[70]

„1738-ban több erdélyi nemesnél házkutatást tartottak a császári katonák, egy ilyen alkalommal került elő Lázár Jánosnál több olyan, nagyapjáról vagy apjáról rámaradt irat, amelyben székely betűkkel írott részek is voltak. Lázár talán maga is ismerte a székely betűket, mindenesetre mellette munkálkodott Szilágyi Sámuel református lelkész, a debreceni kollégium imént emlegetett tanára, akinek a Csíkszentmihályi Felirat fölfedezését és megörökítését köszönhetjük.[71] Lázár nagyapjának, Gyalakutai Lázár Imrének Telegditől átvett betűsora egyébként népszerű volt a 18. században: láttuk, tőle vette át Kájoni János, szerepelt az

[70] Sándor 2014a 254. A lábjegyzetben hivatkozik: Sebestyén 1915 130.

[71] Meg kell jegyeznünk, hogy VII. Lázár János valóban ismerte Szilágyi Sámuelt, az azonban báró Szilágyi Sámuel (?–1771) protestáns udvari ügyvivő (ágens), majd az erdélyi Királyi Tábla ülnöke volt, aki Erdélyben szorgalmasan gyűjtötte a régi korok feliratait is. Szabó Károly ide vonatkozóan az alábbiakat írta: „Szerencsésebbek vagyunk a csík-szent-miklósi templom faláról 1749-ben lemásolt, és Dezsericzky Incze nyitrai kegyes rendi szerzetes által 1753-ban hasonmásban közzétett fölirattal, mely, ha már ma valósággal nem létezik is, a régi egyház falainak a múlt század utolsó felében történt átalakításai alkalmával pusztulván el, de hasonmása által a tudomány számára meg van mentve. Ezen hasonmást, mint Dezsericzky írja, a kitünő tudományú Szilágyi Sámuel, akkor erdélyi királyi táblai ülnök, küldte fel Bécsbe gróf Batthyányi nádor fiaihoz, (vagyis mint alább ki fog tűnni, azok székely születésű tanítójához, Horváth Benedek kegyesrendi atyához)…" Szabó 1866a 134.

Sebestyén Gyula így írt: „A csikszentmiklósi felirat felfedezését és szövegének megmentését elsősorban az erdélyi királyi tábla néhány tudós tagjának lehet köszönnünk. A székelyek rovásírása iránt az 1746-ban elnökké kinevezett s utóbb grófi rangra emelt Lázár János már hosszabb idő óta érdeklődött. Midőn ugyanis II. Rákóczi Ferencz fia ügyének felkarolása miatt a bécsi udvar 1738-ban több erdélyi urat elfogatott és házaiknál szigorú kutatást tarttatott, a szintén elfogott Lázár Jánosnál „több írásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scytha alphabetum jegyeivel készültek s nagyatyjáról, vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak". Ha tehát tudjuk azt, hogy Gróf Lázár Jánost az 1749-ik évi erdélyi országgyűlésen képviselt székely nemzet Bécsbe felküldötte követnek, bizonyos alkalomszerűséget kell látnunk abban, hogy Szilágyi Sámuel táblai ülnök a csikszentmiklósi feliratot 1749-ben lemásolta és Bécsbe küldötte az 1751-ben nádorrá kinevezett Gróf Batthyány Lajos fiainak. Ezzel a felirat a tudomány számára biztosítva volt. A fiúk székelyföldi nevelője, Horváth Benedek kegyesrendi tanár ugyanis a másolatot tovább közvetítette rendje tudós nyitrai tagjához, Dezsericzky Inczéhez, a kiről tudta, hogy készülő nagy történelmi művében igen előnyösen értékesítheti." Sebestyén 1915 57–58. Lábjegyzete: „Szilágyi Ferencz: Klio. Históriai zsebkönyv. III. köt. 1836. 431. l. – Gróf Lázár Miklós: A gróf Lázár-család. Kolozsvár, 1858. 92–93. l. – Blaho Vincze ferenczrendi szerzetes, utóbb Hájos István Gáspár kegyesrendi tanárnak 1780-ban küldött egy rovásirásos betűsort, a melyet ez év május 5-én jegyzett ki az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből. Egyben megemlítette, hogy rendje Historia Domus Csikiensis-ében föl van jegyezve, hogy: „a régi húnok ezen betűit, vagyis a scytha betűket Gyalakutai Lázár Imre kéziratai közt találta, ki azokat Telegdy János munkácskájából másolta". Szabó Károly: „A régi hún-székely írásról." (Budapesti Szemle, 1866. Új folyam, V. köt. 139. l.) Ez a Gy. Lázár I. nagyatyja volt gróf Lázár Jánosnak. V. ö. Kájoniról szóló fejezetünkkel."

A fenti idézetekből látható, hogy Szabó Károly és Sebestyén Gyula helyesen azonosította Szilágyi Sámuel személyét.

Sándor Klára Petrus Dominicus Rosisus a Porta (1733–1806) személyével kapcsolatban azt írja, hogy „Debrecenben attól a Szilágyi Sámueltől tanult teológiát, aki lemásolta a Csíkszentmihályi Feliratot..." Sándor 2014a 274. A fentiekben írtak alapján ez nem az erdélyi Szilágyi Sámuel, hanem Piskárosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) volt.

udvarhelyi konvent jegyzőkönyvében, a csíksomlyói ferencesek Historia Domusában, és valószínűleg más székelyföldi háztörténetekben is."[72]

„Hájost szintén igen foglalkoztatta a székely írás. Bélhez hasonlóan arra kérte kortársait, kutakodjanak környezetükben, tud-e valaki olyan írásról, mely a székelyek betűivel készült. Kérdésére-kérésére nemigen kapott biztató választ, de egy akkor már Kassán élő szerzetes, Blahó Vincze küldött neki egy ábécét, melyet korábban a székelyudvarhelyi konvent jegyzőkönyvéből másolt ki – az ábécé Telegdi betűsorát követi, és a csíksomlyói Historia Domus megjegyzése szerint Gyalakutai Lázár Imre kéziratai között találták.[73] Ez volt az a betűsor, amelyet már Kájoni Jánossal kapcsolatban emlegettünk: Kájoni is ezt másolta le. Erre egyébként – hogy Kájoni Lázárt, Lázár Telegdit másolta – a csíksomlyói kolostor történetírója, Losteiner Leonárd (1747–1826) is fölhívta a figyelmet 1777-ben készített kéziratában, amelyben a székely írásról szóló ismereteket foglalta össze az utódok kedvéért, hogy ne kelljen bajlódniuk a majdan előkerülő feliratok kibetűzésével.[74]"[75]

Összegezve: a Kájoni szárhegyi kéziratának 46. lapján lévő betűsor egyezik a csíksomlyói zárda könyvtárában őrzött *Chronologia topographico chorographica* című kéziratos műben találhatóéval, amelynél az megjegyzést olvasható, hogy ezt a betűsort Kájoni Gyalakutai Lázár Imre írásaiból 1673-ban vette át, a ki viszont Telegdi János művéből másolta ki.

Gyalakutai Lázár Imre a Lázár család tagjai közül kettő volt. Az első, IV. Lázár Imre. Születési évét nem ismerjük, azt azonban igen, hogy 1668-ban szebeni tanuló volt, „de ugyan az említett évben mátkás Bethlen Zsófiával a cancellár Bethlen Miklós hugával... Meghalván Bethlen Zsófia mint mátka, Lázár Imre később 1673-ba hídvégi Nemes Klárát vette nőül..."[76]. A korábban hivatkozott források szerint 1673-ban, Kájoni János – az akkor a húszas évei elején vagy közepén járó, abban az évben megnősült – IV. Lázár Imre kéziratai közül másolta le Telegdi Rudimentájának egyik változatát. Feltételezhetjük, hogy a fiatalember tanulmányai során találkozhatott Telegdi munkájával, azonban valószínűbbnek tűnik, hogy a családban apáról fiúra szálltak a székely írással kapcsolatos dokumentumok, amelyekről – ahogyan az akkoriban szokás volt – több másolatot készítettek. Az arra érdemesnek tartott személyeknek, vagy például a család ősi fészke mellett lévő, a család tagjaihoz szorosan kötődő ferences kolostornak is adtak belőle, abban bízva, hogy ott hosszú időn keresztül megőrzik.[77]

Gyalakutai Lázár Imre édesapjáról II. Lázár Györgyről tudjuk, hogy 1638-ban a fehérvári udvari tanodában a későbbi II. Rákóczi György (1621–1660) fejedelem (1648–1660) is tanulótársa volt. Nem sokára megházasodott, és a későbbi

---

[72] Sándor 2014a 279. A lábjegyzetben hivatkozik: Szabó 1866b 118., 139. [A Szabó 1866b 139. hivatkozás nem pontos, mert a tanulmánynak ez a része a 130. oldalig tart.]; Sebestyén 1915 57–58., 130.

[73] Szabó 1866a 139.

[74] Sebestyén 1915 130.

[75] Sándor 2014a 294.

[76] Lázár 1858 78–79.

[77] IV. Lázár Imre halálának évét – 1686 – Bethlen Miklóstól ismerjük, mivel öccse, Bethlen Pál halálának leírásakor néhány akkoriban elhunyt felsorolása közben őt is megemlítette. Bethlen 1955 I. 360.

fejedelem, Apafi Mihály testvérét, Erzsébetet vette feleségül.[78] II. Rákóczi György fejedelemhez fűződő jó kapcsolatát a krónikaíró is feljegyezte,[79] de hasonló viszony fűzte Barcsai Ákos fejedelemhez is, aki fejedelmi helytartónak nevezte ki, s azt 1660-ban bekövetkezett haláláig szolgálta.[80] Egyik fia, a gyermekkorában, 1653-ban elhunyt Lázár Ferenc Bethlen Miklós tanulótársa volt.[81]

Gyalakutai Lázár György édesapjáról, V. Lázár Jánosról nem sokat tudunk. 1607-ben még kiskorú volt, gyermekkorában és később is Gyalakután lakott. Felesége, Bercsényi Borbála testvére volt a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcából is ismert Bercsényi Miklós nagyapjának.[82]

Édesapja, IV. Lázár János a gyalakutai és a szárhegyi ág szétválása után a gyalakutai ág első nemzedékéhez tartozott, aki „a 'szent annai' előnéven kívül a 'gyalakuti'-val is élt, s állítólag, néha mind a kettőt egyszerre használta".[83] Ő volt az első ebből az ágból, aki „megváltoztatta vallását és catholicusból calvinistává lett"[84]. A gyalakutai református templomban „ugyanő, a kire anyja a vallás megváltoztatásáért átkot mond, egy kőtáblát tétetett a falra, a melyen ő is átkot szór olyan maradékára, a ki más vallásra térne át"[85]. Felesége Bethlen Zsófia lehetett, akit IV. Lázár János 1607 előtt bekövetkezett halála után vett feleségül Gáspár János.

IV. Lázár János édesapja II. Lázár Imre, Szent-annai I. Lázár János és Apafi Klára fia. Nevét először 1556-ban említik, amikor „a szamosújvári dietán azon követek közzé választották, a kiket Izabella királyné eleibe küldöttek"[86]. Egyike volt azon főuraknak, akiket az ország rendjei 1560-ban Kolozsvárott „a Luther és Calvin hívei közt az úrvacsora felett folytatandó vallási vita meghallgatására kineveztek", s ennél fogva 1561-ben megjelent Medgyesen, az egyházi zsinat vitáin.[87] Az 1570-es években Ferenc nevű testvérével együtt viselte a marosszéki királybíróságot. Vélhetően felesége Gyalakutai Borbála volt, az ő révén került a Lázár család

---

[78] Lázár 1858 60–61.

[79] Lázár 1858 70–71. idézi Szalárdi János krónikájából az 1659. év elejéről: „Váradot, s Kővártt a partiumbeli három Vármegyékkel kezéből Rákoczi fejedelem kibocsátani nem akarván, s azon Vármegyékből oda bé való (erdélyi) gyűlésre követeket bocsátani Erdélybe nem engede. Minek okáért Rákoczi György fejedelemhez Lázár György Itélőmester, hogy a fejedelemmel (Rákoczival) együtt tanult, nevekedett volna, s abból is nála gratiáját, kedvességet lenni állitván, hozzája követségbe rendeltetett vala, ki által könyörögnének, reménykednének (az Erdélyiek) igen alázatosan."

[80] Lázár 1858 61–62.

[81] „Harmadik mesterem volt Békési Bálint, kinek keze alatt hagyott az atyám Lázár Ferenc, Lázár György fia, és Simjén Gábor, mind az atyám, mind Lázár György atyjafiával együtt. Fejérvárott az atyám házánál volt szállásunk, asztalunk, de a scholába nem jártunk, hanem Keresztúri Pálhoz…" Bethlen 1955 I. 143.; IV. Lázár Ferencként tartja számon, s Bethlen Miklósra hivatkozva ír róla Lázár 1858 78.

[82] Lázár 1858 59.

[83] Lázár 1858 57.

[84] Lázár 1858 58.

[85] Lázár 1858 58.

[86] Lázár 1858 54.

[87] Lázár 1858 55.

birtokába a gyalakutai jószág, és használta I. Lázár János első ízben a gyalakutai előnevet. Halála pontos időpontja nem ismert, 1579-ben már mint néhai említik.[88]
A Lázár család szárhegyi ágának leszármazása a következőképpen alakult.
Szárhegyi II. Lázár István Szent-annai I. Lázár János fia Apafi Klárától, gyergyai I. Lázár András unokája.

Szárhegyi II. Lázár István leánya, Lázár Druzsina iktári Bethlen Farkashoz ment feleségül, tőle született 1580-ban iktári Bethlen Gábor, Erdély későbbi fejedelme, majd iktári Bethlen István, aki – ha rövid ideig is –, szintén Erdély fejedelme volt. „Minekután férje 1590-ben megholt, Lázár Druzsina tíz éves fiával Szárhegyre költözött testvére szárhegyi III. Lázár Andráshoz, és ennek felügyelete alatt az ottani kastélyban nevekedett fia...”[89]

Szárhegyi II. Lázár István fia III. Lázár András először 1576-ban tűnik fel, amikor tagja annak a fényes kíséretnek, amely a lengyel királynak választott Báthori Istvánt Lengyelországba kíséri. Vele voltak sógorai, iktári Bethlen Farkas és Kemény Boldizsár is. Az egyetlen a szárhegyi ágban, aki megváltoztatta vallását: „Ő hányatta ki a gyergyói templomokból az oltárokat, a szent képeket elégettette, és a catholikus papok helyébe más vallásu lelkészeket tett az 1592-ik év folytán.”[90] „Azonba[n] csakugyan ő rakatta vissza az oltárokat, mert kevés idő mulva ismét előbbi vallására tért”[91]

IV. Lázár István szárhegyi III. Lázár András és Zsombori Erzsébet fia volt, aki gyermekkorának néhány évét együtt töltötte a két későbbi fejedelemmel, Bethlen Gáborral és öccsével idősebb iktári Bethlen Istvánnal Gyergyószárhegyen 1590 és 1594 között. „Mint rokona és gyermekkori játszótársa Bethlen Gábornak kedvelt embere volt Lázár István, s e fejedelem első rendű aulae familiarisnak nevezte ki.”[92] „Felserdülvén Lázár István, Báthori Gábor fejedelemnek majd minden harczaiban részt vett, ott volt Szeben ostrománál is, azután Báthorit Oláhországba kisérte és Ráduly vajda ellen harczolt.”[93] „1626-ban Lázár István és Székely Ilona Kassán Bethlen Gábor fejedelem lakodalmán voltak...”[94] „I. Rákóczi Györgynek is hű embere, „Bejárója” s csatáinak harczosa volt, e fejedelem kegyét birva.”[95] „Midőn I. Rákoczi György III. Ferdinand császár ellen folytatott harczot a svédekkel együtt, Lázár István is a hadsereggel Magyarországra ment ki, és ott is holt meg 1644-be[n] május 9-én a fejedelmi tábornak a palánki ütközet után visszahuzódása alatt.”[96] „Egyike ő a család legbuzgóbb catholicus tagjai közül. A jezsuiták számkivetésének is ellenszegült; Szárhegyre pedig szerzetes barátokat telepitett. Gyermekei csupán

---

[88] Lázár 1858 56.

[89] Lázár 1858 125.

[90] Lázár 1858 127

[91] Lázár 1858 128.

[92] Lázár 1858 140.

[93] Lázár 1858 138.

[94] Lázár 1858 141.

[95] Lázár 1858 142.

[96] Lázár 1858 145.

első feleségétől maradtak: Lázár Erzsébeth és V. Lázár István."[97] A Lázár család, IV. Lázár István és a ferences kolostor kapcsolatáról a későbbiekben feljegyezték: „Gyergyószárhegyen a Szármány-hegy oldalán ősidőktől fogva egy keresztalakban épített öt kápolna állott, melyeket a monda szerint a *Lázárok* egyik Rómából hazatért őse álmában történt szent megintés következtében építtetett, azokat erős védőfallal vette körül. E kápolnák őrizetére *idősebb Lázár István*, Csík, Gyergyó, Kászon főkapitánya 1642-ben P. *Kolozsvári Bertalan* magyarországi salvatorianus ferencest hívta meg, kihez 1643-ban P. *Esio Fulgentius* is csatlakozott..."[98]

Szárhegyi IV. Lázár István és Székely Ilona fia, V. Lázár István 1626-ban született. 1651-ben a „gyergyai lovasok hadnagyaként" említik. Ekkor már nős, felesége Petki Kata, II. Rákóczi György főudvarmesterének, tanácsosának és jeles hadvezérének, Petki István csíki főkapitánynak a leánya.[99] „Miveltségét eléggé igazolják fejedelmekhez, magyar- és erdélyhoni tekintélyekhez, meg moldovai és oláhországi főurakhoz küldött latin és magyar leveleinek, a család levéltárában létező, és saját kezével irt számos impurumai. Igazolja továbbá veje gróf Kálnoki Sámuel udvari cancellár és háromszéki főkirálybíró, a ki Lázár Istvánnak „Erzsébeth" nevü leányát vette nőül..."[100] Küzdelmekkel, megpróbáltatásokkal teli életét itt most nem mutathatjuk be részletesen, annyit azonban röviden érdemes elmondani, hogy az erdélyi fejedelmekkel közvetlen kapcsolatban volt és részt vett minden jelentősebb hadakozásban. „Az 1665-ik évet szent dologgal kezdé meg Lázár István, mert ez év januarius első napjaiba[n] Szárhegyen a „Sármány" nevű hegyre Szent Ferencz szerzetbeli barátokat telepitett, és azon a helyen, a hol az apja idejébe is voltak barátok egészen 1647-ig, zárda és templom építésére ily szavakkal adományozott telket: „mint jó fiu édes szülőjének ilyen istenes példáját akarván követni."[101] Feleségének 1672-ben történt halála után „Lázár István, mint Apafi egyik főembere a fejedelmi udvarnál tartózkodott inkább, s többnyire csak

---

[97] Lázár 1858 146.

[98] Endes 1937 151.

[99] Lázár 1858 155.

[100] Lázár 1858 156.

[101] Lázár 1858 171. Jelentősége miatt közöljük az irat szövegét: *„Én Gyergyo Szárhegyi Lázár István Csik, Gyergyo és Kászonszékeknek Főkirálybirája, meggondolván az Istenben elnyugodt boldog emlékezetü szegény atyám uramnak, néhai nemzetes Lázár Istvánnak keresztény buzgó indulatját, a ki Istenhez való szeretetéből conferálta volt ugyan ezen Szárhegy felett Sármány hegye oldalán való kápolnácskákat, s mellettek viszontag egy darab helyet is a Szent Ferencz szerzeténck de strictiori observantia örökösön, de abban a helyben azon szent szerzetbeli Paterek az ő kegyelmek álapotjok szerint való lakóhelyet és kertecskét is épithessenek, s abban a helyben resideálván, éjjel nappal Istennek szolgálhassanak, mind szegény atyámért és maradékaiért istenimádók legyenek, a mely helyt kedvesen s hálaadó szivvel is acceptálván szegény atyám uramtol a Paterek, és épitvén meg rajta egy nehány esztendeig, specifice residealván benne, birták, azután bizonyos okokra nézve recedálván, absentálták magokat abbol a helyből.Mostan pediglen alázatosan requirálván azon Residentiának ujobban valo felvétele felől, én is előttem viselvén fenn meg nevezett szegény Atyám Uramnak ebéli buzgó istenes indulatját, mind pedig azon szent szerzethez való jo akaratját és patrociniumát, mint jo fiu édes szüléinek ilyen istenes példáját akarván követni: örökösön restituáltam ő kegyelmeknek, és azon szent szerzetbeli hazafiainak, melyből minden jussomat kiveszem, Isten szeretetiért, és azon szent szerzethez valo jo akaratombol teljeségesen, hogy szabadon és örökösen birhassák ő kegyelmek, mint egyéb helyeken valo klastromokot, melyben laknak. Annak felette az én értékem és tehetségem szerént való jo akaratomat ajánlom ő kegyelmeknek mig Isten éltet. Kiknek áhitatos imádságokba, és áldozatjokba ajánlom magamat, szegény szüleimet és maradékimat. Datum ex curia mea Szárhegyiensi Die 5. jan. 1665."* Lázár 1858 195–196.

székgyülések tartására rándult át Gyergyóba".[102] Egy évvel később feleségül vette a katolikus Kereszturi Krisztinát. A felségsértéssel vádolt és 1678-ban a fogarasi vár börtönébe zárt Lázár István 1679. április 24-én halt meg.[103]

V. Lázár István első fia, a Petki Katától született VI. Lázár István fiatalon, huszonéves korában halhatott meg.[104] Második fia, a Kereszturi Katától 1675-ben Szárhegyen született VI. Lázár Ferenc 1742-ben halt meg. Harmadik fia, I. Lázár Antal 1675 után született és 1680-ban halt meg. Leányai közül Erzsébetet már említettük, akit gróf Kálnoki Sámuel vett feleségül az 1660-as években. A második feleségétől született Lázár Zsuzsanna 1675 előtt született, halálának időpontjáról nem maradt fenn adat.

De miért is érdemes alaposabban megismerni a Lázár családra vonatkozó legfontosabb adatokat?

Egyrészt biztosan tudjuk, hogy a család gyalakutai ágának több nemzedéke ismerte a székely írást, rendelkezett székely ábécékkel, sőt Kájoni János egyik ábécéje is a család egyik tagjának iratai közül származik.

Joggal feltételezhető ugyanakkor, hogy a székely írás a család szárhegyi ágának tagjai előtt sem volt ismeretlen, akiket szoros kapcsolat fűzött a szárhegyi ferencesekhez. Feltételezhetően a ferencesek őrizték a Bolognai emléket, amit 1690-ben Marsigli a szárhegyi kolostorban látott és másolt le. Valószínűleg nem alaptalan feltételezni, hogy ferencesekkel igen szoros kapcsolatot ápoló Lázár család szárhegyi kastélyban élő lakói és a közvetlen szomszédságában lévő rend tagjai kicserélték a székely írásra vonatkozó ismereteiket. Tehát a gyalakutai Lázár családon kívül a szárhegyi Lázár családtól is kerülhetett – akár már Telegdi Rudimentája előtt keletkezett – székely írással írt dokumentum a ferencesekhez, és viszont. Erről azonban ma még nem rendelkezünk konkrét adatokkal.

Az is lehetséges, hogy Marsigli a szárhegyi kolostor közvetlen szomszédságában lévő Lázár kastélyban szállt meg, a család tagjaitól értesült a székely írásról, akik figyelmébe ajánlották az esetleg birtokukban lévő ilyen emlékeket, továbbá a kolostorban őrzött, ma Bolognai Emlék néven ismert iratot. Kik éltek Szárhegyen a Lázár családból 1690-ben, Marsigli ott tartózkodásának idején? V. Lázár István 1679. április 24-én halt meg, de ott lehetett a felesége, Kereszturi Kata, valamint második fia, az 1675-ben született VI. Lázár Ferenc, aki 1690-ben 15 éves volt. Nem került még elő a székely írásra vonatkozóan olyan adat, hogy azt nők ismerték és használták volna.[105] Ez azonban nem zárja ki azt, hogy Kereszturi Kata ismerte, de ugyanígy birtokába lehetett e tudásnak fia is. Van

---

[102] Lázár 1858 175.

[103] Lázár 1858 177–178.

[104] Lázár 1858 203.

[105] Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy hivatalos ügyintézésben nem vettek részt, de abban azt nem is használták; a családok közötti levelezéseket, a gazdasági és egyéb ügyek intézését pedig főleg a férfiak bonyolították le. A nők tanítása, iskoláztatása a 17. század első feléig még a magas rangúak esetében sem volt jellemző, tehát nem volt lehetőségük rá, hogy megismerjék és használják. Azokban a családokban azonban, ahol a férfiak ismerték a székely írást, a nők is megismerhették, még ha nem is volt alkalmuk az azzal történő írásra, így nem tudhatunk ide vonatkozó ismereteikről. Azonban nem lehet teljesen kizárni, hogy naplóik, irataik között felbukkanjon ilyen emlék, például árva Bethlen Kata esetében, hiszen egy, a világra nyitott, érdeklődő személy számára ugyanolyan érdekes és fontos lehetett, mint egy férfinak. (A templomokban látható székely írásokat természetesen látták a helyi lakosok, nők és férfiak egyaránt, ami azonban nem jelenti azt, hogy ismerték és használták volna – azonban tudomást szereztek róla, tudták, hogy van ilyen.)

azonban a Lázár családnak egy olyan tagja, akiről tudjuk, hogy ismerte a székely írást, még pedig a család másik, gyalakutai ágából IV. Lázár Imre, aki 1690 körül halt meg. 1680-tól vagy 1682-től 1690-ig ő volt a Csíkszékkel szomszédos Marosszék főkirálybírája, s – ha még élt akkor – nem lehet kizárni, hogy Marsigli kíséretének tagjaként ott volt Szárhegyen.[106] Ebben az esetben ő lehetett az a székely írást jól ismerő személy, a B-kéz, aki kijavította a Marsigli által a székely betűk, szavak leírásában elkövetett vélt vagy valós hibákat, és többször önállóan is írt be szavakat.[107]

[106] Sándor Klára megállapítása szerint a Bolognai Emlékben említett helynevek Gyergyószentmiklós környékén találhatók meg együtt, és Marsigli 1690 októberének végétől decemberig tartózkodott Gyergyószékben. Sándor 1991 42–42.

[107] Sándor 1991 73–74.

Szegedi Zsigmond székely ábécéje

a) A kötet

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 568 (45. tétel) D 5. No. 17. jelzet alatt őrzi azt a kötetet, amelynek gerincén a „*SZEGEDI KÖNYV*” felirat olvasható.[108] Szélessége 155 mm, magassága 200 mm, vastagsága 36 mm.

A borító belső oldalára Szilágyi István írta be a nevét, a következő oldalra ragasztott papírlapon egy székely ábécé van. A következő oldalra az alábbiak kerültek bejegyzésre:

„*Jegyz: Ez a könyv az én birtokomba 1850-ben jöven, a rongyos kutyabőr fedelére ragasztott, s az eredeti kötéshez tartozó fehér papíron találtam a tulsó oldalon látható, Hun-Scytha alphabet példányt; melly, mint látszik, ugyan azon kézzel levén írva, mellyel maga a „Diárium s. Regestum” címlapja: bizonyos, hogy a felírt évben, azaz: 1655-ben jegyeztetett fel.*

Én a könyvet, 1850. újra beköttetvén, a kérdéses lapot, a tulsó oldalra ragasztattam, mint egyik régi emlékét, azon írásmódnak; okiratul annak literaturájához.

Szigeth, majus 30. 1850.

Szilágyi István”

A nemes, vagyonos családból származó, 1819. január 6-ikán Nagykállón született Szilágyi Istvánt külföldi tanulmányútja után, 1845. szeptember 25-én választották meg a máramarosszigeti főiskola hittani tanszékre. 1850-től 1896-ig az intézmény igazgatója volt, 1897. április 12-én hunyt el Máramarosszigeten. A Magyar Tudományos Akadémia 1846. december 20-án választotta levelező taggá. Szépirodalmi munkái után, tudományos publikációi sorában nyelvészeti, egyháztörténeti, helytörténeti és pedagógiai műveket sorakoznak.[109]

A kéziratos kötetbe írt soraiból nem derül ki, hogyan és kitől került a tulajdonába. Talán az eredetileg tulajdonos család valamelyik késői leszármazottjától kapta vagy vásárolta, a legfontosabb azonban az, hogy nagy becsben tartotta, még abban az évben újra köttette. Szerencse, hogy a kötet olyan emberhez került, aki tisztában volt annak értékével, és amikor újra beköttette, „*a rongyos kutyabőr fedelére ragasztott, s az eredeti kötéshez tartozó fehér papír”*-t, felismerve annak értékét, megmentette a pusztulástól vagy az elkallódástól azzal, hogy gondosan beragasztotta a kötetbe, majd tudós emberhez méltóan pontosan leírta, hogyan is került az a „*Hun-Scytha alphabet”* oda.

Természetesen felvetődik a kérdés: nem hamisítvánnyal van-e dolgunk, ezt a feltételezést azonban rövid vizsgálat után el lehet vetni. Amint azt Szilágyi István is megállapította, „*ugyan azon kézzel levén írva, mellyel maga a „Diárium s. Regestum címlapja”,* mondata folytatásával azonban nem biztos, hogy egyetérthetünk, mégpedig a következő okok miatt. A könyvek kötéséhez a XVII. század közepén is

---

[108] A kötettel kapcsolatban Künstlerné Virág Éva főlevéltáros asszonynak, a róla készített felvételekért Czikkelyné Nagy Erikának mondok köszönetet.

[109] Az életére és munkásságára vonatkozó adatokat összefoglalta: Szinnyei XIII. 1909 898–901.; Szilágyi István néhány, Máramaros vármegyéhez és Máramarosszigethez kapcsolódó munkája: A m.-szigeti helv. hitv. tanoda történetének rövid vázlata. M.-Sziget, 1858.; Máramaros vármegye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók 1876-ban Szigeten tartott XIX-dik nagygyülésének alkalmából / szerk. Szilágyi István (Magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyüléseinek alkalmi kiadványai; 19.) Budapest, 1876.; Emlékirat a m.-szigeti h. h. Lyceum multjáról, jelenéről. M.-Sziget, 1883.

sokszor használtak fel régebbi, nyomtatott és/vagy kézírásos szövegeket tartalmazó lapokat. Amennyiben 1655-ben írta volna a székely, vagy ahogyan írója nevezte hun ábécét annak feljegyzője, a kötet eredeti birtokosa, akkor azt valószínűleg nem kötteti be a borítóba, hanem a frissen elkezdett naplójába jegyzi fel. Ezt támasztja alá az is, hogy a 150 mm széles, 196 mm magas lapon jól kivehető, hogy mielőtt az eredeti kötés fedelére ragasztották volna, össze volt hajtogatva, mégpedig olyan formára, amilyenre egy iratot megszokott esetekben nem szoktak. Nem zárhatjuk ki a lehetőségét ezért annak, hogy mivel az egykor 40 mm x 130 mm méretűre hajtogatott papírlap jól elrejthető volt egy vastagabb könyv gerincében, az ábécé lejegyzője pedig nem akarta, hogy mások is megláthassák, ezért oda rejtette. Később, amikor már biztonságban érezte magát, a nagy becsben tartott, korábban keletkezett kéziratát a hosszabb időn át fennmaradó napló fedelébe köttette.

Arra, hogy Szegedi családtól a napló máramarosszigeti főiskola könyvtárába kerülhetett, utalhat az az adat, amely Révai Miklós (1750-1807) piarista szerzetes, a magyar történeti nyelvészet egyik első képviselőjének – halála után több évtizeddel a Tudományos Gyűjteményben megjelent – munkájában olvasható:

„2. A' SZÉKELY BETŰK KÜLÖMBÖZNEK.

De, mellyek azok a' betűk, és mitsodásak képekre nézve? Ha vallyon azok e, a' mellyeket elő adtak Bél, és Örtel, vagy azoktól külömbözők; még ekkorig a' hihetőségnél tovább nem mehettünk.

Első volt Telegdi János, eddig való tudtunkra, a' ki azokat a' XVI. századnak fogytán (1598) hozta világosságra. Schwartz Godofréd bizonyítja, hogy ezek valamivel külömböznek Bélnek betűitűl. A' bővebb Magyar Nyelv tanításban is külömbözőképen adatnak elő: Bél után, és a' mint azokat Simontsits Intze, Kegyes Oskolabéli Tudós Pap, Máramarosi Szigeten találtatott írás után barátságosan megküldötte. Telegdinek betűi lehetnek talám ezek a' másod renden valók. Hogy egybe vethetnők, még nem férhettünk Telegdi munkájához.

Azonban a' betűknek ezen el hasonlások könnyen történhetett. Mert a' Székelyek nem írtak papiroson író tollal, hanem fa botokskákra késetskével metélgették betűiket: 's ugyan ezért el nem lehetett kerülniek, hogy ezen bajos munkával, az előbbeniektől mind inkább el tsapó, más meg más metszések ne estek volna.”[110]

Nem tudjuk, hogy Simonchich[111] mikor küldte el a Máramarosszigeten „*találtatott írás”*-t, és azt sem derül ki az idézetből, hogy Szegedi Zsigmond ábécéjének másolatát küldte-e el neki. Ha igen, annak mennyire volt az eredetihez hű a másolat? E kérdéseket csak akkor lehetne megválaszolni, ha Révai hagyatékában e levél, vagy annak Révai által késztett másolata előkerülne. Ebben az esetben kiderülhetne, hogy Szegedi Zsigmond ábécéje már a XVIII. század végén vagy a XIX. század legelején már egyszer felbukkant, majd később feledésbe merült-e. Révai a könyvében közölt két ábécé – Bél Mátyás és Kájoni János betűsora – alapján szintén levonhatta idézett következtetését.[112]

Arról nem rendelkezünk információval, hogyan és mikor került a napló a Radvánszky család tulajdonába. Amint már említést nyert, Szilágyi István 1846. december 20-ától a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. A Radvánszky család tagjai közül pedig báró Radvánszky Béla művelődés- és

---

[110] Révai1833 II. 56–57.

[111] Simonchich Ince János (1750–1807) piarista tanár 1797–1807 között Máramarosszigeten tanított.

[112] Révai 1806 I. 146.

irodalomtörténész, aki az 1860-as évektől széleskörű gyűjtőmunkát folytatott művelődéstörténeti és történelmi munkáihoz, 1879-től szintén a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt,[113] így kapcsolatban lehettek, és meg volt a lehetősége, hogy hozzá, majd családja levéltárával a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába kerüljön a kötet.

A naplóban 1655-től kezdve követik egymást Szegedi Zsigmondnak a Máramarosszigeten és Nagybányán lévő örökségére, majd az évenkénti kiadásokra vonatkozó feljegyzései 1681-ig.

Ezt követően található Szegedi Zsigmondnak a rokonságra vonatkozó, nem mindig időrendi sorrendben következő, az édesapja halálától 1639-től induló feljegyzései, amelyeket nem mindig időrendben, az íráskép alapján 1647-ben, visszamenőlegesen jegyezhetett fel. 1648-tól 1657. július 2-áig időrendben következnek a bejegyzések, majd az „*Ezt el felejtettem volt fellyeb fel irni.*" mondat után következik két 1647-re vonatkozó adat, majd 1657. szeptember 20-tól 1669. február 2-áig írja a bejegyzéseket.

A naplót fia, ifjabb Szegedi Zsigmond 1675-től, házasságától kezdve folytatta, az utolsó bejegyzés 1738-ból származik.

A kötetbe 1658-ban írták be korabeli oldalszámozással az 1–124. oldalra az orvosságok, vagyis a gyógynövények felhasználására vonatkozó tudnivalókat, praktikus tanácsokat. Használatát a 125–152. oldalon található egykorú mutató segíti. A következő, immár számozatlan oldalon az egy égi jegy alatt található néhány ország és főváros, azt követően pedig néhány ország címerének leírása olvasható.

b) Szegedi Zsigmond és a Szegedi család

E rövid bevezető után próbáljuk megtudni, ki volt a napló első tulajdonosa, mit tudhatunk az életéről. Kézenfekvő, hogy ehhez kiindulópontként a naplóban feljegyzetteket hívjuk segítségül. Szegedi Zsigmondnak a családjára vonatkozó feljegyzései:

Anno Dni 1639.
Vötte ki Isten ez világbol Szegeny Atyámot hushagio ked eleőtt valo hetfeőn. (János)
Anno 1630. attak volt fernek Nenemet, Szegedi Katat Sz. Varallyai Mihal[114] Deaknak.
An. 1643. Volt a' Hugom Szegedi Anna Szekeresi Istvanne lakodalma.
An. 1644. die 13. January vőttem hozzam felesegűl Istennek rendeleseből Nagy Banyai Nyrő Istvan leanyat Annat.
An. 1645. die 16. Apr. atta Isten ez vilagra első Gyermekűnket Samuelt.
An. 1646. die 2. Aug. Szolitotta ki Isten ez vilagbol szegen hugomat Szegedi Annat a Pestiskor.
An. 1647. Circa 8. Die Szolitotta ki Isten ez vilagbol Sogoromat Szekeresi Istvant.
An. 1643. die. holt a' Tiszaba szegen Sogorom Fodor Mihal Deak.

---

[113] Az életére és munkásságára vonatkozó adatokat összefoglalta: Szinnyei XI. 1906 402–406.

[114] Thurzó Ferenc a nagybányai főiskolán tanulók névsorában 1638-ban említ egy Michael Várallyai nevű személyt. Thurzó 1905 86.

An. 1648. Szolitotta ki Isten e' vilagbol az en K[e]g[ye]l[me]s Ura[ma]t Meltosagos Groff Iktari Betthlen Istvant[115] Eczed Varaban, die 10. Jan. kit szolgaltam halalaigh tizedik esztendeigh.

An. 1648. die 26. Sept. atta Isten e' vilagra masodik fiamot Ferkőt, szombaton estve.

An. 1653. die 29 Marty, szolitotta ki Isten ez vilagbol ezen szerelmes fiamot nagi szomorusagommal.

An. 1650. die 13. May, hozta felesegűl az Előczem Szegedi Janos Nagy Banyai Kapusi Balint Leanyat Annat.

An. 1651. felette sullyos betegsegbe[n] voltam Istennek latogatasabol majd egi holnapigh. Kiből en megh kőnnyebbőlven, felesegemis mindgiart hasonlo betegsegben esett.

An. 1651. die 16. Apr. Szolitotta ki Isten ez vilagbol Szigety Ferenczne Azzonyomat Nyrő Ersebetet.[116] – Juliusban oztoztunk megh.

An. 1650. die 24. May, hetfőn atta Isten ez vilagra leanyunkat Ersokat.

An. 1651. die 13. Marty, szolitotta ki Isten ez vilagbol azon kis leankankot Ersokat.

An. 1652. die 30. Jan, eyel, atta Isten ez vilagra 3dik fiunkot Sigot.

An. 1654. atta Isten ez vilagra 4.dik fiunkat Josephet, die 5. Apr. husvet napian.

An. 1656. die 17. Jan. atta Isten e' vilagra masodik leanyunkat Sarat.

An. 1657. die 2. July, vőtte ki Isten e' vilagi bujdosasbol ezen edes kis leankankot Sarat, – a' lengielek eleőtt valo futaskor Huszth Varaba,[117] die 8. Ejusd. Mon. temettűk el ithon.

Ezt el felejtettem volt fellyeb fel irni.

An. 1647. die 31. Aug. vőtte volt ki Isten e' vilagbol sok nyomorusaghi utan szegeny Anyámot (Thuri Sofia)

An. 1647. die 23. July, vőtte volt ki Isten e' vilagbol Nagy Banyan Mihokot a' Nenem Fodor Mihalne fiat.

An. 1657. die 20. Sept. atta Isten e' vilagra 5.dik fiunkat, masodik Ferkőt.

An. 1659. die 10. May, szolitotta el Isten ezen szerelmes fiaczkankotis.

An. 1660. die 2. Apr. atta Isten e vilagra 3dik leankankot Pandat, ugi mint 8.dik giermekűnket, ~~8.dik giermekűnket~~.

---

[115] Iktári Bethlen István (1582–1648) 1630. szeptember 28.–1630. november 26. között erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor fejedelem öccse, máramarosi és hunyadi főispán. Heidelbergben tanult.

[116] Szegedi Zsigmond felesége – Nyírő Anna – leánytestvére, Erzsébet férjével Nagybányán lakott, s azok közé tartozott, akik anyagilag támogatták a külföldi – wittenbergi, heidelbergi, franekeri – akadémiákon tanuló református ifjakat. *„1641. aug. 9. Szigeti Ferenc uram a becsületes Tanács előtt maga személye szerint feleségével, Nyirő Erzsébettel, egyenlő akaratjokból a sz. Vér képénél levő szőlőjüket stb. … ajánlák és vallák minden határával és egész uj sajtójával együtt a nagybányai Tanács és Város kezébe, hogy gondját viseltetvén, esztendőnként a culturára erogált expensákon kívül megmaradt és accumulált proventusa nem más szükségre, hanem idegen országi akadémiákban promoveálandó érdemes deákok szükségekre conferáltassék."* Egy, a Nagybánya város levéltára által őrzött iratból idézte Thurzó 1905 131–132.

[117] 1657. január 6-án II. Rákóczi György erdélyi fejedelem – a svédekkel szövetségben – megindult seregével Lengyelország ellen, a trónra jutás reményében. Április 7-én az erdélyi csapatok bevették Krakkót, április 18-án Brześcet, majd június 9-én II. Rákóczi György erdélyi és svéd hadak élén bevonult Varsóba. 1657 júliusának elején lengyel sereg tört be Erdélybe, az őrizetlenül hagyott Vereckei-hágón.

Ao. eode. Die 31. Aug, szolitotta ki Isten ez mostani nyomorusagok elől azon edes kis leankankot, Pandat.

Ao. 1661. in Mensibus Octobri, Novembri + Decembri nagy Pestis grassalvan egesz Erdelben es itt kőrűlis, szedegeté el Isten az mostani szomoru allapotok eleől illyen szerelmes Attyamfiait, czak hamar egy mas utan:

Die 24. Oct. szolitotta ki Isten szegen hugomat Szilvasi Katat.

Die 25. Oct. szolitotta ki Isten Nagy Banyan Eőczem leankajat Sophit, s-ott temettűk.

Die 8. Nov. szolitotta ki Isten Eőczem fiaczkajat Hostast, a szűretről haza jőtűnk utan.

Die 9. Nov. szolitotta ki Isten szegeny Eőczemet magat Szegedi Janost fiaczkaja el temetese utan azon nap.

Die 10. Nov. szolitotta ki Isten szegeny Eőczem[ne]k felesegetis, es eczersmind temette[m] őket, nagi szomorusaggal.

Die 6. Dec. vőtte ki Isten szegeny Eőczem megh maratt fiaczkajat Jancikat, es így szegenyek deficialanak.

Circa 23. Oct. szőlitotta ki Isten batyam Szegedi Lazlo leankajat Clarat.

Die 17. Nov. szolitotta ki Isten szegeny Batyamot Szegedi Lazlot.

Die 29. Nov. Vőtte ki Isten e' vilagbol szegeny batyam masik leankajatis Sarat, Es így szegenyek őkis deficialanak.

Ily hamar ezeket egymas utan ez szomoru pestisben.

An. 1662. die 15. Jan. estve kesőn atta Isten ez vilagra 6.dik fiunkat Jancit, ki mar 9.dik giermekűnk.

An. 1664. die 28. Aug. atta Isten e' vilagra tizedik giermekűnket, avagi 4dik leanyunkot Soffit, 1. Sept. kerezteltettűk megh, es azon nap estve kesőn el vőtte az Ur Isten.

An. 1666. Die 10. Feb. szolitotta ki Isten ez vilagbol sok keserves fajdalm[as] betegeskedesi utan, edes jambor, tőkelletes elető felesegemet Nagi Banyai Nyrő Annat, mikor nagi keserves szomorusagomra, ithon nem letembe[n], hane[m] Fogarasba Orszagh Gyűleseben. Temette[m] el szep tisztesseges pompaval 28. Feb. Kit az Ur Jesus Christus nyugosso[n] megh szep giermekivel, s-az ő [olvashatatlna szó] eggiűtt.

An. Dni. 1667. Die 8. Dec. vőttem hozza[m] felesegűl masodik hazas Tarsomat Nehai Nemzetes Pankotai Mihal Eőzvegiet Szenasi Ilona Azzont, kit Isten eltessen sokkaigh, Amen. Die 17. hoztam hazamhoz.

An. 1667. die 10. May boczatottam volt el fiamot Samuelt Udvarhoz.

An. 1667. die 13. Nov. volt a Templom dedicatioja Huzton a' Varba[118].

Die 20. Nov. temettűk el idvőzult Urat Redei Ferenczet fő Ispanunkot.

---

[118] Huszt erődtemplomát a 13–14. században építették, 1524-óta a reformátusoké. 1616-ban, 1644-ben, 1661-ben és 1670-ben megerősítették. Tornya 15. századi, 1861-ig négy fiatornyos volt.

An. 1667. die 20. Nov. temettűk el Huzti Kapolnaba a' Varba idvőzűlt Groff Redei Ferenczet,[119] *fő Ispanunkot.*

An. 1663. Temettűk volt el azon Kapolnaba Redei Lazlot.[120]

An. 1665. die 21. Nov. vittem volt elsőben Enyedi Scholaban Sigot.

An. 1667. die 10. May, kűltem be Udvarhoz a' fejedelemhez fiamot Samuelt.

An. 1669. die 2. Feb. vittem Isten segítségéből fiamot Josephet az Enyedi Scholaba.

An. 1669. Die 20. Aug. indítottam fiamot Sigot be Itelő Mester Sarpataki Marton[121] *Urhoz Erdelbe.*

An. 1668. die 23. Aug. tőttek fel a' nagy gombot a' toronra, mely 3. negiedes, a' Szara kivűl 2. őlni.

A családra vonatkozó adatokat a könnyebb áttekintés kedvéért az alábbiakban időrendi sorrendbe rendeztük.

Apja, Szegedi János 1639-ben Húshagyó kedd előtt való hétfőn hunyt el.

Szegedi Zsigmond 1644. január 13-án feleségül vette Nagybányai Nyírő István leányát, Annát.

Első gyermekük, Sámuel 1645. április 16-án született.

Anyja Thuri Zsófia 1647. augusztus 31-én távozott az élők sorából.

1648. január 10-én halt meg gróf iktári Bethlen István Ecsed várában, akit haláláig, 10 éven át szolgált Szegedi Zsigmond.

1648. szeptember 26-án született második fiuk, Ferenc, aki 1653. március 29-én meghalt.

1650. május 24-én született első leányuk, Erzsébet, aki 1651. március 13-án halt meg.

Szegedi Zsigmond 1651-ben majdnem egy hónapig súlyosan beteg volt, majd amikor ő jobban lett, a felesége is hasonló betegségbe esett.

1652. január 30-án született harmadik fiuk, Zsigmond, akit 1654. április 5-én követ negyedik fiuk, József.

1656. január 17-én született meg második leányuk Sára, aki 1657. július 2-án, a lengyelek elől történt menekűléskor Huszt várában hunyt el, majd július 8-ikán Máramarosszigeten temették el.

---

[119] Kisrédei gróf Rhédey Ferenc (1610–1667) Erdély fejedelme 1657. november 2. és 1658. január 8 között. Rhédey Ferenc váradi főkapitány és Károlyi Kata fia, Bethlen István fejedelem veje. Az egykori fejedelem, aki 1630 decemberében, alig három hónapos uralkodás után kényszerűségből lemondott I. Rákóczi György javára, Rhédey Ferenc mostohaapja lett, mivel édesapja halála után, 1623-ban anyja hozzá ment férjhez. Rhédey hűen szolgálta a Rákócziakat, amiért I. Rákóczi György 1637-ben Küküllő vármegye főispánjává és a fejedelmi tanács tagjává nevezte ki. Még az öreg fejedelemtől kapta meg a máramarosi főispáni tisztséget 1648 nyarán, ám az ifjabb Rákóczi Györgynek is bizalmi embere volt, hiszen fejedelmi tanácsos maradt. Iktári Bethlen Druzsinával – iktári Bethlen István erdélyi fejedelem és Csáky Krisztina leányával – kötött házasságából egy fiúgyermek született: László. A házaspár Huszt várában élt, amely birtokaik központja volt.

[120] Rhédey László (1636–1663) Háromszék főkapitánya, történetíró; 1655-ben vette feleségül Szunyogh Zsuzsannát, majd ennek halála után, 1662-ben losonczi Bánffy Ágnessel (Barcsay Ákos (1610 k.–1661) fejedelem (1658–1660) özvegyével) kötött házasságot. Mindkét házassága gyermektelen maradt.

[121] Marossárpatakon született Sárpataki Márton, aki 1660–1680 között a fejedelmi tábla ítélőmestere volt. Trócsányi 1980 357.

1657. szeptember 20-án született ötödik fiuk, aki a második, elhunyt fiuk után ismét a Ferenc nevet kapta, majd 1659. május 10-én meghalt.

1660. április 2-án született harmadik leányuk Panda, aki augusztus 31-én halt meg.

1662. január 15-én született hatodik fiuk, János.

1664. augusztus 28-án született negyedik leányuk, Zsófia, aki nem sokára, szeptember 1-jén hunyt el.

1665. november 21-én vitte először az Enyedi skólába Zsigmond fiát.

1666. február 10-én halt meg a felesége, amikor ő Fogarasban volt az országgyűlésen, akit férje február 28-án „*szép tisztességes pompával*" temetett el.

1667. május 10-én küldi a fejedelem udvarába Sámuelt.

1667 decemberében újra nősült, feleségül vette nemzetes Pankotay Mihály özvegyét, Szénási Ilonát.

1669. február 2-án vitte Józsefet az *„Enyedi skólába"*.

Fia, Zsigmond feljegyzéséből tudjuk, hogy Szegedi Zsigmond halálának időpontja 1681. július 13., majd egy héttel később temették el.

Szegedi Zsigmondnak és első feleségének 1645 és 1664 között 10 gyermeke született – 6 fiú és 4 leány –, közülük azonban csak Sámuel, Zsigmond, József és János érte el a felnőtt kort.

Szegedi Zsigmond személyére vonatkozóan a levéltári iratokból és a szakirodalmi adatokból juthatunk további információkhoz.

1643. január 15-én a sárospataki református kollégium diákjaként került bejegyzésre: „*Sigismundus Szegedi".*[122]

1652. december 19-ikén egy okiraton olvasható: „*Sigismund Szegedi de Szigeth, Jurat. Notar. Comitatus Maramar.*" [123]

Egy 1654. január 29-én kelt igazolás szerint Szegedi Zsigmond – apja, *Joannis Szegedi de Sziget*, annak testvérei, *Ladislai* és *Davidis*, továbbá felesége, *Sophia Turi* – nevében megjelent a gyulafehérvári káptalan előtt, ahol bemutatta armálisát.[124]

Erre az iratra azért volt szükség, mert Máramaros vármegye nemesei felmentést kértek II. Rákóczi György fejedelemtől a nemesi felkelés alól, és ahhoz az érintetteknek igazolniuk kellett nemességüket. A megye részéről ez ügyben a fejedelemhez küldött egyik személy „*Sigismund Szegedi de Szigeth*" volt, és az Erdélyi Királyi Könyvekben olvasható, 1654. augusztus 26-ikán Gyulafehérváron kelt bejegyzés szerint a nemesi felkelés alóli felmentést meg is kapták.[125]

---

[122] Hörcsik 1998 168.

[123] MNL OL P 1961 – 1. tétel – 75–76.

[124] Az iratot másolatban közli, annak hitelességét bizonyítja az 1753. szeptember 7-ikén Máramarosszigeten Tóth György által kiadott igazolás. MNL OL E 148 – Magyar Kamara Archivuma – Neo-regestrata acta – F. 1865. – N°. 37.

[125] II. Rákóczi György 1654. augusztus 26-ikán Gyulafehérváron megerősíti bizonyos Máramaros megyei nemeseknek a gyulafehérvári káptalan által kiadott hiteles átiratát. A káptalan előtt 1654. február 4-én megjelent bőlsei Budai Zsigmond és szigethi Szegedi Zsigmond Máramaros megye közösségének nevében, és bemutatták I. Rákóczi Györgynek 1637. december 2-án kelt adománylevelét, melyben Máramaros megye azon nemeseinek, akik lengyel hadjárataiban részt vettek, 50 magyar forintot ad, illetve a jövőben mentességet kapnak minden hadi cselekményben való részvétel alól. MNL OL F 1 – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Libri regii – 29. kötet 403–408. oldal

1659-ben a Leleszi konvent előtt Szegedi Zsigmond, a vármegye jegyzője átírás végett bemutatott egy, a Zsigmond király rendelete alapján 1405. november 6-ikán Visegrádon kelt oklevelet.[126]

1665-ben Máramaros vármegye alispánja.[127]

1670-ben, mint a megye főjegyzője készíti el Hunyadi János 1453. június 1-jén Hátszegen kelt oklevelének másolatát.[128]

A naplót folytató ifjú Szegedi Zsigmondtól az alábbiak olvashatók önmagára és családjára vonatkozóan:

Anno 1681. die 13 july Szolitotta ki Isten ez világbul nehez nyavalya utan Istenben boldogul ki mult Atyamott, 20 lőtt tisztességes el takaretatása.

Anno 1675. die 16 july vőttem hozzam Feleségűl Istennek rendeléséből Néhai Pankotai Mihaly arva hajadon leanyat, Pankotai Ersebetet, kit ugyan velem együtt az en Atyam nevelt fel.

Anno 1678. die 19. Ocbris Atta Isten ez vilagra első Gyermekűnket Sarat, Vacsora utan.

Anno 1681. die 9. Augusti atta Isten ez vilagra masodik leany Gyermekűnkett Ersokátt, Vacsora tajban.

Anno 1682. die 3 February elis temettettem.

Anno 1682 die 26. Dbris. Atta Isten ez vilagra harmadik Gyermekűnket Ferkőtt, Karacson 2dik napján reggel.

Anno 1686 die 17 Augusti éfelkor atta Isten ez vilagra negyedik Gyermekűnket, Ersokát.

Anno 1691 die 28 Decembris szólította Isten Eő Felsege magához, 30dik elis Temettettem tistessegesen.

Külön oldalon találhatók ifjú Szegedi Zsigmondnak az 1699. évi bécsi útjával kapcsolatos feljegyzései:

Ifjab Szegedi Sigmond irati

Anno 1699. die 17. july indultam Kassara es Bécsben, mivel Perceptora leven Nemes Vármegyenek (perceptorul szamatis attam volt tisztessegesen fogyatkozas nelkül) de masok mia enis fel Citaltatta[m] volt, az en jo Istenem megis segítet.

17. Maszadezer indultam Kassara.

23. Erkeztem be Kassara.

25. Kassarul indultam estve 4. orakor Bécs fele, az en jo s meg tarto Istene[m] segécsegebűl a' mellyet hiszek, hogy meg őríz s meg segít. Legyen a' Őrőkke valo Ur Isten mind[en] igaz Uton jarokkal es en velemis.

30. Erkeztem be Becsb[e] az en meg tarto Vezerlő Istenem jo akarattjából, 11. orakor. A Nagy Hatalmu Isten legyen vele[m] mind[en] dolgaimb[an], velemis volt eö Sz: Felsege.

1. Augusti fogatta[m] meg Lakaj Győrgyőt, egy hetre harmad fel Ren[es] forintb[an].

3. Bécsb[en] fogattam egy kis hazat Szűcs Miklos Ur[nál], egy hetre élelemel együt igért Ren[es] Ft. 10.

---

[126] Az oklevelet közli apsai Mihályi 1900. 132–134.; ennek 3. jegyzetpontjában olvasható a Szegedi Zsigmondra vonatkozó adat: apsai Mihályi 1900 134.

[127] Joódy 1943 191.

[128] Az oklevelet közli: apsai Mihályi 1900 367–368.; ennek 1. jegyzetpontjában olvasható a Szegedi Zsigmondra vonatkozó adat: apsai Mihályi 1900 369.

4. Az Ur Isten kegyelméből jőt kezemb[e] a Reversa ugyan azertis mente[m] volt.

8. A mindeneken Uralkodo Nagy Isten segedelmeből indultam ki Bécsből haza fele.

13. Erkezte[m] Kassara.

17. Indultam Kassarul haza fele.

22. Erkeztem Isten Kegyelmessegébul es jo voltáb[ól] hazamhoz estve Becsből, a' kie legyen dicsősség mind őrőkőn, es őrőkke.

Amit Szegedi Zsigmondról és családjáról az eddigi kutatás alapján sikerült megismerni, röviden a következő. Édesapja Szegedi János, akiről semmi közelebbi információ nem derült ki az iratokból, csupán az 1654. január 29-én kelt igazolásból ismerjük meg két testvére, László és Dávid nevét.[129] Máramarosszigeten Szegedi (vagy Szigethy Szegedi) néven nem fordult elő sem nemes, sem más társadalmi helyzetű család korábban,[130] ezért valószínűleg házasság révén lett birtokos a településen, és költöztek oda leszármazottai. Alátámasztja ezt az a tény, hogy felesége, Thuri Zsófia Máramarosszigeten öccsével, Thuri Jánossal[131] együtt örökölt házat,[132] amelyet még unokáik is birtokoltak.[133] Thuri Zsófia és Szegedi János valószínűleg az 1610-es évek elején kötött házasságot, mert idősebb lányuk 1630-ban kötött házasságot, továbbá a Thuri Zsófia által örökölt ház egy 1615-ben kötött egyezség szerint jutott később Szegedi Zsigmond birtokába.[134]

Szegedi nevű nemes családok éltek a szomszédos Szatmár vármegyében is – ahol Nagybányán, amint az Szegedi Zsigmond feljegyzéseiből is kiderül, birtokaik voltak –, azt azonban nem sikerült egyértelműen azonosítani, hogy honnan

---

[129] A már hivatkozott irat: MNL OL E 148 – Magyar Kamara Archivuma – Neo-regestrata acta – F. 1865. – N°. 37.

[130] Bélay 1943.

[131] Thuri János felesége Szalai Katalin volt, Mihály és Ferenc nevű gyermekeik a felnőttkor elérése előtt elhunytak, Borbála nevű leányukat Váradi Miklós vette feleségül. MNL OL P 1961 – 2. tétel – 61. és 71.

[132] Georgii Litterati de Szigeth 1664-ben kelt végrendeletének 1762. szeptember 14-én Máramarosszigeten készült hiteles másolata Ladislaus Pogány által íródott, ebben olvasható: „*Elsöben a mely házban most laknak, mely Attyai agrol őstöl maratt reánk, mely az Atyank[na]k Szigeti Pál Deak[na]k a fele részéb[en] felét pedig a Nenyetöl Bartos Istvanetol, Szabo Sophiatol váltotta hozája, melyröl Compositionális levél extál, ismét a masik az mellette nap kelet felől, mely Atyai agról reánk maradot őstől mara[dt] örökség mely a más Attyafi Begányi Mihály útján én ream és hugomra Ersebetre Cserepi Jánosnera maradván a fele, más fél része pedig Turi Sophiara és Öcscsére Turi Janosra nézvén, Anyokról Nemes Ilonáról reajok maradván, mikor* ***Turi Sophia Uraval Szegedi Jánossal és Öcscsével Turi Janossal*** [kiemelés tőlem: ZS. Z.] *eladova tötték volna, az ő részeket mint Attya fiak, és idegeneket is vélle meg kinalván hogy a nallunk levö fele reszröl, a meg nevezett Attya fiak részeis mint őstöl maratt, és szomszédságunkb[an] levö örökség el ne idegenedjiék, vöttem meg mint közelebik, osztás Attyafi a meg nevezett Attyafiaktol [...] úgy azt az házat eppen Kezemb[e] vévén, az én házomb[a] valo fele részéért, kit most a fia, Cserepi Pál öcsém bir, hogy az Atyai ház nállam és maradékimnál maradjon...*" MNL OL E 148 – Magyar Kamara Archivuma – Neo-regestrata acta – F. 1865. – N°. 37. 5. oldal

[133] MNL OL R 378 – series I. – 5. tétel

[134] MNL OL R 378 – series I. – 1. tétel 21. o.

származnak, mikor és kitől kapták a nemességüket.[135] Azonban az a tény, hogy Szegedi Zsigmond a korábbi erdélyi fejedelmet, gróf iktári Bethlen Istvánt szolgálta 1638 és 1648 között – amennyiben szülei valóban 1615-ben kötöttek házasságot, ő pedig 1616 körül született, akkor kb. 22 éves korától –, aki Ecsed várában,[136] szintén Szatmár vármegyében lakott, valószínűsíti, hogy valamelyik e megyében élő nemes család leszármazottjai, akik már hosszabb ideje kapcsolatban lehettek a fejedelmi családdal. Szegedi Zsigmond gróf iktári Bethlen István halála után a közigazgatásban egyre komolyabb pozíciókat betöltve folytatta Máramaros vármegyében tevékenységét,: az 1650-es években a vármegye jegyzője, 1665-ben Máramaros vármegye alispánja, 1670-ben a megye főjegyzője. A megye egyik vezető tisztségviselőjeként vehetett részt az erdélyi országgyűléseken.

Iskolás korba lépő fiait Sárospatakra nem küldhette, hiszen a kollégium menekülni kényszerült, ezért Zsigmond és József a frissen alapított nagyenyedi kollégiumban kezdte meg tanulmányait. Sámuelről nem tudjuk, hogy hol tanult, azt azonban igen, hogy a 22 éves ifjút az apja 1667 tavaszán I. Apafi Mihály (1632–1690) fejedelem (1661–1690) udvarába küldte. Róla a későbbiekben nincsenek információink, valószínűleg fiatalon elhunyt, 1684-ben már csak Zsigmond, József és János neve kerül említésre. A Máramarosszigeten lévő házukkal kapcsolatban 1684. június 22-én kelt iratban olvasható:

„*Mi Csebi Pogány Menyart Maramaros Vgyenek V. Ispánnya Szapplonczai Holdos Tamás Sziget Járási Substitutus Szolgabiro a Nztes Vgyetöl exmittaltatott [...] die 22 Mensis Juny Ao 1684. midön mentünk volna Szigeti Cserépi Pál Uramhoz és Nemes Házához mely vagyon ugyan itt Szigeten a Tisza szeren, Napkeletröl Durantzi Sigmond Napenyészetről Nmztes Debretzeni György Ur Hütös Társa Szigeti Mária Aszszony Hazak szomszédságában, lévén Tserépi Pál Uraman négy száz negyven kilencz forint Restantia adosság, [...] [amit nem tud kifizetni, ezért] foglaltuk el meg irt Nemes Házát Nemes Telekével s a Teleken levö minden appertinentiakkal, epületekkel elsö és hátulsó házával pitvaraval, kamarájával pintzejevel az Mi Klmes Aszszonyunk Méltóságos Bornemiszsza Anna Fejedelem Aszszony ő Nga számára, haromszaz nyoltzvan nyoltz Magyar forintokban.*

[…] Mely foglalás e szerint meg lévén Cserépi Pál Urk imponaltuk hogy az Házbol mingyárt költözzék és ki mennyen mint ő Nga számára elfoglaltatott és resignalt Házból. De Nmztes Szigeti Szegedi Sigmond és Szegedi János Josef Uramék halván ez foglalásrol pronuntialtatott Deliberant elö állónak és protestalanak, hogy ő Klmekk igaz és közel valo vérségek lévén ezen elfoglalt házhoz, mint hogy akvisio szerentis az első Ház Pintzestöl jutott volt az ő Klmek Nagj Annyának Turi Sofia Aszszonnak és Cserepi Urnal Zálogban volt száz harmintz forintokban; azért hogy az háztol ő Klmek el ne essenek, tempessive akarjok megelözni és ha Cserepi Uram le nem teheti Szegedi Uramek le tészik ő Nganak az el foglalt házért és Telekért cum pertinentük [...] birjak ő Klmek bekessegesen mind vérsegek mind penig mostan letett pénzek után, Cserépi Ur[am] penig az Hazbol mingyart ki mennyen és maragyan Szegedi Uram[é]k kezekben es dispositiojok alatt szabadosan mint vérsegek szerént valo és ugy egyszersmind pénzen vett házak. Melly Szegedi

---

[135] Ioannes Szegedi 1614-ben kerül említésre az Ecsedi uradalom összeírásában Nyíregyházán. Maksay 1959. 810. A Szegedi család gróf iktári Bethlen István Ecsedi uradalmához kötődik, azonban a rendelkezésre álló adatok alapján nem egyértelműen tudjuk azonosítani személyét, s nem ismerjük a nemesítés időpontját.

[136] Az 1624-ben megkötött bécsi béke értelmében az ecsedi vár uradalmával együtt Bethlen Gábor tulajdonába került. A vár jelentőségét mutatja, hogy a fejedelem a magyar királyi koronát ide hozatta és itt őriztette. A Bethlenek kihalásával a linzi béke egyik pontja szerint az uradalom a várral együtt került a Rákócziak tulajdonába, akik arra házasság révén is jogot tartottak. I. Rákóczi György fejedelmet 1648-ban iktatták be itteni birtokaiba. Fia, II. Rákóczi György a balszerencsés kimenetelű lengyel hadjárat után, amikor a lengyelek Szatmárt és Bereget is végigpusztították, családjával együtt az ecsedi várban talált menedéket.

Uraméktol le tett Summa pénznek Száz negyven nyoltz forintya volt ő ő Klmekk hárman ugymint ***Szegedi Sigmond Josef és János*** [kiemelés tőlem: Zs. Z.] *Uramekk közös pénzek Item huszon öt forintya külön Szegedi Janos Uram azon felyül a többi úgy mint két száz tizen öt forint volt Szegedi Sigmond urame külön. […]*"[137]

Az 1662-ben született János iskoláztatásáról, további sorsáról nincsen adatunk. Szintén a fejedelmi udvarba került Zsigmond, akit apja 1669-ben küldött Sárpataki Márton ítélőmesterhez, tehát a fejedelmi táblához, és 1670-ben a fejedelmi táblán a kisebb kancelláriai írnoka.[138]

Szegedi Zsigmond leszármazottai közül csak az 1652-ben született Zsigmondra és utódjaira vonatkozóan, a már idézett naplóbejegyzéseiből állnak rendelkezésre adatok. 1675-ben vette feleségül Pankotai Erzsébetet, akit édesapja árvaként vele együtt nevelt fel. Négy gyermekük – három leány és egy fiú – közül az egyik leány már kiskorában elhunyt, a másik kettőről pedig nincsenek későbbi információink. Ifjabb Szegedi Zsigmond – apjához hasonlóan – a vármegyét szolgálta, igaz ő adószedőként, amint arról 1699-ben kelt, bécsi útját összefoglaló bejegyzései tanúskodnak.

Az 1682-ben született Ferencről még kevesebbet tudunk. Talán ő, de lehetséges, hogy szintén Ferenc nevű gyermeke, valamint egy másik, árva, a leszármazásra vonatkozó adataink hiányossága miatt nem meghatározható rokoni kapcsolatban lévő, de Szegedi Zsigmond leszármazottjaként említett, szintén Zsigmond nevű személy mutatta be 1752-ben, majd 1763–1768 között I. Lipót 1701. évi oklevelét, amely alapján adományos nemesnek ismerték el őket. Szegedi Zsigmond kiskorú lehetett, árvaként említik, Szegedi Ferenc pedig megyei esküdt.[139]

c) Az ábécé

A történeti székely ábécé harmincnégy grafémából áll, amelyek közül harminckettő fonémát, kettő pedig hangkapcsolatot jelöl,[140] Szegedi Zsigmond ábécéje ezzel egyezően szintén harminckét fonémát és – külön felsorolva – első pillantásra úgy hihetnénk, hogy három, de valójában két hangkapcsolatot tartalmaz.

---

[137] MNL OL E 148 – Magyar Kamara Archivuma – Neo-regestrata acta – F. 1865. – N°. 37. 8–9. oldal

[138] Trócsányi 1980 370. A fejedelmi tábla működésére vonatkozóan lásd u. o. 376.

[139] A Máramaros vármegyei nemesi adományokra vonatkozó, 1749–1752 közötti feljegyzéseket tartalmazó kötetben, 1752-ben kelt bejegyzés szerint Szegedi Ferenc megyei esküdt és Szegedi Zsigmond, árva bemutatta I. Lipót 1701. évi oklevelét, mely szerint az uralkodó saját királyi jóváhagyását adja ahhoz a bizottsági határozathoz, amely néhai Szegedi Zsigmond házát és telkét a kincstári adózástól felmentette. Mivel Szegedi Ferenc, mint a nemességszerző unokája ezekbe a javakba be lett iktatva, kéri, hogy adományos nemesnek ismerjék el. A bizottság Szegedi Ferencet és Szegedi Zsigmondot adományos nemesnek ismeri el. MNL OL R 378 – series I. – 5. tétel – 175–176. o.; tartalmát közli Joódy 1943 191.

A több mint 10 évvel később, a Máramaros vármegyei nemesi adományokra vonatkozó, 1763–1768 közötti feljegyzéseket tartalmazó kötetben, a Szigeti járásban Máramarossziget mezővárosban lakó Szegedi család Ferenc és Zsigmond nevű tagjaival kapcsolatos bejegyzésből még többet tudunk meg. I. Lipót 1701-es engedélye alapján a Szigeti járásban Máramarossziget mezővárosban lakó Szegedi család egy háztelket és a mezővárosban bírt malomhelyet, mely egy 1615-ös egyezség alapján később Szegedi Zsigmond birtokába jutott, 1702-ben ellentmondás nélkül megerősítették a jelenlegi tulajdonosok (Szegedi Ferenc és Zsigmond) birtokában, akik ama birtokszerzőnek unokái. MNL OL R 378 – series I. – 1. tétel 21. o.

[140] Sándor 2014a 118.

Az eltérés abból fakadna, hogy nem tartozik a történeti székely ábécé hangkapcsolatai közé a Nikolsburgi Ábécé tprus, Telegdi ábécéjének tpru[141] hangkapcsolata, amely Szegedi ábécéjében ptrű-ként szerepel. Szegedi Zsigmond ennek leírásakor hibázott, vagy már azon a példányon, amelyről másolta fel volt cserélve a p és t hang jele. Ma már tudjuk, hogy ez a hangkapcsolat egy olyan megjegyzés, ami a Nikolsburgi Ábécében és Telegdi ábécéjében arra utalt, hogy az adott jel az ábécében előtte bemutatott jelnek egy korábbi formája.[142]

A lap felső részén olvasható a székely ábécé, felette a címe: *Alphabetum olim Hunnorum.,* vagyis *A hunok ábécéje*.

Alatta három és fél sorban, jobbról bal felé haladva következnek a grafémák (magasságuk 8 és 13 mm közötti), felettük kisebb betűkkel azok hangértéke.

1. sor: *a, eb, ecz, ecs, ed, e, ef, egh, eg [*később átírva: *gy] //*
2. sor: *eh, i, ey,ek, ak, el, ely, em, en //*
3. sor: *eny, o, ő, ep, er, es, esz, et, ety //*
4. sor: *u, ű, ve, ez, ess*

Ez alatt következik a kétféleképpen is írt betűk felsorolása, felettük a cím: *Literae, qua duplici modo pinguntur:*, vagyis *Betűk, amiket kétféleképpen rajzolnak.*
Ez alatt két és fél sorban, jobbról bal felé haladva következnek a grafémák (magasságuk 7 és 10 mm közötti), felettük kisebb betűkkel azok hangértéke.

1. sor: *cze, de, e, gye, je //*
2. sor: *ely, o, ő, pe, r //*
3. sor: *tye, ze, ess.*

A lap alján egy sorban *Literae compositae.*, vagyis *Összetett betűk*. cím alatt három graféma (magasságuk: ant 9 mm, ptrű 11 mm, ent 8 mm), alattuk pedig balról felé haladva következnek az alábbi hangértékek:
ant, ptrű, ent.

Mások mellett Sándor Klára megállapítása szerint is több jel utal arra, hogy Telegdi csak felületesen ismerte a székely ábécét, köztük az alábbi: „Nem tudta, hogy a mássalhangzójelek elé *e* hang olvasható, és hogy ezeket nem kell külön kiírni.”[143] Telegdiről más okokból feltételezhető, hogy valóban felületesen ismerte a székely ábécét, de mivel éppen azok számára írta munkáját, akik nem ismerik, ezért tarthatta fontosnak így írni. Ugyanezért találjuk így a Nikolsburgi Ábécé, a Bolognai Ábécé, Miskolci Csulyak István és Szegedi Zsigmond esetében, noha róluk is feltételezhetnénk, hogy nem ismerték jól a székely ábécét, vagy csupán lemásolták azt egy korábbiról, s azon – hasonló okból – szintén így szerepelt.

Szegedi Zsigmond ábécéjének első négy sora a teljes székely ábécét tartalmazza. Ezután – az eddig ismert ábécék között ez az egyetlenként – külön csoportosítva sorolja fel azokat a hangokat, összesen tizenhármat, amelyek

---

[141] Telegdi ábécéjében a tpru hangcsoport nem a Nikolsburgi Ábécében lévő jelhez kapcsolva, hanem egy másik jel mellé van írva. Máté 2001 189.

[142] Máté 2001 190–191.

[143] Sándor 2014a 239.

jelölésére két grafémát is ismert az ábécé összeállítója. Szembetűnik, hogy több olyan alakváltozatot találunk benne, amelyet más ábécék nem tartalmaznak.

A következőekben megpróbálunk közelebb jutni annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy milyen székely ábécéket ismerhetett Szegedi Zsigmond.

Kézenfekvőnek tűnik, hogy ismernie kellett Telegdi János tankönyvét, vagy annak valamelyik másolatát. Egyet érthetünk azzal, hogy mivel Telegdi nem ismerte azt „az akkor már másfél évszázada hagyományozódó toposzt sem a fába rótt betűkről, amelyet Thuróczy óta az írás egyetlen említője sem felejtett el megjegyezni (jóformán mást nem is tudtak róla). Ennek a hagyománynak a figyelmen kívül hagyása vezetett ahhoz is, hogy Telegdi betűi már kifejezetten a tollhoz alkalmazkodnak: rajzosak, gömbölyűek, nyoma sincs rajtuk szögletességnek."[144] Mivel az eredeti kézirat nem maradt meg, a másolatok pedig természetesen, a lejegyző személyétől, írásától függően bizonyos változtatásokkal őrizték meg a jeleket, így nem tudhatjuk bizonyosan, hogy amit Telegdi János írt, és amit Szegedi Zsigmond megismerhetett, az pontosan milyen volt.[145] A szögletességétől a gömbölyűség fele haladó tendencia talán megfigyelhető, de csak a jelenleg ismert másolatok alapján tudjuk a feltételezéseket megfogalmazni.[146]

A Telegdi ábécé másolatok és Szegedi ábécéje között számos eltérés van, ezek számbavétele előtt azonban több jelentős eltérést szükséges megemlíteni.

Telegdi munkájában kérdések és a reájuk adott válaszok követik egymást, amelyek a kézirat második nagyobb egységében a betűösszevonásokra, a ligatúrákra vonatkoznak, amiket *ő rövidítések, abbrevationes* név alatt mutat be, összesen harminc kettőt – ezek Szegedi ábécéjéből hiányoznak.

Telegdi arra a kérdésre, hogy használnak-e ezeken kívül a székelyek más betűket is, a következő választ adja: „Van ezeken kívül még néhány hüllőkhöz hasonló szótagjegyük, amelyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik…"[147] A Telegdi által „*capita dictionum*"-nak nevezett ant, tpru és amb hangkapcsolatok jelei külön figyelmet érdemelnek. Szegedi ábécéjében „*Literae compositae*"-nek, „*Összetett betűk"*-nek nevezi őket, tehát Telegdivel szemben tisztában volt vele, hogy mik azok. Amint azt már említettük, kettő közülük a történeti székely ábécé hangkapcsolata: az egyik a Telegdinél és Szegedinél ant, a másik a Telegdinél amb Szegedinél pedig emb hangkapcsolatot jelölő graféma. Sándor Klára azt feltételezi, hogy Telegdi a több mássalhangzót jelölő grafémákkal nem tudott mit kezdeni, ezért megalkotta a „capita dictionum" elméletét – a „hüllő formájú" jelek egyike valójában az nt hangkapcsolat régebbi változata, az mb pedig furcsa bogáralakja miatt kerülhetett

---

144 Sándor 2014a 238–239.

145 A Telegdi ábécéjének a hamburgi másolatban és a giesseni kéziratban fennmaradt betűsorát összehasonlítva például azt látjuk, hogy a folyamat egy-egy ábécén belül sem történt automatikusan. Az a hang jelölésekor a hamburgi másolatban a betű szárához a felső részen baloldalon egy félkör kapcsolódik, a giesseni kéziratban pedig e félkörív csak félig van meg, amit egyenes vonal köt a szárhoz, tehát utóbbit az ősi szögletes és a lekerekített változat közötti átmenetnek is tekinthetnénk. Ugyanakkor a b hang jele a giesseni kéziratban le van kerekítve, míg a hamburgi másolatban az egymást középen X alakban metsző vonalakat egyenesen ábrázolták. Szegedi ábécéjében mindkét említett betű a hamburgi másolatban lévőkhöz áll közelebb.

146 Szegedi Zsigmond ábécéjének a többivel történő alapos és részletes összevetése a szakemberekre vár, egy kívülálló, mint jelen sorok írója, esetleg egy rövid áttekintésre vállalkozhat, vállalva az esetleges hibákat.

147 Sebestyén Gyula 1909 217.

ide.[148] Véleményem szerint nem biztos, hogy így van, az azonban valószínű, hogy azoknak a forrásoknak az írói, amiket Telegdi felhasznált, még tisztában voltak az említett hangkapcsolatok és grafémáik jelentésével. Ezt támasztja alá Szegedi ábécéje is, amelynek szerzője – amint az az alábbiakban részletesebben kifejtettek alapján feltételezhető – korábbi forrást ismert Telegdinél, és tisztában volt a tpru hangcsoport jelentésével.

Telegdi és Szegedi ábécéjében a tpru hangcsoport nem a Nikolsburgi Ábécében lévő jelhez kapcsolva, hanem egy másik mellé van írva. Ez a jel a Nikolsburgi Ábécében emp, Szegedinél emb hangkapcsolatot jelölő graféma, amit azonban Telegdi felcserélt a tpru grafémájával és amb hangkapcsolatként jelölte. Telegdi tévesztésének oka valóban az lehetett, hogy már nem volt tisztában a tpru hangkapcsolat jelentésével. Szegedi azonban jól írta, hangkapcsolata megegyezik a Nikolsburgi Ábécében lévővel, grafémája pedig nagyon hasonló; igaz formája és vonalai lekerekedtek, valamint fejjel lefelé fordítva, ugyanakkor egyértelműen rá lehet ismerni. Szegedi ennek korábbi grafémájaként használt, ptrű hangkapcsolatának jele látható Telegdinél az amb hangkapcsolat jelölésére, de 90 fokkal elfordítva és elhagyva a Szegedinél a kör jobboldalának közepéből vízszintesen induló rövid vonalat. Kérdés azonban, hogy Telegdi eredeti kéziratában valóban tévesztett-e, vagy a másolat készítője követte el a hibát? Ha megnézzük Kájoni János Telegdi-féle ábécéjét[149], akkor megerősödik bennünk ez a kétség. Azt látjuk, hogy az omb hangkapcsolatot jelölő graféma megegyezik a Szegedinél emb hangkapcsolatot jelölő grafémával, jobb és baloldalán háromhárom rövid kis kar nyúlik ki, az utána következő Pthru grafémáján pedig megpróbál egy korábbinak gondolt grafémáját ábrázolni, amelyen öt-öt rövid kis kar nyúlik ki. Feltételezhető ez alapján, hogy Telegdi eredeti ábécéjében is jól szerepelt?

A Nikolsburgi Ábécében enth hangkapcsolatot jelölő grafémán a függőleges szárhoz egyenes vonalakkal kapcsolódik a szárnyhoz hasonló vonal, míg Telegdi ábécéjében ant hangkapcsolatot jelölő grafémán a szárny vonalai már lekerekítve láthatók. Szegedi ábécéjében a szintén ant hangcsoporttal jelölt grafémáján a függőleges vonalhoz, annak felső részéhez két oldalon felfelé induló lekerekített vonalak csatlakoznak.

A hangok jelölésére áttérve az alábbiakat láthatjuk:

A c hang jelölésére szolgáló egyik graféma egyetlen más, hitelesen közölt, jelenleg ismert ábécében sem található meg, egyedül a Csallány Dezső által közölt, a gyulafehérvári kollégium sáfárának tulajdonított ábécében az 1655-ből.[150] Nem rendelkezünk róla hiteles másolattal, ezért tudományos megalapozottsággal nem hivatkozhatunk rá párhuzamként. Arra azonban szükséges rámutatni, hogy mivel Szegedi Zsigmond ábécéje csak most kerül közlése, a korábban ismert ábécékben

---

[148] Sándor 2014a 239.

[149] Képe: Sebestyén Gyula 1915 126.

[150] „A kolozsvári Református Kollégium Könyvtárában (ma Állami Könyvtár), Herepei János 1934-ben rábukkant Portsalmi András kolozsvári pap, esperes, kollégiumi lektor kézírásos könyvére, az 1642-es évekből, amely Apáczai Csere János latin nyelvű teológiai előadásait tartalmazza. Címére már nem emlékszik vissza.

A piros hártyába kötött, nyolcadrét nagyságú könyv hátsó őrlapján rovásírásos szöveg, a belső borítólapon pedig rovásírásos ábécé került elő. A rovásírásos szöveg szerzője, a gyulafehérvári Bethlen Gábor, illetőleg II. Rákóczi György fejedelem kollégiumának akkori sáfárja, ő jegyezte fel, hogy az 1655-ös évben a kollégiumnak hány hordó bora volt." Csallány 1960 99–100. A gyulafehérvári ábécé képe: Csallány 1960. 101., ugyanezt közli Forrai é. n. 188.

pedig nem fordult elő ez a graféma, ezért a Gyulafehérvári Ábécének valóban léteznie kell, rendkívül fontos lenne újra megtalálni és megfelelő hitelességgel publikálni. A c hang jelölésére szolgáló graféma létrejöttének oka esetleg az lehet, hogy amint az Telegdi ábécéje giesseni kéziratában előfordult, a frissen megmártott toll a felfelé mutató nyíl hegyét teljesen kitöltötte a tintával, egy későbbi másoló pedig ennek csak a körvonalát rajzolta meg.

Az e hang jelölésére szolgáló egyik graféma, amikor a körívet rövid, függőleges vonalak metszik át a körív vége előtt, Telegdi ábécéjének a giesseni kéziratban fennmaradt példányában (bár ebben az esetben a körívet metsző alsó vonal nem függőleges, tehát az a graféma akár átmenetnek is tekinthető), Miskolci Csulyak Gáspár bejegyzéséből, továbbá a Marosvásárhelyi Kéziratból a Kaposi,[151] Dési és Anonymus jelzetű ábécékből ismerjük.

A gy hang jelölésére szolgáló egyik graféma egyetlen jelenleg ismert ábécében sem található meg. A többi ábécében meglévő, és általa is bemutatott graféma másik két változatának felső részén ugyanis egy bal felé vezető vonal van. Ilyen, a graféma felső végétől bal felé vezető vonalat találunk Szegedi Zsigmond ábécéjében az i és a j hang jelölése esetében is. Sajnos az 1526-ban keletkezett Dálnoki Felirat megsérült, de ha a felirat valóban Mike és Kósa rajza alapján rekonstruálható,[152] akkor azt látjuk, hogy sem a Telegdi Rudimentájában, sem a jelenleg ismert ábécékben nem található, azonban Erdélyben a 16. század elején még használt grafémát ismert Szegedi Zsigmond.

Az i hang jelölésére szolgáló graféma egyetlen jelenleg ismert ábécében sem található meg, mivel a gy hang két grafémájához hasonlóan, felső részén szintén egy bal felé vezető vonal van.

A j hang jelölésére szolgáló grafémák esetében, a kétféleképpen rajzolt betűk közül az egyik megegyezik az i hang jelölésére szolgáló grafémával.[153]

A másik graféma, amikor az a nagy T betűre hasonlít, a jelenleg ismert ábécék közül csak a Bolognai Ábécében található meg, de hasonló Bonyhai Moga Mihály i és j hangot jelölő és Miskolci Csulyak István i hangot jelölő grafémája is.

A j hang jelölésére szolgáló harmadik graféma hasonló – a Bolognai Ábécé kivételével – a jelenleg ismert ábécékben használtakkal.

---

[151] Kaposi Sámuel Rimaszombatban született, ahol apja, K. Juhász János református lelkész volt. 1676-tól a sárospataki kollégiumban tanult. (Samuel Kaposi De Rima Szombath. Anno 1676. 5 Septembris. Hörcsik 1998 121.) Ezután rövid ideig szülővárosában tanított, majd 1681-től külföldi egyetemeken tanult: 1683-ban az utrechti, 1685-ben a leideni egyetemre,1686-ban ismét az utrechtire iratkozott be, de közben több, német és angol egyetemet is meglátogatott. 1688-ban magiszteri és teológiai doktori címmel tért haza. 1689-től a Gyulafehérvárott elhelyezett sárospataki iskolában a görög, latin, angol és a keleti nyelveket és a bölcseletet adta elő. Szinnyei V. 1897.978–980.

[152] Rajzát lásd: Sándor 2014a 194.

[153] Felvetődik az a lehetőség, hogy talán a j hang egyik régebben használt grafémájáról van szó, ami azonban az eddig ismert korábbi ábécéket áttekintve nem tűnik valószínűnek. Az már inkább feltételezhető, hogy az i hang jelölésére szolgáló grafémát használták egyes helyeken a j hang jelölésére is. Ebben az esetben Szegedi Zsigmond ábécéjében lenne az első konkrét bizonyíték arra, hogy az Énlakai Felirat oly sok vitát kiváltó utolsó szava egyértelműen: Jakó. Az eddigi vita áttekintését és összefoglalását lásd: Sándor 2014a 200–202.

A ly hang jelölésére szolgáló egyik graféma, a vízszintes vonallal áthúzott kör egyetlen más, jelenleg ismert ábécében sem található meg. Hasonló a Nikolsburgi Ábécé és a Bolognai Ábécé ugyancsak ly hangot jelölő grafémája, de azokban az esetekben nem vízszintes, hanem srégen futó, a kör közepét és a kör szélét összekötő vonalat láthatunk, amely előbbi esetében bal oldalról, alulról felfele, utóbbiban pedig jobb oldalról, felülről lefele vezet. A Szegedi Zsigmond ábécéjében találhatóval azonban szinte azonos a Homoródkarácsonyfalvi Felirat[154] (13. század vége) és a Vargyasi Felirat[155] (13. század vége, 14. század eleje) szövegében látható graféma annyi eltéréssel, hogy a vonalat átmetsző vonal az utóbbi esetekben baloldalról jobb felé emelkedik.

A p hang jelölésére szolgáló egyik graféma, hasonló a Bonyhai Moga Mihály 1627-ből származó első bejegyzésében lévő hiányos ábécé. Sándor Klára ezzel kapcsolatban az alábbiakat írja: „A <p> alakja is igen sajátos, a mellékvonalak túlnyúlnak a betűszáron, így a <gy>-hez hasonló, de három vonással áthúzott jelet látunk."[156] Míg azonban Bonyhai Moga Mihály grafémája esetében a mellékvonalak fentről lefele haladva egyre rövidebbek, addig a Szegedi Zsigmondénál az alsó a leghosszabb, a középső alig rövidebb, míg a legfelső körülbelül harmada az alatta levőkének.

A ty hang jelölésére szolgáló egyik graféma, amikor a függőleges vonal a kereszteződésnél mindkét oldalról megszakad, a jelenleg ismert ábécék közül csak a Nikolsburgi Ábécében és Rettegi ábécéjében fordul elő. A ty hang jelölésére szolgáló másik graféma, amikor a függőleges vonal a kereszteződésnél nem szakad meg, a jelenleg ismert ábécék közül csak a Gyulafehérvári Ábécében és Farkaslaki Mátyás 1624-ben kelt bejegyzésében[157] fordul elő.

A z hang jelölésére szolgáló egyik graféma, amely Z formájú, egyetlen jelenleg ismert ábécében sem található meg e hang jelölésére, de hasonló a Nikolsburgi Ábécé ö hangot jelölő, ás a Bolognai Ábécé ü hangot jelölő grafémájához.

A z hang jelölésére szolgáló másik graféma ilyen formában szintén nem fordul elő egyik jelenleg ismert ábécében sem, azonban a felső és alsó vízszintes vonalának a középső vonal baloldali végpontjához történő bekötésével létrejöhetett Kájoni „eredeti" ábécéjének vagy Bonyhai Moga Mihály betűi közül a z hangot jelölő graféma átalakításával.

A zs hang jelölésére szolgáló egyik graféma megtalálható a jelenleg ismert ábécékben, míg a másik, amely esetében a v alak nem folytatódik lefelé, a Gyulafehérvári Ábécéből, az1680 körüli ábécéből, és kis módosítással Dobai Székely Sámuel (1704–1779)[158] ábécéjéből ismert.

---

[154] Rajzát lásd: Sándor 2014a 179.

[155] Rajzát lásd: Sándor 2014a 181.

[156] Sándor 2014a 250.

[157] Képét legutóbb közölte: Sándor 2014a 247.

Tegyünk egy rövid kitérőt. Dobai Székely Sámuel 1764. november 5-én kapta meg a giesseni kéziratnak azt a másolatát Schwartz Godofrédtól, mely később Cornideshez került. Sebestyén 1909 257.; A székely írást már jóval korábbról ismerte, 1751. november 30-án írt Oertel székely betűkkel Dobai Székely Sámuel Altdorfban megnyitott albumába. Sebestyén 1909 256–257.

Oertel (Örtel) János Gottfried (1695 k.–1757) evangélikus lelkész körmöcbányai származású; 1714. október 20-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahonnan 1720-ban tért vissza, és a Gömör megyei Osgyánban választották meg lelkésznek. Innen szülővárosába ment, ahol német és tót lelkész volt, Sartorius Illés halála után pedig mint német hitszónok működött. 1737-ben Sopronban lett német lelkész. Szinnyei IX. 1903. 1231–1233.; Oertel, a wittenbergi egyetem egyik jeles magyarországi hallgatója, Otrokocsi Fóris Ferenc előmunkálatai nyomán egy könyvet írt a magyar és zsidó nyelv rokonságáról. (*Harmonia LL. orientis et occidentis speciatimque hungaricae cum hebraea*. Wittenberg, 1746.)

1915-ben írta Sebestyén Gyula: „Ha tehát e zavaros alakulatokat a maguk értékére leszállítjuk, a marosvásárhelyi kilencz betűsorból sem nehéz kibogozni a Telegdi-féle betűsor architypusát. A jelzett Harsányi-Kapossi-féle törzs ÁBCz mellett Bél és „Lipsius" rovatai már nem számítanak, mert az utóbbi kettő a Kapossi-féle betűsor kinyomtatott változatait jelenti. Az utóbbi ugyanis a *Die so nöthige als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgieszerey* című 1740. évi *lipcsei* kiadvány ama betűsorát jelenti, a melyet kiadója Bél Mátyás 1718-ban Lipcsében megjelent *De vetere literatura hunno-scythica exercitatio* czimű kötetéből merített." Ide kapcsolódó lábjegyzetében olvasható: „Közvetitett úton ugyaninnen merített Oertelius János Godofred, a wittenbergi egyetem jeles magyar hallgatója is, midőn 1719-ben egy rimaszombati barátjától azt az alaposan elrontott betűsort megkapta, a mely utóbb *Harmonia (!) orientis et occidientis speciatimque hungaricae cum hebraea* etc. czimű művében megjelent. Kiadta Hlivai János. Wittenberg, 1746." Sebestyén 1915 116.; Pray György jezsuita történetíró Collectio Prayana XVIII. kötetében kijegyzetelte Oertel munkáját és az általa közölt székely ábécét, tehát ő is ismerte a székely írást. Vásáry 1974 166.

Az említett Otrokocsi Fóris Ferenc 1648-ban a Gömör megyei Otrokocson született és 1718-ban Nagyszombatban halt meg. Tanult Sárospatakon („Franciscus F(oris) Otrokotsi. Anno 1667. Die 26. Martii." Hörcsik 1998 107.), 1669-től szatmári rektor. 1671. június 25-től az utrechti egyetem, 1672 szeptemberétől a marburgi egyetem tanulója volt. 1673-tól református lelkész Rimaszécsen. Egyike azoknak a protestáns lelkészeknek, akiket 1674-ben törvényszék elé idéztek, börtönbe vetettek, majd gályarabságba hurcoltak. 1676-ban szabadult ki. Külföldi tartózkodása – Svájc, Németország, Anglia és Németalföld) – után, 1678-ban hazatért. Rimaszécsen, Gyöngyösön és Kassán református lelkész, majd 1690 decemberétől Oxfordban, 1693 májusától Franekerben kutatott. 1694-ben áttért a katolikus hitre, Nagyszombatba költözött. 1696-tól Rómában tartózkodott, majd 1698-tól Nagyszombatban káptalani könyvtáros és akadémiai tanár volt. ÚMÉL IV. 2002 1195–1196.; Szögi 2011 216.; Otrokocsi Franekerben 1693-ban megjelent, *De Origines Hungaricae* című munkájában 6 székely betű található. „Minthogy azonban ezek a betűk még magam előtt is gyanúsak, különösen azért, hogy a magánhangzók (melyeknek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közzétételét, vagy rólok való bizonyosabb ítéletemet addig elhalasztom, míg – ha isten megengedi – rólok máshonnan jobban értesülök." Sebestyén 1915 113.; Erről az alábbiakat írja Sándor Klára: „Ráduly azonban jól vette észre, hogy Otrokocsi hat betűje nem Telegdi betűivel, hanem a Bél Mátyás által közölt betűsorral mutat közeli rokonságot, s mivel Bél saját bevallása szerint Kaposi Sámueltől kapta az ábécét, Otrokocsi forrásának Ráduly szintén Kaposit tartja. A marosvásárhelyi táblázatokban Kaposi betűi nem egyeznek mindenben Bél ábécéjével, eltérnek például a jellegzetes <c> jelölésében – ez azon viszont nem változtat, hogy Otrokocsi forrása nem Telegdi, hanem az a betűsor, amelyet Bél is átvett." Lábjegyzetben hivatkozik Ráduly János 2008-ban Beszélő rovásemlékek című, Marosvásárhelyen megjelent munkájára, és

a következőket írja: „Ráduly nyilván ugyanezért feltételezi, hogy Kaposi több betűsort is ismerhetett. Ez lehetséges, de Bél maga is módosíthatta a jeleket."

A fentiekben elmondottak alapján megválaszolhatjuk a kérdést: miért hasonlítanak Otrokocsi Fóris Ferenc és Bél Mátyás betűi? Azt tudjuk, hogy Bél Mátyás azokat Kaposi Sámueltől kapta. De találkozhatott-e térben és időben Otrokocsi és Kaposi? A válasz: igen. Mindketten Gömör megyében születtek, Otrokocsi Otrokocson 1648-ban, Kaposi Rimaszombatban 1660-ban. A két település közel van egymáshoz, és a református lelkész Otrokocsi jól ismerte Kaposi édesapját, Kaposi Juhász Jánost, aki a szintén református lelkész volt, és így annak fiát. De rajtuk kívül Kaposi Sámuel nagyapját is jól kellett ismernie, hiszen vele együtt volt a pozsonyi vésztörvényszék előtt: „Kaposi István rimaszombati ref. és Szentmiklósi János kaján evang. lelkészek aggkoruk miatt erőtlenek levén a hosszú útra, Lipótvárott szenvedték át a gályarabság idejét." Payr 1927 52.

Visszatérve a székely ábécére, Kaposi Juhász János személyét sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel tanulmányai során ő is megismerkedhetett a székely ábécével, így tőle is megkaphatta fia és lelkésztársa. Ezért joggal feltételezhető, hogy Otrokocsi Fóris Ferenc Kaposi Sámueltől vagy annak édesapjától, míg Bél Mátyás Kaposi Sámueltől kapta meg a székely ábécét, aki/akik valószínűleg nem csak egy székely ábécét ismert/ek. Azt, hogy egyszerre többféle ilyen ábécét ismerhettek, egyebek között Szegedi Zsigmond székely ábécéje is alátámasztja.

Sebestyén 1909-ben írta: „Oertel figyelmét egyébként már Otrokocsi felhívta azokra a székely betűkre, melyeknek teljes sorozatát neki utóbb egy rimaszombati barátja küldte meg." Sebestyén 1909. 257. Ide kapcsolódva idéztük Sebestyén Gyula megállapítását, mely szerint Oertel (Örtel) János Gottfried 1719-ben Wittenbergben egy rimaszombati barátjától kapott alaposan elrontott betűsora „közvetített úton ugyaninnen", Kaposi Sámuel Bél Mátyás által kiadott betűsorából merített. Mivel Bél Mátyás könyve 1718-ban jelent meg, ennek fenn áll a lehetősége, azonban elgondolkodtató, hogyan romolhatott le ilyen gyorsan a betűsor. Ennek is meg van az esélye, ha valakinek olyan a képességei, de talán egy másik lehetőség is számba vehető. Valamivel reálisabbnak tűnik az, hogy a Kaposi által ismert betűsor Rimaszombatban, ha egy szűk értelmiségi körben is, de terjedt, ebben az esetben természetes folyamat eredménye lenne az elrontott betűsor.

E kitérő után folytassuk ismét Szegedi Zsigmonddal. A székely ábécékkel és a templomokban fennmaradt feliratokkal összehasonlítva próbáltuk meg elhelyezni közöttük Szegedi Zsigmondét. A nem szakember számára úgy tűnik, hogy ha szükséges is a tudományos elemzés miatt kategorizálni, azonban nem lehet merev választóvonalat húzni a székely írás hiteles és autentikus emlékei, a hiteles és másodlagos emlékei, valamint az eredetileg fába rótt vagy falra vésett, karcolt, azonban csak kéziratos másolatban fennmaradt emlékei közzé. Hiszen nem zárható ki, hogy egy székely írás és ábécé iránt érdeklődő személy, akinek lehetősége volt utazni, bejárni a Székelyföldet, eredetiben láthatta a templomok falán az ilyen feliratokat, ugyanakkor kezébe kerülhettek a különböző korokból, forrásokból, személyektől származó székely szövegek és ábécék, saját maga ezek alapján megalkothatta a maga ábécéjét. Mivel látta, tisztába volt vele, hogy egy-egy hangot többféleképpen is jelölnek, azokat külön is felsorolta. Hiába ismerte azonban Telegdi ábécéjét, nem biztos, hogy annak másolatai közé kell sorolni, mivel egyértelművé vált, hogy egyéb, régebbi források is a rendelkezésére álltak.

Szegedi Zsigmondról nem tudjuk, hogy a sárospataki kollégium után hol tanult tovább, valószínűleg Gyulafehérvárott, erre utalhat több, az ábécéjében található graféma. A fiatalember, aki Sárospatakon megismerhette a székely írást, ott tanáraitól, erdélyiektől, székelyföldiektől újabb grafémákat jegyezhetett fel. De azt is érdemes megjegyezni, hogy ha nem is tanult a fejedelmi székhelyen, Sárospatakon, Debrecenben vagy akár Máramarosszigeten is megismerhette a székely írás különböző változatait, mivel ezekbe a városokba és iskolákba is eljutottak a többi jeles kollégiumban tanító személyek, köztük székelyföldiek, akik esetleg közvetlen információkkal is rendelkeztek ide vonatkozóan. Mint említettük,

az sincsen kizárva, hogy valamelyik útja alkalmával, akár egyik barátját meglátogatva, személyesen jutott el a Székelyföldre, ahol a székely írás is érdeklődő fiatalember a templomokban látott grafémákkal egészíthette ki a már meglévőket. Vegyük sorra a jelenleg ismert, templomokban, templomokon található székely írásokat, feltételezett időrendi sorban: Homoródkarácsonyfalva (Udvarhelyszék – unitárius templom, záradékkőbe vésett felirat, 13. század vége?[159]; Vargyas (Udvarhelyszék) – református templom, 13–14. századi kő keresztelőmedence, székely betűs felirattal[160]; Székelydálya (Udvarhelyszék) – református templom, 14–15. századi felirat a déli hajófalon[161]; Székelyderzs (Udvarhelyszék) – templomból előkerült tégla székely felirattal a 15. század végéről[162]; Dálnok (Kézdiszék) – református templom, a boltozást lezáró részen 1525-ből székely felirat[163]; Berekeresztúr (Maroszék) – református templom, a szentély déli, külső falán 1540-ből székely felirat[164]; Gelence (Orbaiszék) – római katolikus templom északi hajófalának keleti végén, 1492-ből[165]; Bágy (Udvarhelyszék) – ma református templom, a szentély egyik külső támpillérén későközépkori felirat a 15. század végéről – 16. század elejéről[166]; Bögöz (Udvarhelyszék) – református templom, északi falán 15–16. századi felirat[167]; Kilyén (Sepsiszék) – unitárius templom, délnyugati saroktámpillér mellett 15–16. századi felirat[168]; Énlaka (Udvarhelyszék) – unitárius templom, 1668-ból felirat a kazettás mennyezeten[169]; Alsószentmihályfalva (Aranyosszék) késő középkori–kora újkori felirat a szentély külső falán[170]; Csíkszentmárton / Csíkszentmiklós? (Csíkszék) késő középkori (1501) felirat – 18. századi másolata maradt fent[171]; Rugonfalva – templom, a hajó északnyugati sarkában „az egyik legkésőbbi, vakolatba karcolt felirat”[172].

A fentiekben említett, általánosságban feltételezhető lehetőségeken túl érdemes megvizsgálni konkrétan, hogyan kerülhetett kapcsolatba Szegedi Zsigmond a székely írással? Ha megnézzük Szegedi Zsigmond kapcsolatrendszerét, és számba vesszük a szóba jöhető forrásokat, több lehetőség is adódik:

---

159 Benkő Elek 2014 316–317.

160 Benkő Elek 2014 316.

161 Benkő Elek 2014 317.

162 Benkő Elek 2014 318–319.

163 Benkő Elek 2014 321.

164 Benkő Elek 2014 321–322.

165 Benkő Elek 2014 319.

166 Benkő Elek 2014 319–320.

167 Benkő Elek 2014 322.

168 Benkő Elek 2014 322.

169 Benkő Elek 2014 316.

170 Benkő Elek 2014 311–312.

171 Benkő Elek 2014 315.

172 Benkő Elek 2014 323.

Az idősebb iktári Bethlen Istvánt 10 évig szolgálta. Ő és bátyja, iktári Bethlen Gábor gyermekkora egy részét Gyergyószárhegyen, a nagyapjuk, szárhegyi Lázár István – Gyergyószék főkirálybírája – által építtetett kastélyban töltötte.[173] A gyalakutai és a szárhegyi Lázár család, valamint a székely írás kapcsolatát már az előzőekben áttekintettük. Amennyiben idősebb iktári Bethlen István Gyergyószárhegyen megismerte, lejegyezte vagy megkapta a székely ábécét/ábécéket, tőle eljuthatott annak régebbi, Telegdi Rudimentája előtti változata is Szegedi Zsigmondhoz.

A sárospataki kollégiumban 1643 januárjában Szegedi Zsigmond együtt kezdi meg tanulmányait Miskolczi Csulyak Gáspárral (1627–1696), akinek később, 1654. február 3-án kelt magyar nyelvű bejegyzése székely betűkkel Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvében olvasható. Évfolyamtársának édesapja az 1603–1607 között a heidelbergi egyetemen tanult Miskolczi Csulyak István (1575–1645),[174] aki 1629-től haláláig, 1645-ig a zempléni egyházmegye esperese és a sárospataki kollégium kurátora – akinek két székely ábécéje maradt ránk, és aki Szenci Molnár Alberttel levelezésben állott, de személyes ismeretségüket sem lehet kizárni.

Ha már itt járunk, érdemes ismét egy kis kitérőt tenni. A székely írást ismerők közül a 17. században a sárospataki kollégium tanulója volt 1598–1600 között Miskolczi Csulyak István[175], Geleji Katona István 1613-ban senior,[176] 1643-ban Szegedi Zsigmond[177] és Miskolczi Csulyak Gáspár[178], 1646-tól 1649-ig Komáromi Csipkés György,[179]; az intézmény gondnoka volt 1629-től 1645-ig Miskolczi Csulyak István; ott végezte tanulmányait továbbá 1662-től Lisznyai

---

[173] A később oda került szárhegyi ferencesektől függetlenül ismerhették a székely írást, erre minden lehetőség meg volt, az évszázadok óta vezető szerepet betöltő, magasan művelt ősi székely családban.

[174] Miskolci Csulyak István (Tolcsva, 1575–Olaszliszka, 1645) Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Debrecenben és Bodrogkeresztúron tanult. 1600-ban lett a fiatal Thököly Miklós nevelője, akivel egy évet tölt Sárospatakon, 1601-től a görlitzi gimnáziumban, 1602-ben a wittenbergi, 1603. július 12-től a heidelbergi egyetemen folytatták tanulmányaikat 1607-ig. Hazatérése után a tarcali iskola igazgatója, 1608-tól Rákóczi Zsigmond meghívásának eleget téve szerencsi prédikátor, majd 1612–1616 között miskolci lelkipásztor, végül haláláig Olaszliszkán prédikátor. Harsányi 1926., Heltai 1982 303.

Miskolczi Csulyak István apja, Csulyak János, akiről azt jegyezték fel, hogy „Patakon az híres Thuri Pál alatt 1560-dik esztendeig tanulván, ment az Újjhelyi Oskola mesterségre; innen 1564-ben az híres Vittebergai Akadémiába...” Öt évig tanult a wittenbergi akadémián, hazatérése után hat évig tolcsvai lelkész, majd Liszkán folytatja tevékenységét 1584-ben bekövetkezett haláláig. Liszkán tanult meg írni és olvasni fia, Miskolczi Csulyak István. Harsányi 1926 1–7.

[175] Harsányi 1926 4.

[176] Tonk 1992 257.

[177] Hörcsik 1998 168.

[178] Hörcsik 1998 168. Miskolczi Csulyak István fia, aki 1653 júliusától tanul a franekeri egyetemen, ott ismerkedik meg Kismarjai Veszelin Pállal és 1654. február 3-án írja magyar nyelvű bejegyzését székely betűkkel Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvébe.

[179] Hörcsik 1998 77.

Kovács Pál,[180] 1667-től Otrokocsi Fóris Ferenc,[181] 1674-től idősebb Csécsi János,[182] valamint 1693-tól III. Lázár György[183].

Mint említettük, az a lehetőség sem kizárt, hogy Telegdi Rudimentája már a 17. század elején elkerült egyes európai egyetemekre akár Szenci Molnár Albert, akár professzorok vagy peregrinusok által. A később oda érkezők között esetleg lehetett olyan személy, aki érdekes módon nem hazájában, hanem külföldön került kapcsolatba vele, esetleg úgy, hogy már birtokában volt másféle székely írás ismeretének.

Így például feltételezhetnénk, hogy lehetett egy példánya a heidelbergi egyetemen is, ahol az ott tanuló magyar diákok, köztük 1603–1607 között Miskolczi Csulyak István, 1619–1620-ban ifjabb iktári Bethlen István, 1620-ban Csulai György is megismerhette. Ennek azonban kicsi a lehetősége, mert ha így lett volna, akkor egyrészt Miskolczi Csulyak István erről értesítette volna Szenci Molnár Albertet, aki ettől függetlenül is tudomást szerezhetett volna róla, hiszen kapcsolatban állta heidelbergi egyetemmel. Ifjabb iktári Bethlen István nagy valószínűséggel édesapjától már ismerte a székely írást, azonban amikor a heidelbergi egyetemen tanult, már meg volt a lehetősége, hogy ott legyen Telegdi Rudimerája, hiszen Szenci Molnár Alberttől – vagy mástól – akkor már kerülhetett oda. Ez a helyzet Csulai Györggyel kapcsolatban is, noha azt hangsúlyozni kell, hogy nyilvánvalóan a legnagyobb esélye annak volt, hogy még a külföldi útjuk előtt, itthon megismerték az említett munkát, vagy a székely írás valamelyik változatát.[184]

Visszatérve Szegedi Zsigmond és a székely írás lehetséges kapcsolatainak áttekintését, figyelembe kell venni, hogy Máramaros vármegye vezető tisztségviselőjeként részt vett az erdélyi országgyűléseken. Márpedig a székely ábécé ismeretének terjedésére az erdélyi országgyűlések is kiváló lehetőséget nyújtottak, mert ott voltak a fejedelem mellett a főrendű nemesek, az egyházi méltóságok, a megyék vezetői és a meghívottak. Az olykor hosszabb ideig elhúzódó országgyűlések idején, a hivatalos munka után az egyházi és világi élet legműveltebb, legnagyobb tudással rendelkező emberei kerültek közvetlen kapcsolatba egymással. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) idején a fejedelmi udvarban megszokott dolog volt, hogy a fejedelem a különböző témákról rendezett vitákat a különböző nézeteket valló egyházi és világi meghívottak között, amikor a legkényesebb dolgokról is nyíltan, szabadon elmondhatta mindenki a véleményét. Nem ismerünk erről írásos feljegyzést, de nem zárható ki, hogy egy-egy ilyen alkalommal a székelyek eredete és írásuk is szóba jöhetett. Amennyiben így történt,

---

[180] Hörcsik 1998 99.

[181] Hörcsik 1998 107.

[182] Hörcsik 118.

[183] 1693. július 4-én *nobilis Transylvania* megjegyzéssel került bejegyzésre a sárospataki református kollégium nemes hallgatói közé. Hörcsik 1998 185.

[184] A wittenbergi egyetemen is lehetett esetleg a Rudimentából. Szerencsés esetben ez egy korai másolata lenne a műnek, ami sokat segítene az eredeti rekonstruálásában. Ugyanígy szem előtt kell tartani a többi, erdélyi diákok által látogatott európai egyetemet.; Sebestyén nem említi a wittenbergi egyetemet azok között, amelyeket megkeresett Telegdi Rudimentája után érdeklődve, noha – ha nem is a nyomtatott, hiszen ha van, abból jelenleg nem ismerünk egyet sem – annak kéziratos példánya lehet az egyetem könyvtárában vagy kézirattárában. Sebestyén 1915 94. Felkutatását nehezíti, hogy – amint az más egyetemen is előfordult –, esetleg itt is a gyűjtő neve alatt, vagy egy több munkát is tartalmazó gyűjteményes kötetben bukkanhat fel, ezért a katalógusban nem biztos, hogy szerepel.

ez újabb lehetőséget adhatott a székely írás terjedésére, és – akárcsak a kollégiumokban tanulók és peregrinusok esetében – nem kizárólag a székelyek, és nem csak a reformátusok körében.

Fontos megemlíteni, hogy két, egymást követő református püspökről tudjuk, hogy ismerte a székely ábécét: Geleji Katona István (1633–49), Csulai György (1650–1660), továbbá Szentiványi Márkos Dániel[185] (1637–1689) erdélyi unitárius püspök (1684–1689). Ennek jelentősége annak fényében különösen figyelemre méltó, hogy a református püspöki tiszt ebben a korban a fejedelem után a második legmagasabb hivatalt jelentette.[186]

[185] 1668 júniusától rektor a kolozsvári unitárius iskolában, 1672. január 18-tól ugyanott lelkipásztor, 1684. június 4-től az unitárius egyház püspöke. Tonk 1992 42. Szabó Károly említi, hogy *Commentatio de litteris antiquis Hunnorum* című kéziratában a székely írásról fontos adatok lehetnek. Szabó 1866a 129.

[186] Geleji Katona István esetében hivatkozik erre Bóné 2014 60.

Nem csak a Mátyás-korabeli magyar királyi udvarban, hanem később, az Erdélyi Fejedelemségben, a Kelet-Magyarországi birtokokkal rendelkező, onnan származó erdélyi fejedelmek számára is fontos volt a dicső múlt, a székelyek hun származása emlékének ápolása. A székelyföldi templomok feliratai, a világi és egyházi személyek (így pl. a ferencesek) által őrzött források felhasználásával, a magasan képzett, főleg protestáns egyházi és világi emberek – Mátyás humanistáihoz[187] hasonlóan az autentikus székely hagyományokban öröklődő betűsort, a XVII. századtól kezdve pedig egyre inkább Telegdi tankönyvéből átvéve[188] – elkészítették a maguk székely ábécéjét, többen gyűjthették is annak különböző változatait, és különleges helyzetekben használták őket.

A meglévő, búvópatak módján néha felbukkanó, de folyamatosan létező székely írás 16. század közepén induló, de igazából a 17. század elején történt felvirágzása több kedvező körülmény szerencsés egybeesésének köszönhető.

Európa ekkor, a nemzeti nyelveken történő szótárkészítés és Biblia fordítás virágkorát éli, amikor fokozott érdeklődéssel fordulnak az egyes nyelvek, azok eredete felé. Az európai egyetemeken megforduló erdélyi és magyarországi peregrinusok közül többen, a legújabb eredmények ismeretében döbbentek rá a magyar nyelv különös helyzetére, és kezdtek egyre elmélyültebben foglalkozni annak eredetével, figyeltek fel az ősi krónikák ide vonatkozó soraira. A szótárkészítés és a Biblia fordítás során minden országban arra törekedtek, hogy az adott nyelv különböző változatai, nyelvjárásai közül a legtisztábbnak, legszebbnek tartott legyen az, amelyen munkájukat elkészítik. Ez a törekvés irányította Szenci Molnár Albert figyelmét a székelyek által beszélt magyar nyelv és a székely írás felé. Többen is lehettek, akik a székely írás különböző típusai közül ábécéket készítettek, közülük az egyik, jelenleg a legismertebb a Telegdi-féle. A külföldi egyetemen tanuló diákok közül azok, akik ismerték a székely írást, megismerve a különböző nyelvekre vonatkozó legújabb eredményeket, azzal – a már a krónikákból jól ismert ténnyel – szembesültek, és az tudatosodhatott bennük, hogy Európában a székelyek az egyetlenek, akik megőrizték saját ősi betűiket.

A székely írás fennmaradásához, az értelmiség körében való terjedéséhez különösen jó lehetőséget, kedvező körülményeket biztosított a nagy műveltséggel, széles látókörrel, sokoldalú érdeklődéssel megáldott Bethlen Gábor fejedelem uralkodásának ideje, aki lehet, hogy már gyermekkorától, a Szárhegyen töltött évektől kezdve ismerte azt. A kiváló fejedelemről Benkő Samu sorait idézzük: „Az értelmiségi alkatú fejedelem egész életében építette, gyarapította a maga belső szellemi világát. Hajlam és szükségérzet egyaránt megvolt benne, hogy tájékozódjék a kor európai eszmevilágában. Tudjuk, hogy a könyveket szerette és becsülte, de a Biblián kívül alig tudunk megnevezni egy-két művet, melyről bizton állíthatjuk, hogy olvasta volna. Amikor „Gyulafejérváratt, székes helyében mindenféle bölcs könyvekkel bővölködő bibliothecát emeltetett” (Háportoni Forró Pál), nem egyszerűen udvartartásának külső fényét, távolra is elható hírét növelte, hanem személyes igényét is kielégítette. Annyira szeretett olvasni, hogy – mint Melotai Nyilas István feljegyzéséből tudjuk – utazásai, hadjáratai idején „magával szekéren válogatott jó könyveket, mintegy bibliothécát hordoz, s olvassa”. Adottsága, mondhatnók: léggyökerei voltak ahhoz is, hogy magába szívja korának

[187] Sándor 2014b 333.

[188] Sándor 2014a 236.

azokat az eszméit, melyekről biztosan tudjuk, hogy értelmiségi környezetét foglalkoztatták, s melyekről alkalmasint szó is esett a fejedelmi palotában."[189]

„Bethlen Gábor országépítő tevékenységében mind a szándékokat, mind a megvalósításokat illetően kiemelkedő helyet foglal el művelődéspolitikája. […] A korkövetelmények kielégítésére alkalmas értelmiség felnevelését is úgy tartja lehetségesnek, ha ezt a társadalmi csoportot beemeli a nemesség soraiba. A nemesi rangra emelt papok és prédikátorok (közéjük értendők mint egyházi hivatalviselők a tanítók és tanárok is) értelmiségi *munkájuk* következtében emelkednek a feudális hierarchia magasabb polcára. Bethlennek ez az intézkedése lesz majd az a hagyomány, amelyre Apáczai Csere János alapozza a maga művelődésszervezési koncepcióját, amikor is annak az új jogelvnek az érvényre juttatásáért hadakozik, hogy a mindenféle értelmiségi *tevékenység* (egyházi és világi egyaránt), valamint az értelmiségi *személy*, családjával együtt törvényben biztosított, a nemességtől semmiben nem különböző megbecsülésben részesüljön."[190]

Akárcsak Szenci Molnár Albert, a fejedelem is kiemelt jelentőséget tulajdonított Erdély iskoláinak fejlesztésének, az írástudás lehető legszélesebb körben történő elterjesztésének.[191] A 17. század elején többszörösére nőtt a korábbi időszakhoz képest a jobbágyok aránya a tanulók között, viszonylag sűrű az iskolahálózat, majd a század közepétől – az 1646-i szatmárnémeti református zsinat Erdélyre is vonatkozó határozataiban – a leányok számára szervezendő iskolákról is döntöttek, noha nekik kizárólag magyarul taníthatták az írást és az olvasást.

Égető szükség volt a felsőfokú oktatás megszervezése, mivel a Báthori István idején Kolozsvárott rövid ideig működő főiskola megszűnt. Bethlen szívügyének tekintette a „közönséges akadémia" felállítását, amit 1622-ben az országgyűlés ki is mondott, de végül nem a korábbi helyén, hanem fejedelem székvárosában, 1629-ben kezdte meg működését. A fejedelem által ide hívott külföldi tanárok között először a már 1622 végén ide érkezett Martin Opitz, a jeles német költő nevét kell megemlíteni, aki egy év után távozott. 1629-ben a megszüntetett herborni egyetemről Johannes Alsted, Heidelbergből pedig Johannes Bisterfeld és Ludwig Piscator, vagyis három tekintélyes tudós érkezett ide.[192] A gyulafehérvári főiskola teológiai, filozófiai és jogi tanszékekkel indult, és, noha a későbbi törekvések ellenére sem tudott a valódi universitas rangjára emelkedni, mégis kiemelkedő szerepe volt az állam irányításában nélkülözhetetlen értelmiség képzésében.

Egyetem hiányában, Erdélyben nem lehetett teljes értékű tanulmányokat folytatni, ezért az előkelők, a városok és a központi hatalom erőteljesen támogatta a külföldi egyetemeket látogató hallgatókat. Bethlen Gábor személyesen és diplomáciáján keresztül is sokat segített, és ez a folyamat vezetett oda, hogy az 1630-as években már több mint 300 erdélyi tanult az európai egyetemeken. A

---

[189] Benkő Samu 1984 28.

[190] Benkő Samu 1984 37–39.; Bethlen Gábor címereslevelet, vagyis címeres nemeslevelet adományozott az Erdélyi Fejedelemség lelkipásztorainak 1629. július 13-án Gyulafehérvárott. A címerpajzs leírása: álló, kék színű pajzsban, felhőből növekvő oroszlán bal lábát az oltáron fekvő Bibliára teszi, jobbjába az oltár felett lebegő angyal kardot nyújt. Az angyal melletti szalag felirata: „Tudománnyal és fegyverrel kell küzdeni". Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár. Nagy-féle gyűjtemény, A 16. Másolat, anyaga hártya, latin nyelvű, fejedelmi függőpecséttel, mérete: 34x62 cm. Leírása és a címer képe In: Bethlen Gábor és kora. Katalógus. Budapest, 2013 66.

[191] Az írástudás 16–18. századi helyzetéről átfogó és alapos képet ad Tóth István 1996.

[192] Amint korábban említettük, a felsorolt négy tudóssal Szenci Molnár Albert jó kapcsolatban volt, és levelezésben állt.

református fejedelmek idején a katolikus – elsősorban itáliai – egyetemek háttérbe szorultak, a németországiak megtartották vonzerejüket, azonban a harmincéves háború következményeként az 1620-as évektől egyre többen látogatták a németalföldi és az angliai egyetemeket.

Az erdélyi értelmiség túlnyomó többsége lelkész és tanár, akik Gyulafehérvár, Várad, Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Kolozsvár iskoláiban[193] az ott tanító, európai látókörű és tapasztalatú tanáraiktól sok esetben a székely írással kapcsolatos ismereteket is megszerezhették, majd peregrinációjuk, és hazatérésük után itthon azt is továbbadhatták. Az ismeret terjedését ebben az időben az is meggyorsíthatta, hogy a híres kollégiumok tanárai életében gyakran előfordult, hogy más és más, olykor alacsonyabb szintű iskolában folytatták tevékenységüket, így a székely írást ebben a korban egyes helyeken a korábbinál szélesebb körben, valamint az alacsonyabb társadalmi szinten elhelyezkedők is megismerhették – igaz ez is csak szűk körre terjedt ki.

A Bethlen Gábor idején a kultúra és a tudományok területén megindult kedvező folyamat I. Rákóczi György idején még folytatódott, később azonban hanyatlásnak indult. Akik e két fejedelem idején kellő szellemi munícióval szerelkeztek fel, tudásukat lehetőségeik szerint tovább adták, ami a székely írással kapcsolatban is jól érzékelhető. A 17. század első harmadától a székely írás reneszánszának lehetünk tanúi, ami az alacsonyabb társadalmi helyzetű emberek számára is valamennyire megismerhetővé vált, de ekkor sem lett általánossá használta. Egy évszázaddal később már ismét csak egy szűk réteg féltve őrzött kincse, amit főleg olyan szövegek feljegyzésére használtak, amelyet nem akartak, hogy akár a törökök, akár a császáriak, vagy bárki avatatlan megismerhessen – tehát valójában titkosírásként alkalmazták.

---

[193] Mivel a székely írás terjesztése elsősorban a református iskolarendszerhez köthető, ezért az alábbiakban az ebben szerepet játszó intézmények történetét Szögi László tanulmánya alapján foglaltuk össze.

A híres református kollégiumok közül a sárospataki 1531-ben, a debreceni 1538-ban alakult, felsőbb akadémiai osztályaik azonban csak később nyíltak meg. Debrecen a 16. század második harmadán, Sárospatak a 17. század elején emelkedett a teljes szerkezetű felsőfokú képzést végző intézmények sorába. Erdélyben és a hozzá tartozó Partiumban Várad és Gyulafehérvár iskolái emelkedtek ki, amelyekben a 17. század első felében magas szintű oktatás folyt. Bethlen Gábor 1620. május 1-jén alapított Gyulafehérvárott kollégiumot, főiskolát, amit 1622-ben az erdélyi országgyűlés is megerősített azzal, hogy az iskolát academicum collegiummá, valódi egyetemmé kell fejleszteni. Ez nem vált valóra. I. Rákóczi György jelentős támogatásban részesítette a sárospataki kollégiumot, amely első virágkorát élte, továbbá a váradi kollégiumot, amely így az Erdélyi Fejedelemség harmadik nagy protestáns iskolai központja lett.

Néhány évtized múlva, 1658-ban a háborús pusztítások áldozatául esett a gyulafehérvári akadémia. I. Apafi Mihály fejedelem 1662-ben Enyeden teremtette meg az új főiskolát, amelyet a császári csapatok 1705-ben felégettek, azonban a újjáépült kollégium továbbra is Erdély legjelentősebb református kollégiuma volt.

Az 1660-as években a sárospataki kollégium került válságba, mivel támogatói katolizáltak, majd 1672-ben a tanárokat és diákokat is elűzték, akik még ugyanabban az évben Gyulafehérvárott, az egykori Bethlen-féle akadémia helyén találtak menedéket.

Az 1680-as években működő három erdélyi – a nagyenyedi, a kolozsvári és a gyulafehérvári – kollégiumot közös felügyelet alá rendelték, mert ismét felmerült egy egyetem létesítésének gondolata, ami ezúttal sem valósult meg.

1716-ban távoznia kellet a városból a gyulafehérvári kollégiumnak, amely Marosvásárhelyen otthonra találva, több mint egy évszázadig működött. Szögi 1996

A székely írást ismerő, azzal kapcsolatba került személyek közötti kapcsolatrendszer vizsgálata során ez alkalommal csupán egy kiindulópont felvázolására tehetünk kísérletet. A valóságban egykor létezett rendkívül gazdag háló felrajzolása helyett a közvetlen kapcsolatoknak is csupán töredéke kerül említésre.[194] Minden személy esetében, aki közvetlenül ismerte, használta a székely betűket, fontos lenne minden, velük kapcsolatban álló további személy felkutatása, azok hagyatékának, főleg naplójának áttanulmányozása.

Szenci Molnár Albert (1574–1634) fiatal korában, Strassburgban találkozott először az ott tartózkodó *Baranyai Decsi János*sal, erről 1592. június 28-án emlékezett meg naplójába.[195] 1610-ben Hanauban kiadott *„Novae Grammaticae Vngaricae libri duo”* című munkája előszavában kéri honfitársait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy aki ismeri a székelyek hun betűit, szíveskedjen azokat magyarázataikkal nyilvánosságra hozni. Szótára 1611-es kiadásának ajánlásában azt írja Baranyai Decsiről, hogy tisztelő híve volt. A Rudimentát találkozásukkor azonban még az sem ismerhette, mivel csak évekkel később, 1598-ban juttatta el hozzá annak szerzője. Későbbi kapcsolatukról nincsen feljegyzés, Baranyai Decsi 1601. május 15-én elhunyt, Szenci pedig 1610-ben azt írja, hogy nem ismeri a székely írást, ezért biztos, hogy tőle nem kaphatta meg a Rudimentát. *Miskolci Csulyak István*nal 1610-ig levelezésben állt, de nem zárható ki későbbi kapcsolatuk sem. Szenci magyarországi tartózkodása idején *Bethlen Gábor* fejedelem 1614-ben tanári állást ajánlott fel számára, amit nem fogadott el, visszatért Németországba. Amikor 1624-ben ismét hazajött, a Kassán élő Szenci életének anyagi hátterét Bethlen Gábor biztosította, így kizárólag tudományos és írói tevékenységének élhetett. Szenci Molnár Alberttől kaphatta meg 1614 után *Conrad Dietericus* a Rudimentát.

Miskolczi Csulyak István (1575–1645) székely ábécéiről és *Szenci Molnár Albert*tel való kapcsolatáról részletesen írt Jakubovich Emil, aki feltételezte, hogy Miskolci Csulyak István ábécéi „Telegdi eredeti Rudimentájára vagy annak valamely korai másolatára mennek vissza”[196] 1600-ban a fiatal báró *Thököly Miklós* nevelője lett, akit külföldi tanulmányútjaira is elkísért. 1608-ban *Rákóczi Zsigmond* a szerencsi egyház lelkészének hívta meg. *Bethlen Gábor* fejedelem kétszer is hívta tábori papjának, de szolgálatára különböző okok miatt nem került sor. Miskolczi Csulyak István peregrinációs albumában olvasható *Csulai György* (?–1660) 1644. február 22-én kelt bejegyzése, amely egy rövid székely írással írt szöveget is tartalmaz.[197]

Miskolczi Csulyak István fia volt **Miskolci Csulyak Gáspár** (1627–1696), aki minden bizonnyal édesapjától ismerte meg a székely írást, 1654. február 3-án a fríziai Franekerben azzal írta bejegyzését *Kismarjai Veszelin Pál* emlékkönyvébe.

---

[194] Ennek során – óhatatlanul többször is – már korábban említett tényeket említünk újra, ezt azonban a kapcsolatok árnyaltabb megközelítése teszi szükségessé.

[195] Szabó 2003 56. és 110.

[196] Jakubovich 1935 12–14.

[197] Ismerteti és a bejegyzés képét közli Benkő Elek 1994.

Ebbe az emlékkönyvbe **Komáromi Csipkés György** (1628–1678) Leidenben 1653. március 12-én szintén székely írással írt, valamint nyomtatásban megjelent munkájában részletesen ismertette a székely írást.[198]

Kismarjai Veszelin Pál annak a *Kismarjai Veszelin Pál*nak a fia lehetett, aki református lelkész és hittanár volt, előneve szerint a Bihar megyei Kismarján született, és a keleti nyelvek tanáraként oktatott a debreceni kollégiumban 1612-től 1629. augusztus 20-ig, ezután debreceni lelkipásztor volt. 1645-ben halt meg.[199] Fiáról, akinek emlékkönyvébe *Komáromi Csipkés György* és *Miskolci Csulyak Gáspár* székely írással írt, nincsenek adataink.

Szegedi Zsigmond (?–1681) tíz évig szolgálta idősebb *iktári Bethlen István*t, együtt tanult Sárospatakon *Miskolci Csulyak Gáspár*ral, Máramaros megye vezető tisztségviselőjeként együtt dolgozott *kisrédei gróf Rhédey Ferenc*cel, ismerte annak fiát, *Rhédey László*t, kapcsolatban volt *Sárpataki Márton* ítélőmesterrel, valamint az országgyűlések és egyéb események alkalmával *I. Rákóczi György, II. Rákóczi György* és *I. Apafi Mihály* fejedelemmel.

Geleji Katona István (1589–1649) egyebek között Sárospatakon tanult, ahol szeniorrá is választották. Beregszászon volt tanító, majd 1615. május 10-én a tiszántúli egyházkerület közzsinata őt ajánlotta Bethlennek taníttatásra, így lett fejedelmi alumnus. 1615. november 6-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre. 1617-től Gyulafehérváron rektor, majd 1619 tavaszán *ifjabb iktári Bethlen István* nevelőjeként tért vissza Heidelbergbe. 1621 novemberétől udvari pap, előbb *Károlyi Zsuzsanna*, majd a fejedelem mellett. 1633-tól 1649-ig, haláláig erdélyi püspök.[200] Geleji Katona István 1645-ben megjelent munkájában a „rovásírás ismertetését is a „keleti nyelvekkel" való rokonság bizonyítására használja fel".[201]

Csulai György (?-1660) a heidelbergi egyetemen tanult, a diák mecénása 1620-ban az *idősebb iktári Bethlen István* volt.[202] Az erdélyi fejedelem, *iktári Bethlen Gábor* kedvelte unokaöccsét, ifjabb *iktári Bethlen István*t, akit 1619-ben *Geleji Katona István* kíséretében a heidelbergi egyetemre küldött, ahol az 1620-ig tanult.[203] Csulai György és támogatója fia, *ifjabb iktári Bethlen István* egy időben tanult a heidelbergi egyetemen, ismerték egymást. 1635-ben fejedelmi udvari papnak és gyulafehérvári lelkésznek hívják. 1650-től erdélyi püspök és a gyulafehérvári egyházmegye esperese, valamint a gyulafehérvári református kollégium élén is

---

198 *Georgii Csipkés Comaromi: Hungaria illustrata.* [Latin nyelvű magyar nyelvtan] Ultrajecti, 1655. Hivatkozik rá Szabó 1866a 126–128.; Sebestyén 1915 111.; egyebek közt – magyar fordításban is – idézi belőle a székely írásra vonatkozóan: „A tulajdonképeni magyar írásnak harminczkét betűje van; mert a k-t másképen irják közepett, másképen végül s elől, mint kitetszenék a betük alakjaiból, amelyeket örömest adnánk, ha a nyomtatásra úgy volnának betüjegyeink, mint ahogy tollunk és újjaink vannak az írásra. Minthogy azonban scythiai typusaink nincsenek, rómaiakkal irjuk le." Szabó 1866a 127. Komáromi a szülővárosában megkezdett tanulmányait Debrecenben, majd 1646-tól Sárospatakon folytatta. 1649-ben Kassára ment rektornak, 1650-ben pedig beiratkozott az utrechti egyetemre, ahol 1653-ban szerzett doktorátust.; Komáromitól úgy tudjuk, hogy az ő idejében a debreceni könyvtárban volt egy rovásírásos könyv, amit el tudtak olvasni, megértették, és írni is tudták. Sándor 2014a 275.

199 Szinnyei XIV. 1914. 1169–1170.

200 Heltai 1982 279–280.

201 Komlóssy 2006 533. Geleji Katona István: *Magyar Grammatikatska*, Gyulafehérvár, 1645. 293.

202 Heltai 1982 262., 271.

203 Heltai 1982 262., Papp é.n. 85.

Geleji Katona István utódja. Róla írta a Sepsi széki származású debreceni tanár, Lisznyai Kovács Pál 1692-ben Debrecenben kiadott *Magyarok Crónicájá*ban: „Ezeknek a székelyeknek (a mint az Atyllának és meg az előtt való magyaroknak is) tulajdon magános magyar bötűi és irásai voltanak, és valamint ma irnak a sidók és a napkeleti népek, az ő irásokban jobb kéz felől bal kéz felé mentenek, mely magyar betüket és irásokat, hazámban lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és Székely földén olyan praedikátorokat is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam s ismertem; ilyen vala Tsulai nevű erdélyi püspök is."[204]

A sárospataki református kollégium diákja volt idősebb **Csécsi János** (1650–1708)[205], aki később ott is tanított[206]. „A kassai iskola 1674-ben kizavartatván helyéből, tanártársaival együtt Debreczenbe vándorolt, honnan Gyulafehérvárra költözött és besoroztatván a pataki-fehérvári diákok közé, mintegy öt évig tanítá a theologiát és héber nyelvet. 1679-ben senior lett és tanította a természettant, metaphysikát. 1680. jan. elhagyá Erdélyt és a tályai iskolának igazgatója lett. [...] 1682. ápr. 27. akadémiákra indult Lengyelország felé s áthajózván a Balti tengeren, az utrechti akadémiának hallgatója lett; itten három évet szentelt a hittan, philologia s bölcselet tanulására. 1684-ben Tótfalusi Kiss Miklós a bibliát ujra akarván nyomatni Amsterdamban, Csécsi János mint jó görög és héber, tanulótársával Kaposi Sámuellel együtt vállalta el a javítást. 1686. febr. 9. sárospataki tanárnak helyezték be... Meghalt 1708. máj. 14. Hegyalján Zemplén megyében."[207] A székely írásról szóló *Observationes Orthographico-Grammaticae* című munkája *Pápai Páriz Ferenc Dictionarium*ához függesztve jelent meg 1708-ban Lőcsén, majd annak újabb kiadásaiban is. Csécsi János az alábbiakat jegyezte fel a székely írásról: „Nem bizonytalan hagyomány, hogy a magyarok Scythiában tulajdon betűikkel éltek, irás közben jobbról balra menve, a zsidók és más keleti népek módjára. Hogy ezen betűknek némi nyomai, mint némelyek állitják, az erdélyi székelyeknél maig is fönvannak, kétségen kivül van, jóllehet azokat használni keveseknek adatott."[208] Fia, ifjabb **Csécsi János** (1689–1769) 1705-től a sárospataki református kollégium növendéke, majd 1709-től az utrechti, 1711-től a franekeri egyetemen[209] tanult. Ezt követően német, angol, svájci, olasz és francia egyetemeken hallgatott előadásokat. 1712-től a sárospataki református kollégiumban 1734-ig matematikát, földrajzot, történelmet, görögöt, teológiát, fizikát, csillagászatot és filozófiát tanított. 1734-ben királyi parancs fosztotta meg állásától.[210]

---

[204] *Lisznyai Kovács Pál: Magyarok Crónicája.* Debrecen, 1692. 172–173. idézi Sebestyén 1915 111.

[205] Hörcsik 1998 78.

[206] Hörcsik 1998 118.

[207] Szinnyei II. 1893 223–224.

[208] Magyar fordításban idézi Szabó 1866a 132.

[209] A franekeri egyetem hallgatói között 1711-ben bejegyezve: „Johannes Tsecthi, Hungarus" Szabó T. 1987 109.

[210] ÚMÉL I. 2001. 1107.

Apáczai Csere János[211] (1625–1659) baráti kapcsolatot ápolt *Komáromi Csipkés Györggy*el. Németalföldön 1652-ben kapta meg *Csulai György* püspök Erdélybe haza hívó levelét. 1653 augusztusában érkezett haza, ahol *II. Rákóczi György* fejedelem a gyulafehérvári kollégium tanárának nevezte ki, 1655-től a kolozsvári református kollégiumba helyezték át. Tanítványa volt *Bethlen Miklós*, a későbbi kancellár, emlékiratíró.

Bethlen Miklós (1642–1716), Bethlen János (1613–1678) történetíró, erdélyi kancellár fia, emlékiratíró, 1691-től kancellár.[212] Tanulmányait Gyulafehérvárott és Kolozsvárott végezte, *Apáczai Csere János* tanítványa volt. Veje volt gróf *Teleki Sándor*. Gyermekkorában, gyulafehérvári tanulmányai idején tanulótársa volt az 1653-ban elhunyt *Gyalakutai IV. Lázár Ferenc*[213], akinek testvére, *Gyalakutai IV. Lázár Imre* 1668-ban mátkás volt Bethlen Zsófiával, Bethlen Miklós húgával, azonban az esküvőre a leány halála miatt nem került sor.[214] Naplójában többször említi *Kaposi Sámuel*t. Élete és munkássága során Erdély minden jelentősebb politikusával kapcsolatba került, itt most *Rhédei Ferenc* fejedelem, fia *Rhédei László* és *Sárpataki Márton* nevét említjük. *Tótfalusi Kis Miklós* támogatója volt.[215] *Pápai Páriz Ferenc* Bethlen Miklósnak és második feleségének ajánlotta egyik munkáját.[216] Részt vett a

---

[211] Apáczai Csere János szabad székely paraszti családba született. Az elemi iskolát szülőfalujában, középfokú tanulmányait Kolozsvárott végezte, majd 1643 őszétől a gyulafehérvári főiskola hallgatója volt, ahol Johann Heinrich Bisterfeld ösztönözte enciklopédikus tudás megszerzésére. A református egyház ösztöndíjával németalföldi egyetemeken – a franekeri egyetemen 1648. július 22-én jegyezték be („Joannes Apaczai, Ungarus, Transylvanus" Szabó T. 1982 55.), majd Leiden, Utrecht és Harderwijk egyetemén – tanult, közben Angliát, Franciaországot és Belgiumot is meglátogatta, és 1651-ben avatták doktorrá. 1653-ban tért vissza hazájába, ahol a gyulafehérvári, majd 1656-tól a kolozsvári kollégium tanára lett. Az erdélyi magyar felsőoktatásra vonatkozó tervét 1658-ban terjesztette Barcsay Ákos fejedelem elé. ÚMÉL I. 2001 171.

[212] Életét és tevékenységét elemzi Albert 2009a 25–93.

[213] „Harmadik mesterem volt Békési Bálint, kinek keze alatt hagyott az atyám Lázár Ferenc, Lázár György fia, és Simjén Gábor, mind az atyám, mind Lázár György atyjafiával együtt. Fejérvárott az atyám házánál volt szállásunk, asztalunk, de a scholába nem jártunk, hanem Keresztúri Pálhoz…" Bethlen 1955 I. 143.; IV. Lázár Ferencként tartja számon, s Bethlen Miklósra hivatkozva ír róla Lázár 1858 78.

[214] „Kevés anyai arany és ezüst marhát is hármunk között felosztotta, az anyánk pénzéről is hogy már excontenálni látszatott, tízezer forintot adván, hogy már hármunknak, de felette károsan, mert 1668-ban a szegény húgom Lázár Imrével mátkás korában meghalván, az aranyműbéli része majd mind a mostoha anyámhoz vesze." Bethlen 1955. I. 228. Bethlen Miklós öccse, Pál halálának leírásakor is megemlíti Lázár Imrét: „Sok tisztességes fő ifjú ember hala meg ekkor csakhamar egy holnap alatt: Petki János, Lázár Imre, Mikó István, Rhédei János, etc." Bethlen 1955 I. 360.

[215] Tótfalusi Kis Miklós így írt róla: „Bezzeg másképpen járt elméje a méltóságos úrnak, Bethlen Miklós uramnak, midőn Belgiumba nékem akképpen írt: Csak lopd el Hollandiának mesterségeit, és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát, míg mind nékem, mind néked egy-egy tonna aranyunk lészen." Tótfalusi 1982 426.

[216] Ábrahám Pátriárka' Fia Isák És Bathuel Leánya Rebeka Házasságok' Alkalmatosságával lett Beszélgetés Mellyet A Mélt. Ur Erdélyi Fő Cancellarius Grof Bethlen Miklós Uram és Szerelmes Házas-Társa Gróf Rhédei Julia Asszony Mélt. Háza Öröme Napjára Mellyen a Mélt. Gróf Urfi Széki Teleki Sándor Uranak És Mélt. Grof Kis-Asszony Bethlen Julia Isten' Rendelése szerént-való Házassági öszvekelések véghez vitetni fog, köteles jó indulatból, tisztességes és oktató Mulatságra, Magyar Versekben ki-adott és a megnevezett Méltóságoknak alázatosan ajánlott a Nagy Enyedi Kollegiumból, 1703-ban P. P. F. Marosvásárhely, 1704.

házaspár orvosi kezelésében, és a feleség halálos ágyánál is ott volt.[217] Bethlen Miklós féltestvére volt *Bethlen Sámuel* (1663–1708), akinek leánya *árva Bethlen Kata.* Bethlen Miklós valószínűleg személyesen ismerte *Luigi Fernando Marsigli*t, akivel a 17–18. század fordulóján a hivatalos, kötelező kapcsolattartáson túl magánlevelezésben is állt.[218]

Pápai Páriz Ferenc[219] (1649–1716), amint azt az előzőekben is említettük, *Bethlen Miklós*nak és második feleségének, Rhédey Juliannának ajánlotta egyik 1703-ban írt munkáját. Részt vett a házaspár orvosi kezelésében, és a feleség halálos ágyánál is jelen volt. Idősebb *Csécsi János*nak a székely írásról szóló *Observationes Orthographico-Grammaticae* című munkája Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium*ához függesztve jelent meg 1708-ban Lőcsén. *Kaposi Sámuel* Pápai több műve elé alkalmi költeményt írt. *VII. Lázár János* 1716-ban Nagyenyeden Pápai Páriz Ferenctől tanult.

Kaposi Sámuel[220] (1660–1713) 1684-ben Amszterdamban a *Tótfalusi Kis Miklós* által kiadott Biblia korrektora volt idősebb *Csécsi János*sal. *Pápai Páriz Ferenc*cel kapcsolatban állt, több műve elé alkalmi költeményt írt. *Otrokocsi Fóris Ferenc* és *Bél Mátyás* Kaposi Sámueltől kapta a székely ábécét.

Gróf széki **Teleki Sándor** (1679–1760) *Bod Péter* támogatója, aki neki ajánlotta a Magyar Athenas című művét. Gróf *Lázár János*sal jó ismerősök, levelezésben is álltak.[221] Patrónusa volt *Szilágyi Sámuel*nek (1700 k.–1771), a Csíkszentmihályi Felirat lemásolójának. Teleki Sándor – első feleségétől, Bethlen Miklós leányától, Bethlen Júliától született – egyik fia *Teleki László* (1710–1778), akinek a felesége Ráday Eszter, II. Rákóczi Ferenc kancellárjának, Ráday Pálnak a leánya. Az ő fiuk *Teleki József* (1738–1796) koronaőr, akit Bod Péter tanított, s akinek titkára volt *Cornides Dániel* (1732-1787), aki vele külföldi tanulmányutakon járt. Gróf széki Teleki Sándor második feleségétől származik *Teleki Sámuel* (1739–1822), a család egyik legkiemelkedőbb egyénisége, a tudós államférfi, a híres

---

[217] Bethlen 1955 I. 286., 332.

[218] Marsiglit a karlócai békét követően a határkijelölő bizottság elnökeként 1700–1701-ben másodszor is Erdélyhez kötötte munkája. „Munkája eredményes végzéséhez elengedhetetlenül szükséges volt levelezni a *gubernium* vezető testületével, a határkijelöléssel megbízott erdélyi képviselőkkel: Naláczi Istvánnal és fiával, Lajossal, a *gubernium* titkárával, valamint Jósika Gáborral. Velük és társaikkal – Buda János, Szacsali Mátyás, Puj (?) János, idősebb Eperjesi Gergely – a tárgyalások során közvetlen kapcsolatba is került. Ismeretség és levelező viszony fűzte még Mikes Mihályhoz, Apor Istvánhoz, Sárosi Jánoshoz, Keresztesi Sámuelhez, Macskási Péterhez, és természetesen a gubernátor Bánffi Györgyhöz és Bethlen Miklóshoz.” Jankovics 1998 428.

[219] Amikor Pápai Páriz Ferenc édesapja II. Rákóczi György erdélyi fejedelem első udvari lelkésze lett, Gyulafehérvárra költöztek, ott kezdte meg tanulmányait. Szülei halála után gondviselői Marosvásárhelyen iskoláztatták, majd a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult. 1672-től külföldi egyetemeken képezte tovább magát, Boroszlóban, Lipcsében, Odera-Frankfurtban, Marburgban és Heidelbergben. 1673 tavaszától Bázelben tanult, ahol orvosdoktori rangra emelték. 1675-ben tért haza. 1677 márciusától Bornemissza Anna udvari orvosa; ezt a megbízatást a fejedelemnő 1688-ban bekövetkezett haláláig teljesítette, ezután I. Apafi Mihály fejedelem házi orvosa lett. 1678 őszén ajánlották fel neki a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban a görög nyelv, a bölcselet és természettan tanszékét, melyet elfogadott és 1680 januárjában ünnepélyesen beiktatták hivatalába, amelyet közel 40 évig, 1716 szeptemberében bekövetkezett haláláig töltött be. ÚMÉL V. 2004 111–113.

[220] Kaposi Sámuel életének fontosabb adatait korábban említettük.

[221] Bizalmas viszonyukat jól mutatják gróf Lázár Jánosnak Teleki Sándorhoz Szebenből 1752. május 3-án Teleki Sámuelről írt sorai. http://mek.oszk.hu/09900/09924/09924.pdf

könyvtáralapító, tőle származik – Bod Péter valamelyik kéziratáról lemásolva – a Rudimenta egyik marosvásárhelyi kézirata.[222]

Árva Bethlen Kata (1700–1759), *Bethlen Sámuel* leánya **–** akinek nagybátyja *Bethlen Miklós* kancellár **–** 1717-től 1719-ig *Haller László* gróf, majd 1722-től *Teleki Mihály* kancellár fia, a nála jóval idősebb *Teleki József* gróf felesége volt. 1733-tól támogatta *Bod Péter*t tanulmányai során, aki 1743-tól 1749-ig volt udvari papja volt.

Bod Pétert[223] (1712–1769) nagyenyedi diák korától, 1733-tól anyagilag támogatta *Árva Bethlen Kata*, akinek 1743-tól 1749-ig volt udvari papja volt. Annak halála, 1759 után helyeztette el emlékére a fogarasi templom oldalán azt az emléktáblát, melynek verses szövege végén olvasható székely betűkkel: „Bod Péter készíttette Igenben." Bod Péter támogatója volt *Teleki Sándor* is, akinek *Magyar Athenas* című művét ajánlotta. Az 1766-ban megjelent mű előszavában adta ki a *Rudimenta* előszavát, Baranyai Decsi levelét, és beszámolt arról, hogy könyvet készül írni a székely írásról.[224] Bod Péter *Siculo Hunno-Dacica* című, a Teleki-könyvtárban őrzött kéziratának egyik fejezete a székelyek régi betűivel foglalkozott.[225]Az ő munkája lehetett a forrása a két marosvásárhelyi kézirat együttesnek, amelyek a Rudimenta hiányos másolata mellett a Csíkszentmihályi Felirat két-két másolatát és megfejtését tartalmazzák, s amelynek egyik másolója *Teleki Sámuel* volt.[226] A Csíkszentmihályi Felirat megfejtését először valószínűleg Bod Péter tett kísérletet 1768-ban *Cornides Dániel* ösztönzésére, megfejtését *Hájos István Gáspár*nak[227] írt levele őrizte meg.

Báró **Szilágyi Sámuel** (?–1771) protestáns udvari ügyvivő (ágens), majd az erdélyi Királyi Tábla ülnöke volt, aki Erdélyben szorgalmasan gyűjtötte a régi korok feliratait.[228] „Az idegen Régiségekre való figyelmetesség-is ebben a' Százban kezdődött N. Ferencz Császárról, 's Kapitány Székelly Sámuelről bé-hatván Erdélybe-is, leg-elsö N. B. Szilágyi Sámuel vólt, ki ezeknek Gyűjtésekben gyönyörködni kezdett, azután N. Groff Hadik Erdélyben létében, és emlitett B.

---

[222] Ferenczi 1988 és Sándor 2014a 242, 2014b 338.

[223] Bod Péter szegény székely köznemesi családból származott. A nagyenyedi kollégiumban tanult, 1729-től tanító volt Nagybányán. 1732-től folytatta tanulmányait Nagyenyeden majd 1736-tól a kollégium könyvtárának őre. 1739-től a leideni egyetemen teológiát és keleti nyelveket tanult. Hazatérése után, 1743-tól árva Bethlen Kata udvari lelkésze, 1744-ben református pappá szentelték. 1746-tól Olthévízén, 1749-től haláláig Magyarigenben lelkész. ÚMÉL I. 2001. 776–777.

[224] Sebestyén 1909 264.

[225] Sándor 2014b 338.

[226] Sándor 2014b 338.

[227] Hájos István Gáspár (1724–1785) a régi székely írásról több művet is összeállított, így a Speculum lingvae Scythico-Hungaricae (A szkita-magyar nyelv tükre), és a Literaturae Scythico-Magaricae Monumentum (A szkíta-magyar írás emlékműve) címűt – utóbbiba Cornides és Horváth Benedek munkáját is beépítette. Szabó 1866a 135.; Sándor 2014a 281., 294.

[228] Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár I. (1023–1300) (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 26. Budapest, 1997.; Trócsányi Zsolt: Erdélyi konferenciák, erdélyi miniszterek: Erdély kormányzatának legfelsőbb irányítása 1752–1761. In: Levéltári Közlemények (59) Budapest, 1988. 231.

Brukenthal Urak tették közönségesebbé ezt a' részit a'jó izlésnek."[229] Peregrinációja idején gróf széki *Teleki Sándor* volt a patrónusa.[230] Báró Szilágyi Sámuel másolta le a Csíkszentmihályi Feliratot. Horváth Benedek székely származású, de már Bécsben élő piarista szerzetes Szilágyi Sámueltől kapta meg a Csíkszentmihályi Feliratot, aki továbbküldte rendtársának, aki megjelentette.[231] Középkori oklevélszövegeit többek között *Dobai Székely Sámuel* közvetítésével szerezhette.[232] Édesapja, *Szilágyi Péter* (?–1723) 1716-tól a nagyenyedi kollégiumban a keleti nyelvek professzora, előtte a Kemény családnál volt nevelő.[233]

[229] Aranka György: A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság' Munkáinak Első Darabja. Szebenben, 1796. 140. Idézi Papp Júlia: „A' mit magunkért nem akarnánk, akarjuk Hazánkért!" Folia historica 21. Budapest, 2000. 57. a 60. jegyzetben.

[230] Kovács Teofil: Egy ágensi életút kezdetei. Szilágyi Sámuel peregrinációja (1728–1732) http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/kovacsteofil-agens.htm

[231] Szabó 1866a 134.; Sebestyén 1915 57–58.

[232] Jakó i.m.

[233] Kovács i.m.

Ismerték-e a 17. században az erdélyi fejedelmek a székely írást?

Amint azt többször említettük, a két későbbi fejedelem, **iktári Bethlen Gábor** az öccsével, idősebb **iktári Bethlen István**nal 1590 és 1594 között gyermekkora egy részét Gyergyószárhegyen, a nagyapjuk, szárhegyi Lázár István – Gyergyószék főkirálybírája – által építtetett kastélyban töltötte. A gyalakutai és a szárhegyi Lázár család tagjai a későbbi források tanúsága szerint ismerték a székely írást, ami feltételezhetően a két későbbi fejedelem gyermek korábban, de valószínűleg már korábban is így volt.

*Szenci Molnár Albert*nek, aki 1614 után valamikor megismerte a székely írást és ábécét, magyarországi tartózkodása idején Bethlen Gábor fejedelem 1614-ben tanári állást ajánlott fel, amit nem fogadott el, visszatért Németországba. Amikor 1624-ben ismét hazajött, a Kassán élő Szenci életének anyagi hátterét a fejedelem biztosította.

*Miskolczi Csulyak István*t, akinek székely ábécéit ismerjük, Bethlen Gábor fejedelem kétszer is hívta tábori papjának, de szolgálatára különböző okok miatt nem került sor.

A heidelbergi egyetemen tanuló *Csulai György* – a későbbi református püspök, aki ismerte, használta a székely írást – mecénása 1620-ban az idősebb iktári Bethlen István volt. Az erdélyi fejedelem, iktári Bethlen Gábor kedvelte unokaöccsét, ifjabb iktári Bethlen Istvánt, akit 1619-ben *Geleji Katona István* – aki 1621 novemberétől udvari pap, előbb Károlyi Zsuzsanna, majd a fejedelem mellett, valamint 1633-tól haláláig erdélyi püspök, és ismerte a székely írást – kíséretében a heidelbergi egyetemre küldött, ahol az 1620-ig tanult. Csulai György és támogatója fia, ifjabb iktári Bethlen István egy időben tanult a heidelbergi egyetemen, tehát ismerték egymást.

Idősebb iktári Bethlen Istvánt – annak fejedelemség után – 10 évig szolgálta *Szegedi Zsigmond*, akitől székely ábécé maradt fent.

Kisrédei gróf Rhédey Ferenc Erdély fejedelme 1657. november 2. és 1658. január 8 között. Az egykori fejedelem, iktári Bethlen István, aki 1630 decemberében, alig három hónapos uralkodás után kényszerűségből lemondott I. Rákóczi György javára, Rhédey Ferenc mostohaapja lett, mivel édesapja halála után, 1623-ban anyja hozzá ment férjhez. Rhédey Ferenc iktári Bethlen Druzsinával – iktári Bethlen István erdélyi fejedelem és Csáky Krisztina leányával – kötött házasságot. Tehát idősebb iktári Bethlen István egykori fejedelmet és kisrédei gróf Rhédey Ferenc fejedelmet szoros családi kapcsolat kötötte össze, és mindkettőjük mellett tevékenykedett *Szegedi Zsigmond*. Ugyanis Rhédey Ferencet I. Rákóczi György 1637-ben Küküllő vármegye főispánjává és a fejedelmi tanács tagjává nevezte ki. Tőle kapta meg a máramarosi főispáni tisztséget 1648 nyarán, ám az ifjabb Rákóczi Györgynek is bizalmi embere volt, hiszen fejedelmi tanácsos maradt.

Szegedi Zsigmond Máramaros vármegye vezető tisztségviselőjeként, a vármegye ügyeinek intézése és az országgyűléseken való részvételei alkalmával, a már említetteken kívül kapcsolatba került *I. Rákóczi György*, *II. Rákóczi György* és *I. Apafi Mihály* fejedelemmel is.

Apáczai Csere János baráti kapcsolatban volt *Komáromi Csipkés Györggy*el, Németalföldről a fejedelemmel is folyamatos kapcsolatban lévő *Csulai György*[234] református püspök hívta haza Erdélybe. Az 1653 augusztusában haza érkező Apáczait *II. Rákóczi György* fejedelem a gyulafehérvári kollégium tanárának nevezte ki, majd 1655-től a kolozsvári református kollégiumba helyezték át.

A Lázár család tagjainak az erdélyi fejedelmekhez fűződő kapcsolatát nem fejedelmenként foglaljuk össze.[235]

Gyalakutai Lázár Imre édesapjáról II. Lázár Györgyről tudjuk, hogy 1638-ban a fehérvári udvari tanodában *II. Rákóczi György* is tanulótársa volt. Nem sokára megházasodott, és a későbbi fejedelem, *Apafi Mihály* testvérét, Erzsébetet vette feleségül. II. Rákóczi György fejedelemhez fűződő jó kapcsolatát a krónikaíró is feljegyezte, de hasonló viszony fűzte *Barcsai Ákos* fejedelemhez is, aki fejedelmi helytartónak nevezte ki, s szolgálta azt 1660-ban bekövetkezett haláláig.

Szárhegyi IV. Lázár István gyermekkorának néhány évét együtt töltötte a két későbbi fejedelemmel, *iktári Bethlen Gáborral* és öccsével idősebb *iktári Bethlen István*nal Gyergyószárhegyen 1590 és 1594 között. Később is a fejedelem mellett volt, részt vett a lakodalmán, de csatáinak többségében is ott található. Hű embere *I. Rákóczi György*nek, az ő hadi vállalkozásaiban is részt vett. Ő hívta a ferenceseket Szárhegyre.

Szárhegyi V. Lázár István 1626-ban született, felesége Petki Kata, *II. Rákóczi György* főudvarmesterének, tanácsosának és jeles hadvezérének, Petki István csíki főkapitánynak a leánya. Az erdélyi fejedelmekkel közvetlen kapcsolatban volt és részt vett minden jelentősebb hadakozásban. Feleségének 1672-ben történt halála után Lázár István, mint *I. Apafi Mihály* fejedelem egyik főembere, ideje nagy részében a fejedelmi udvarnál tartózkodott.

Feltételezzük, hogy a 17. században Erdély fejedelmei, a Kelet-Magyarországi birtokokkal rendelkező, onnan származók is, gyermekkoruktól kezdve iskoláikban, tanáraiktól és diáktársaiktól, a velük kapcsolatban lévő főrendű nemesektől, az egyházi méltóságoktól, a fejedelemség és a megyék vezető tisztségviselőitől megismerhették a székely írást. Hiszen a velük közvetlen kapcsolatban lévők ismerték azt, és nem életszerű, hogy titkolták volna előttük. Abban a korban, amikor a dicső múlt, a nemzeti sajátosságok egyre nagy becsbe kerültek, a szellemi kincsek felértékelődtek, kizártnak tekinthető, hogy éppen a fejedelmek – nem az Erdélyi Fejedelemség első embereként, hanem már korábban – ne ismerték volna meg.

---

[234] Csulai György 1640 körül már I. Rákóczi György fejedelem udvari papja.

[235] A megfelelő hivatkozások a személyekre vonatkozó részletesebb ismertetésnél olvashatók.

Feltehető, hogy Szenci Molnár Albert volt, aki hazatérése után hozzájutott Telegdi Rudimentájához, annak másolatát eljuttatta a giesseni egyetem egykori tanárához, Conrad Dietericushoz, aki 1614-től ulmi szuperintendens volt. Ez nem tanár–diák kapcsolat volt, ahogyan korábban gondolták, hanem két magasan képzett, mélyen vallásos emberé.

Áttekintettük a gyalakutai és a szárhegyi Lázár család, valamint a székely írás kapcsolatát. Ehhez segítséget nyújtott, hogy sikerült rábukkanni a VII. Lázár János és társai 1738. évi pere során felvett kihallgatási jegyzőkönyvekre. Kiderült, hogy összesen négy székely írással készült iratot találtak VII. Lázár Jánosnál, amelyek közül három ábécét is tartalmazott. Egy vagy két iratot nagyapja, egyet apja, egyet egy Dakó János nevű személy, egyet pedig egy ismeretlen személy írt. Keletkezésük ideje a 17. század első harmada és a 18. század eleje közé esik. Megerősítést nyert az, amit az a már eddig is ismert tény, hogy a székely írást az illetéktelenek elől elzárni kívánt információk feljegyzésére titkosírásként is használták. Ezek közül a III. Lázár György által székely írással készített dokumentum Bethlen Miklós kancellárnak a Hágában Fridericus Gotefridus Veronensis álnéven 1704-ben kiadott *Columba Noe (Olajágat viselő Noé galambja)* című röpirata miatt, hűtlenség bűnére, hazaárulási vádra adott felvilágosítása, magyarázata. Kiderült, hogy a Lázár család gyalakutai ágából IV. Lázár Imre, III. Lázár György és VII. Lázár János, tehát három generáció biztosan, és amennyiben a fiatalon elhunyt V. Lázár Imre e sorba tartozott, akkor négy generáció ismerte a székely írást. A szárhegyi Lázár család hasonlóképpen ismerhette a székely írást, részben a családi, részben a ferences rendhez fűződő kapcsolatok miatt. Feltételezhető továbbá, hogy esetleg a Lázár család valamelyik tagja volt az, aki Marsigli munkáját segítette a Bolognai Emlék másolásakor, amikor esetleg a szárhegyi Lázár kastély adott otthont nekik, a ferencesek közvetlen szomszédságában.

Sikerült egy olyan székely ábécét találni, amely feltehetően a 17. század negyvenes éveiben keletkezett. Írója, Szegedi Zsigmond Máramarosszigeten élt. Ábécéjének első négy sora a teljes székely ábécét tartalmazza, majd – az eddig ismert ábécék között ez az egyetlenként – külön csoportosítva sorolja fel azokat a hangokat, összesen tizenhármat, amelyek jelölésére két grafémát is ismert. Több olyan alakváltozat található benne, amelyet más ábécék nem tartalmaznak, azonban egyesek a Székelyföldi templomokon láthatóak, s azok a 13–14. századból maradtak fent. A Telegdi Rudimerájából származó ábécéken kívül egyéb, régebbi források is a rendelkezésére álltak. Szegedi Zsigmond idősebb iktári Bethlen Istvánt 10 évig szolgálta, aki bátyjával iktári Bethlen Gáborral gyermekkora egy részét Gyergyószárhegyen nagyapjuk, szárhegyi Lázár István kastélyában töltötte. A sárospataki kollégiumban Szegedi Zsigmond együtt kezdte meg tanulmányait Miskolczi Csulyak Gáspárral, akinek magyar nyelvű bejegyzése székely betűkkel Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvében olvasható. Évfolyamtársának édesapja Miskolczi Csulyak István, akinek két székely ábécéje maradt ránk, és aki Szenci Molnár Alberttel levelezésben állott.

Választ adtunk arra a kérdésre, hogy miért hasonlítanak Otrokocsi Fóris Ferenc és Bél Mátyás betűi. Az már eddig is tudott volt, hogy Bél Mátyás a székely ábécét Kaposi Sámueltől kapta. De volt e kapcsolat Otrokocsi és Kaposi között? Mindketten Gömör megyében születtek, és a református lelkész Otrokocsi jól ismerte Kaposi édesapját, Kaposi Juhász Jánost, aki a szintén református lelkész volt, és így annak fiát. De rajtuk kívül Kaposi Sámuel nagyapját is, hiszen együtt volt vele a pozsonyi vésztörvényszék előtt, azonban míg Otrokocsi gályarabságot, az

idős és erőtlen Kaposi István várfogságot szenvedett. Tehát Otrokocsi Fóris Ferenc ismerte Kaposi Sámuelt, és Bél Mátyáshoz hasonlóan ő is tőle kapta meg a székely ábécét.

A Lázár családnál már említettük a székely írás ismeretének generációról generációra való öröklődésének kérdését. Rajtuk kívül eddig csak Miskolczi Csulyak István és fia, Miskolczi Csulyak Gáspár esetében volt erről információnk. Azonban ugyanezt feltételezhetjük Szilágyi Sámuelről, akinek édesapja, Szilágyi Péter 1716-tól a nagyenyedi kollégiumban volt a keleti nyelvek professzora, továbbá Kismarjai Veszelin Pálról, aki annak a Kismarjai Veszelin Pálnak a fia lehetett, aki református lelkész és hittanár volt, és a keleti nyelvek tanáraként oktatott a debreceni kollégiumban 1612-től 1629-ig. Hasonló eset állhatott fenn Otrokocsi Fóris Ferenc esetében, aki édesapjától és talán nagyapjától is megismerhette azt. Mindegyik esetben fontos megjegyezni, hogy mivel többféle székely ábécé terjedt, az esetleg a szüleiktől megismerteken túl, tanulmányaik és más alkalmak során, egyéb székely ábécékkel, szövegekkel bővíthették, gazdagíthatták ide vonatkozó ismereteiket.

Áttekintve a székely írást ismerő személyek kapcsolatrendszerét, arra a következtetésre jutottunk, mely szerint a 17. században Erdély fejedelmei, a Kelet-Magyarországi birtokokkal rendelkező, onnan származók is, gyermekkoruktól kezdve iskoláikban, tanáraiktól és diáktársaiktól, a velük közvetlen kapcsolatban lévő főrendű nemesektől, az egyházi méltóságoktól, a fejedelemség és a megyék vezető tisztségviselőitől megismerhették a székely írást, mivel azok közül többen ismerték azt.

Tisztában vagyok azzal, hogy a hipotézisek megfogalmazása nagy vitákat vált ki, ennek ellenére úgy gondolom, hogy érdemes elgondolkodni az alábbiakon.
A székely írást a magyar nyelvterületen a honfoglalást követő időszakban a székelyek használták, közülük is a Telegdi széket lakók. A késő avar régészeti leletek Erdélyben ezen a területen találhatóak.[236] Megállapítást nyert, „hogy a telegdi székelyek – vagy ezek egy része – nyelvjárása (kiváltképp Székelykeresztúr környékén) arra utal, hogy bihari (Telegd környéki) tartózkodásukat megelőzően Dél-Magyarországon éltek."[237] A bihari székelyekről Anonymus leírásában is hiteles adatok olvashatók.[238]

A nagyszentmiklósi kincs a legújabb kutatások alapján „egy olyan 7–8. századi avar (rész)fejedelmi család tulajdona volt, amelyik a Kárpát-medence déli és/vagy keleti felében élt, s folyamatosan állt módjában bizánci kultúrájú ötvösöket foglalkoztatni".[239] A nagyszentmiklósi kincs feliratai közül tizennégy rovásírással készült. A „nagyszentmiklósi-szarvasi írás beletartozik egy eddig megfejtetlen eurázsiai íráscsaládba, ennek különálló, legnyugatibb ágát képviseli, amelynek sem a keleti türk rovásírással, sem az európai germán Futhark-írással közvetlen kapcsolata nem mutatható ki. […] A székely rovásírás tehát nem köthető közvetlenül össze a nagyszentmiklósi–szarvasi írással, amelynek ismert emlékei hat-hétszáz évvel régebbiek. Ennyi idő alatt azok az írások, amelyeknek nem volt központi hagyományuk, igen nagy átalakuláson mentek át. Jelenleg csak annyit mondhatunk,

[236] Lásd Szentpéteri József tanulmányában a 2. képen látható térképet. 2014 45.

[237] Benkő Elek 2014 322.

[238] Benkő Loránd 1996 65–77.

[239] Bálint 2004 608.

hogy a székely és a késő avar kori írás ugyanahhoz az íráscsaládhoz tartozik, de annak egymástól távoli ágai."[240]

A nagyszentmiklósi kincs és a nagyszentmiklósi típusú feliratok betűit a közel ezer évvel későbbi, gyakorlatlan kéztől származó, eltorzított, hibás másolatokkal összevetve nem lehet megalapozott következtetéseket levonni. Külön tekintettel kell lenni arra, hogy feltehetően sem a kincsen lévő feliratok keletkezésének idején, sem később nem volt egységes a rovásírás, amely folyamatosan változott, amit a későbbi feljegyzések egyértelműen mutatnak. Ha a jövőben remélhetően előkerülő székely írások segítségével sikerül rekonstruálni annak korábbi – feltehetően párhuzamosan létező, eltéréseket mutató – állapotait, a nagyszentmiklósi kincsen lévő felirat vizsgálata is több eredményt hozhat majd. Sokrétű, több tudományág eredményeit felhasználó elemző munka vezethet csak sikerre, melynek során a régészeti kutatásoknak az avar–magyar asszimiláció kérdéskörében[241], az antropológiai és genetikai vizsgálatok területén elért legújabb eredményeit is folyamatosan figyelembe kell venni[242].

Feltételezhető, hogy a székely írást a kései avarok idején, majd később is csak a népesség szűk, vezető rétege, az elit ismerhette és használhatta. Ezek az emberek több nyelv és írás birtokában lehettek, közöttük az Avar Birodalomban a központi nyelv szerepét betöltő valamelyik török nyelvet és annak írását is használták. (Ez a jelenség a későbbi korokban sem volt ritka, elég, ha a latin, a német és az orosz nyelv hasonló szerepére gondolunk.) Amikor felmerült az igény, természetes módon kínálta magát a lehetőség – lehet, hogy már korábban, sőt az is előfordulhatott, hogy térben és időben eltérve, de akár párhuzamosan is –, hogy a szükséges változtatásokkal az általuk beszélt magyar nyelv írásához igazítsák az általuk jól ismert, de addig más nyelv lejegyzésére használt írást. Mindezt feltehetően nem központi elhatározásból hozták létre és használták, és a kiindulópontul felhasznált írás sem volt valószínűleg egyforma, hanem területenként némileg eltérő, így nagy valószínűséggel a különböző területeken és időpontokban létrejövő székely írás sem volt teljesen azonos. Az idők során természetesen lehettek olyan törekvések, hogy egységesítsék ezt az írást is, azonban mindig vannak olyanok, akik különböző okok miatt – akár megszokásból, vagy elszigeteltségük, esetleg az ősök tisztelete miatt, jobban őrzik a hagyományaikat.
Megfontolandónak tűnik tehát annak feltételezése, hogy a késő avarnak mondott népességnek részét képezték a székelyek, amelynek elitje ismerte és használta a székely írást – aminek a legrégebbi feliratai éppen azon a területen fordulnak elő,

---

[240] Róna-Tas 2002 127.

[241] „Jelenlegi ismereteink így összegezhetők e vonatkozásban: az eddigi megfigyelések hiányosságai, illetve az asszimilációt eleve kizáró szemlélet mellett is feltételezhető, de a rendelkezésre álló bizonyítási eljárásainkkal egyértelműen még nem igazolható az avar-magyar asszimiláció, a Kárpát-medencében talált lakosság és a betelepülő honfoglaló magyar népesség egymásba olvadása. Az elgondolkoztatóan kisszámú közös lelőhely önként adja a megoldás lehetőségét: amennyiben az avarság bizonyos hányada megélte a magyarok bejövetelét, akkor az feltételezhető, hogy a megváltozott hatalmi viszonyok nem tették szükségessé, hogy az új vezető réteg mindenhol a saját köreiből származó vezetőt ültessen a települések élére, akik aztán együtt temetkeztek volna a helyben talált lakossággal." Szentpéteri 2014 47.

[242] Fóthi 2014; Raskó 2014; Csősz Aranka–Mende Balázs Gusztáv 2014. E tanulmányokban a megfelelően feltett kérdésekre a korábbiaknál jóval árnyaltabb képet adó válaszok születtek. További munkálatokra, a továbblépéshez szorosabb interdiszciplináris együttműködésre van azonban ezekben a tudományágakban is szükség ahhoz, hogy meggyőző eredmények gazdagíthassák és segítség a többi kutatási terület kutatóit.

ahol Erdélyben a késő avar leletek találhatók.[243] Azt, hogy a székely írás annak ősi használata idején sem volt széleskörűen elterjedt, a régészeti leletek is alátámasztják, különben a már napvilágra került leletanyag jóval nagyobb részén fordulnának elő.

Sem akkor, sem később nem használták a hivatalos iratokon, erre a későbbi korokban sem ismerünk példát. A 17–18. században, amikor teljesen más körülmények között – és már nem csak a székelyek között – újra elterjedt, egy igen rövid időszaktól eltekintve megint csak ez figyelhető meg: egy szűk értelmiségi réteg használja, de kizárólag egymás közt, akár emlékkönyvi bejegyzés alkalmával, akár egyéb információ bizalmas közlésekor, amikor nem akarták, hogy azt más is megértse. Hivatalos iratok, könyvek, hosszabb szövegek – a Bolognai Emlék kivételével – nem születtek székely írással.

Milyen feladatok várnak a további a kutatásokban részt vevőkre? Azt már több száz évvel ezelőtt megállapították a székely írás után érdeklődők, hogy a levéltárak iratanyagában a hivatalos iratok között nem lehet ilyeneket találni. Azokban valóban nem, a legcélravezetőbb ott keresni őket, ahol az eddigiek is előkerültek: az egyes személyek naplóiban, könyveiben. Az erdélyi, magyarországi, felvidéki, továbbá a peregrinusok egykor látogatott európai városok iskoláinak és egyetemeinek levéltárai és könyvtárai és múzeumai a kitartó munkával, jól átgondolt rendszerben végzett kutatómunka eredményeként remélhetően még sok meglepetéssel szolgálnak.

Ehhez azonban nem elég egy-egy ember munkája. Csak egy jól megtervezett és irányított, kellő szellemi és anyagi háttérrel rendelkező kutatócsoport lehet rá képes, a különböző részterületek egymásra épülő, egymással eredményeire folyamatosan reagálva újabb célokat meghatározni képes, szoros együttműködése révén. Antropológusok, régészek, műemlékvédelmi szakemberek, történészek, irodalom- és nyelvtudósok, néprajzosok, könyvtárosok, muzeológusok és levéltárosok együttműködése hozhat majd megbízható eredményt.

Nem lehetnek illúzióink, Magyarországon nem lesz könnyű dolguk. Sajnos még országos intézményekben is dolgoznak olyan emberek, akik a székely írással kapcsolatban komoly ellenérzéseket táplálnak, és mindent megtesznek a kutatás ellehetetlenítésére. A további munkálatok eredményessége érdekében ezért nagyon fontos lenne, hogy a levéltárosok képzésében is kapjon helyet a székely írás oktatása, hogy a jelenlegi helyzet megváltozzon. Így talán idővel megváltozik a szemlélet és az emberek is, de, ahol és amit lehet, azt már most meg kellene kezdeni. Egy 5–10 éves, jól átgondolt munka meghozhatja gyümölcsét, kiegészülve és párhuzamosan mindig továbbfejlesztve a székely írással kapcsolatba hozható személyek adatainak és kapcsolatrendszerének a feltárásával; ez után lesz értelme, az összes addig előkerült székely ábécét és emléket magában foglaló munka, és az alapján egy átfogó elemzés elkészítésének.

[243] Ez nem mond ellent Benkő Elek azon véleményének, hogy mai tudásunk szerint a székely írás nem Erdélyben jött létre. Benkő 2014 312.

I.

Azt, hogy mennyi minden várhat még feltárásra, közöttük olyan is, ami egyszer már felbukkant, jól mutatja, hogy például a Levéltári Közlemények 1937. évi számában a Miskolci Múzeumi Levéltár anyagának ismertetésében egyebek között a következő olvasható: „Szentpéteri B, János debreceni diák kéziratos jegyzetei 1699—1702 közti időről. E bekötött könyvecskének, mely Malleus 15 dilemmáját tartalmazza, különös érdekessége az alphabetum Scythicum, a rovásírás abécéje."[244]

A Herman Ottó Múzeum és a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára munkatársai segítségét kértem a kézirat felkutatására, azonban nem jártak sikerrel. Remélhetően csupán valahol lappang, és egyszer érdekes adalékokat szolgáltathat a székely írás terjedésének kutatásához.

II.

Forrai Sándor *Küskarácsontól sülvester estig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírásos emlékeink* című könyvében dr. Esze Tamás gyűjtése alapján, egy Bihar megyei – általa nem ismert – kisközség református egyházának 1786-ból származó bejegyzéseiként közölt anyakönyvbe bejegyzett székely írásos emlékeket, azonban sem az évszámot, sem a szöveg helyes olvasatát – a gyermekek nevét – nem adta meg.[245]

Családfám készítése, anyai ágon a Furtán lakó Bói családra vonatkozó adatok keresése közben, a református anyakönyvben[246] a születések feljegyzései között bukkantam két rovásírásos bejegyzésre. 1779. május 15-én a dátumot még a megszokott betűkkel írta be a református lelkész, a születés és keresztelés adatait azonban már székely írással, olvasata:

TÖRÖK ISTVÁN LEÁNYA MÁRIA

LEÁNYOK TANÍTÓJA NAGY FERENC

Három évvel később, 1782. szeptember 15-én a dátum szintén a szokásos módon, az adatok azonban ismét székely írással íródtak:

TÖRÖK ISTVÁN FIA ISTVÁN

PRÉDIKÁTOR SZENTESI GYÖRGY

Mindkét bejegyzés Török István gyermekeire vonatkozik, akinek most az apja nevét kapó fia született, a keresztapának pedig Szentesi Györgyöt kérte fel, aki azt el is vállalta. Ezzel egyben fény derült a székely írásos bejegyzéseket készítő lelkész

[244] Klein 1937 191.

[245] Forrai é. n. 207.

[246] Furta református keresztelési anyakönyve (1765–1839) MNL OL Anyakönyvi Gyűjtemény – Furta (X 3509) – A 2229 tekercs

személyére is, aki nyilvánvalóan jó barátságban volt Török Istvánnal, hiszen csak az ő gyermekei születési adatai kerültek az ősi betűkkel megörökítésre.[247]

A fentiekben írtak választ adnak Ferenczi Géza egyik feltételezésére is. „A Bihar megyei Hegyközcsatár református parókiájából az említett rendelkezésnek megfelelően az Állami Levéltár nagyváradi fiókjának átadott egyházi anyakönyvében található 18. század végi rovásírásos (?) bejegyzésről értesültem Nagy Béla révén. A helyszínen csak nagyon rossz minőségű fényképét láthattam, ugyancsak Nagy Béla jóvoltából. Az előbbi pontban említett bejegyzéshez hasonlóról van szó. Sajnos nem tudtam azonosítani a Forrai Sándortól ismeretlen lelőhelyről („egy Bihar-megyei kisközség") közölt, ugyancsak rossz minőségű fénymásolaton látható szöveggel."[248] Mivel a Forrai által közölt, Ferenczi által hivatkozott kép Furta református anyakönyvéről készült, ezért továbbra is feladatként áll a kutatók előtt a Hegyközcsatár református anyakövében lévő székely írás megtalálása.

Budapest, 2015. május 31.

[247] Zsupos 2012

[248] Ferenczi 1992 62.

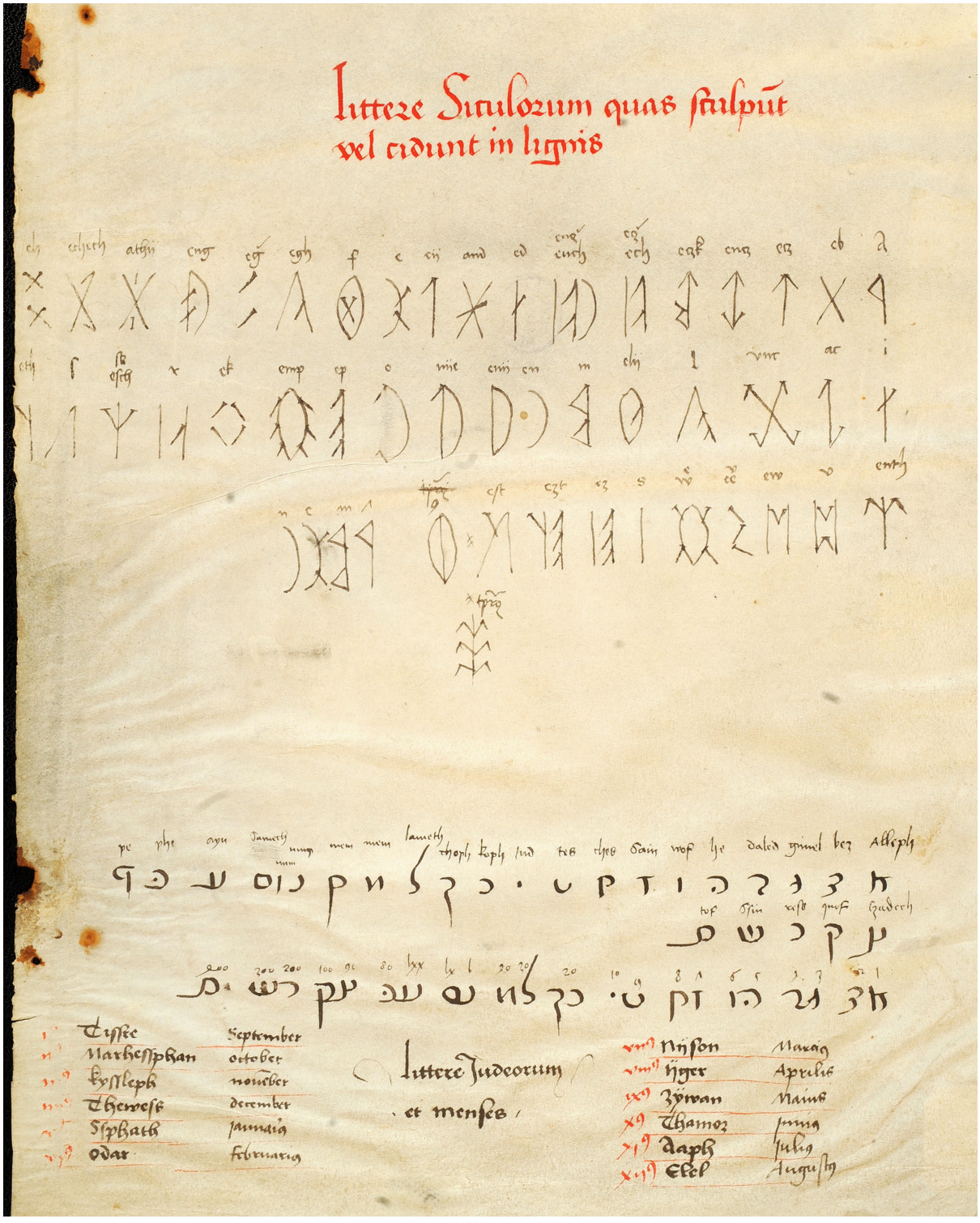

1. A Nikolsburgi Ábécé (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Mny. 70.)

2. A Bolognai Ábécé (Sebestyén 1915 II. melléklet)

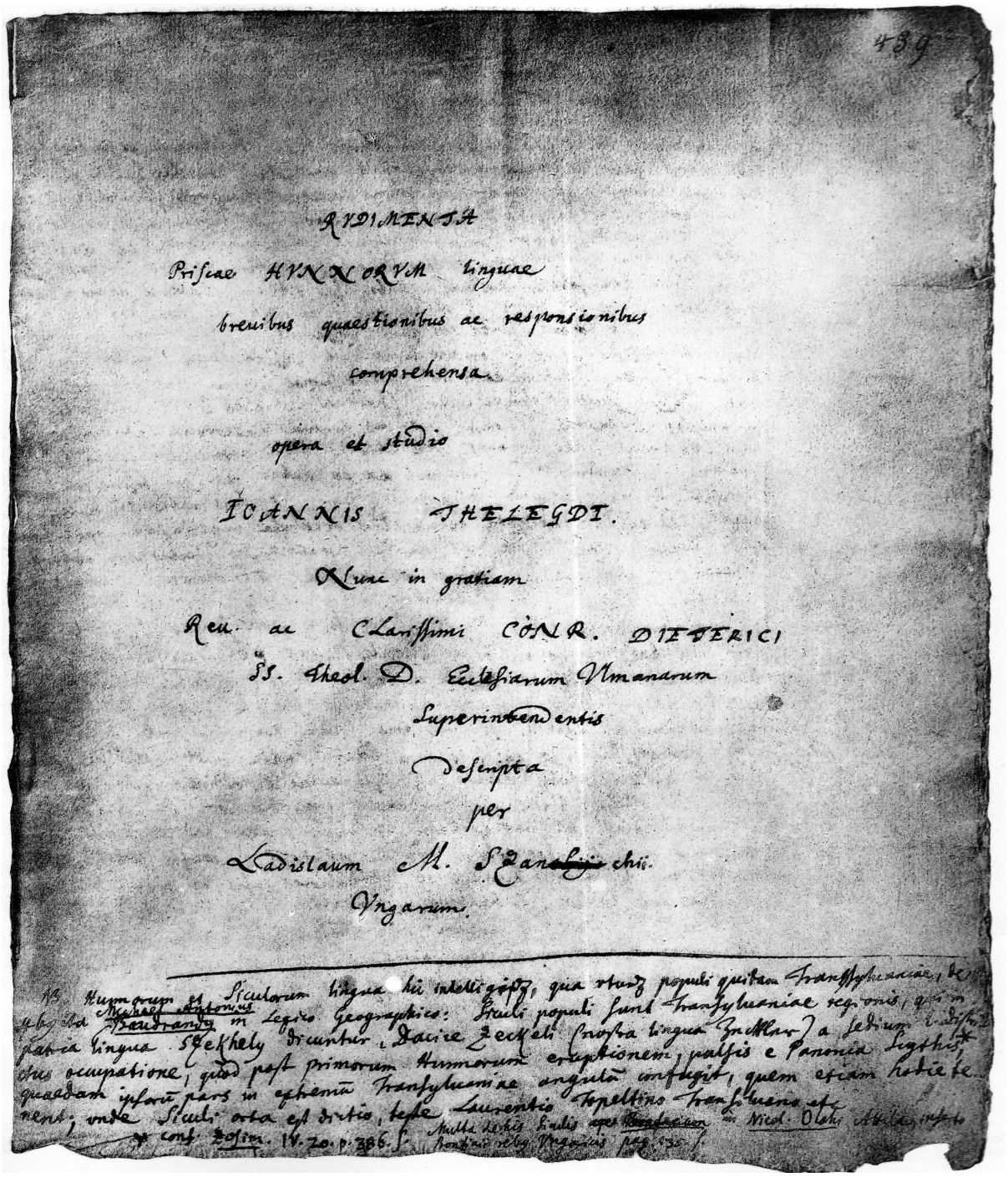

RVDIMENTA

Priscae HVNNORVM linguae

brevibus quaestionibus ac responsionibus

comprehensa

opera et studio

IOANNIS SZELEGDI.

Nunc in gratiam

Rev. ac Clarissimi CONR. DIETERICI

SS. Theol. D. Ecclesiarum Vmanarum

Superintendentis

descripta

per

Ladislaum M. Szanaki

Vngarum.

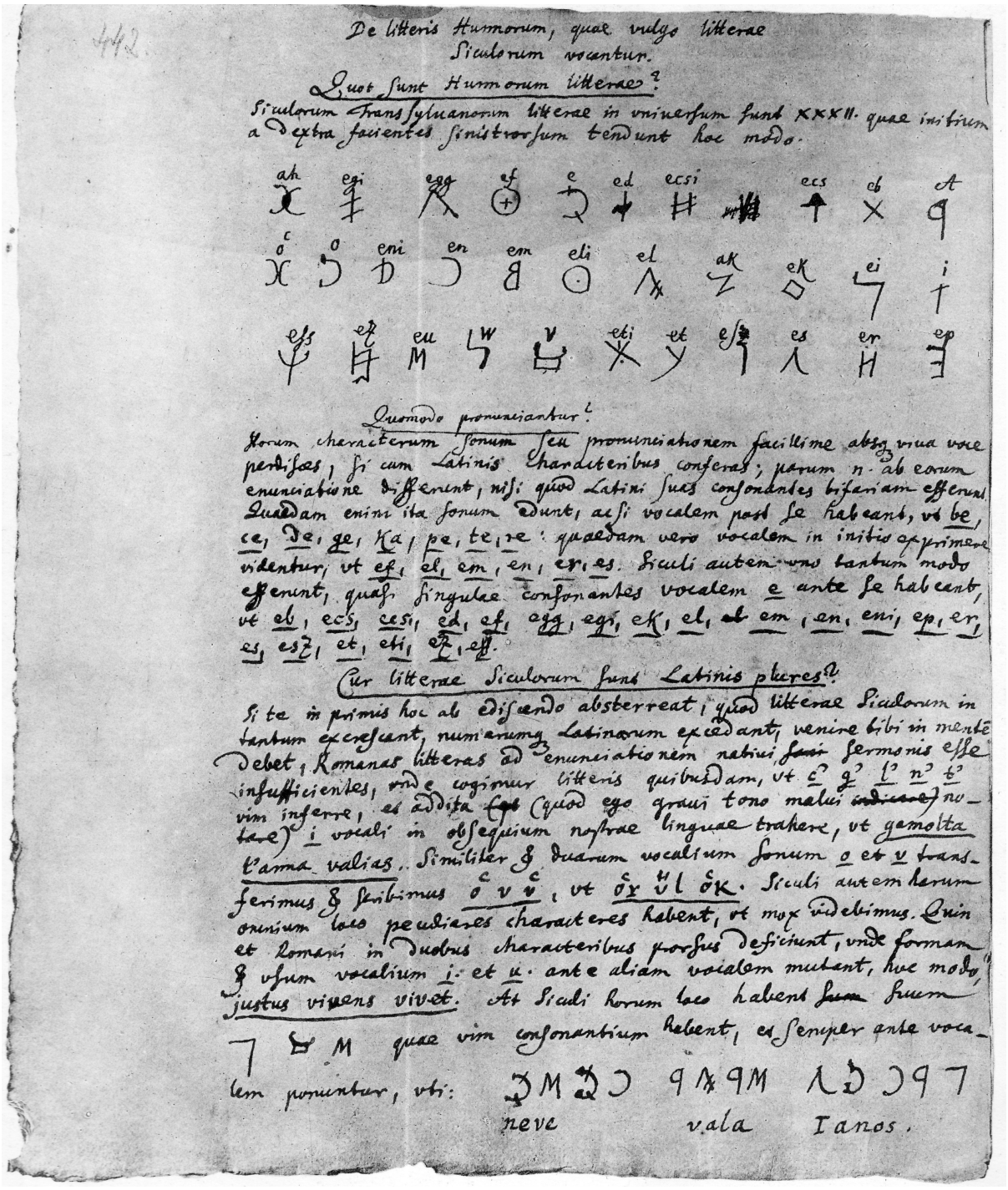

4. A Rudimenta giesseni másolatának első lapja (Sebestyén 1915 XIV. melléklet)

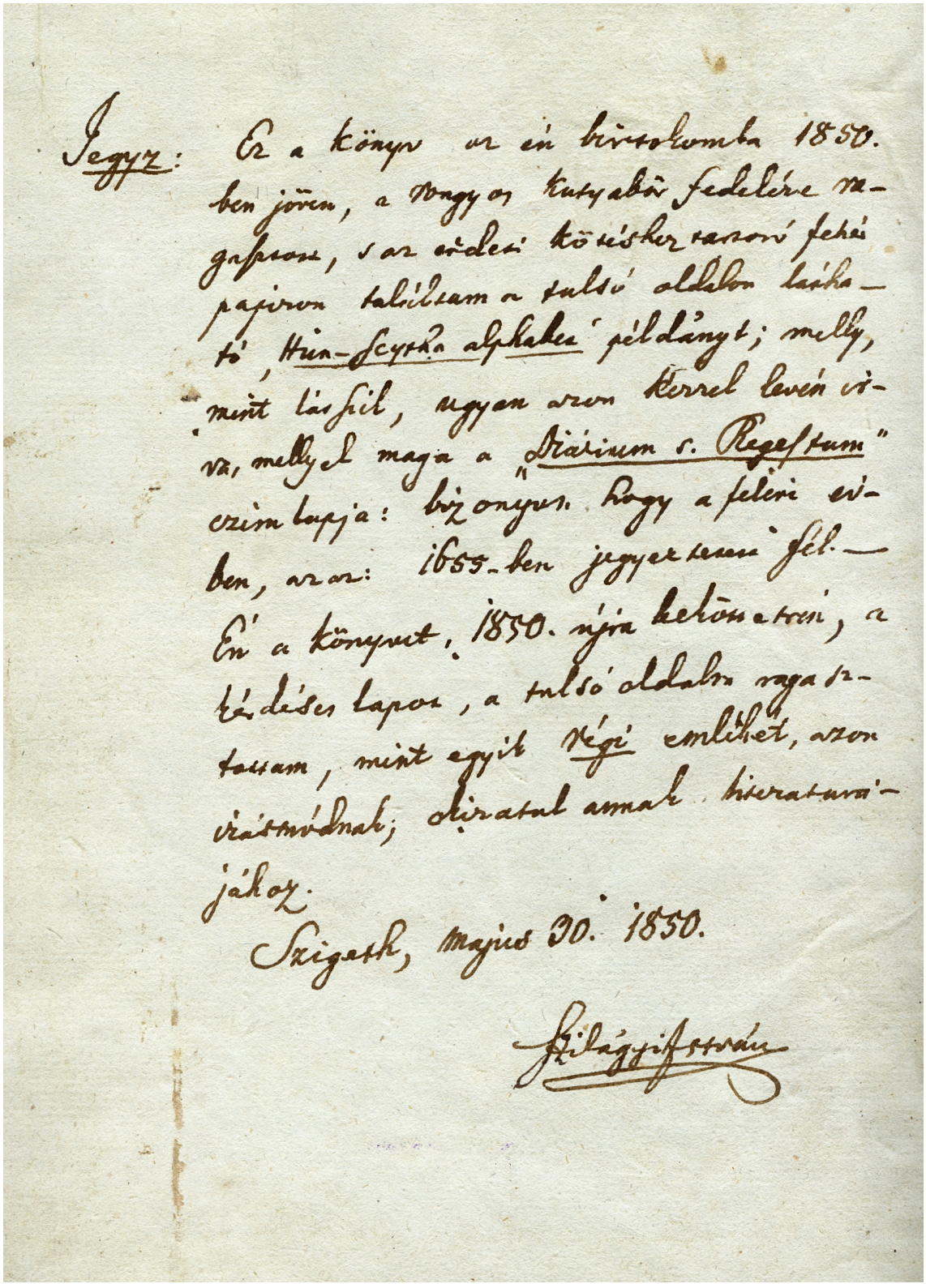

Jegyz: Ez a könyv az én birtokomba 1850. ben jöven, a Nagy ur kutyabőr fedelére ragasztom, s az előleti köszörkeresen fehér papiron találtam a talsó oldalon lábkató „Hun-Szythe alphabet" példányt; melly, mint látszik, ugyan azon kézzel levén irva, mellyel maga a „Diarium s. Regestum" czim lapja: bizonyos hogy a feleki evben, azaz: 1855-ben jegyeztetett fel.—
Ez a könyvet, 1850. nyár kelőben a tréni, a tédéses lapon, a talsó oldalon ragasztottam, mint egyik régi emlékét, azon irástudnak; diratul annak hieraturajához.

Szigeth, Majus 30. 1850.

Szilágyi István

5. Szilágyi István bejegyzése Szegedi Zsigmond naplójába
(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 568 – (45. tétel) – D 5. – No. 17.)

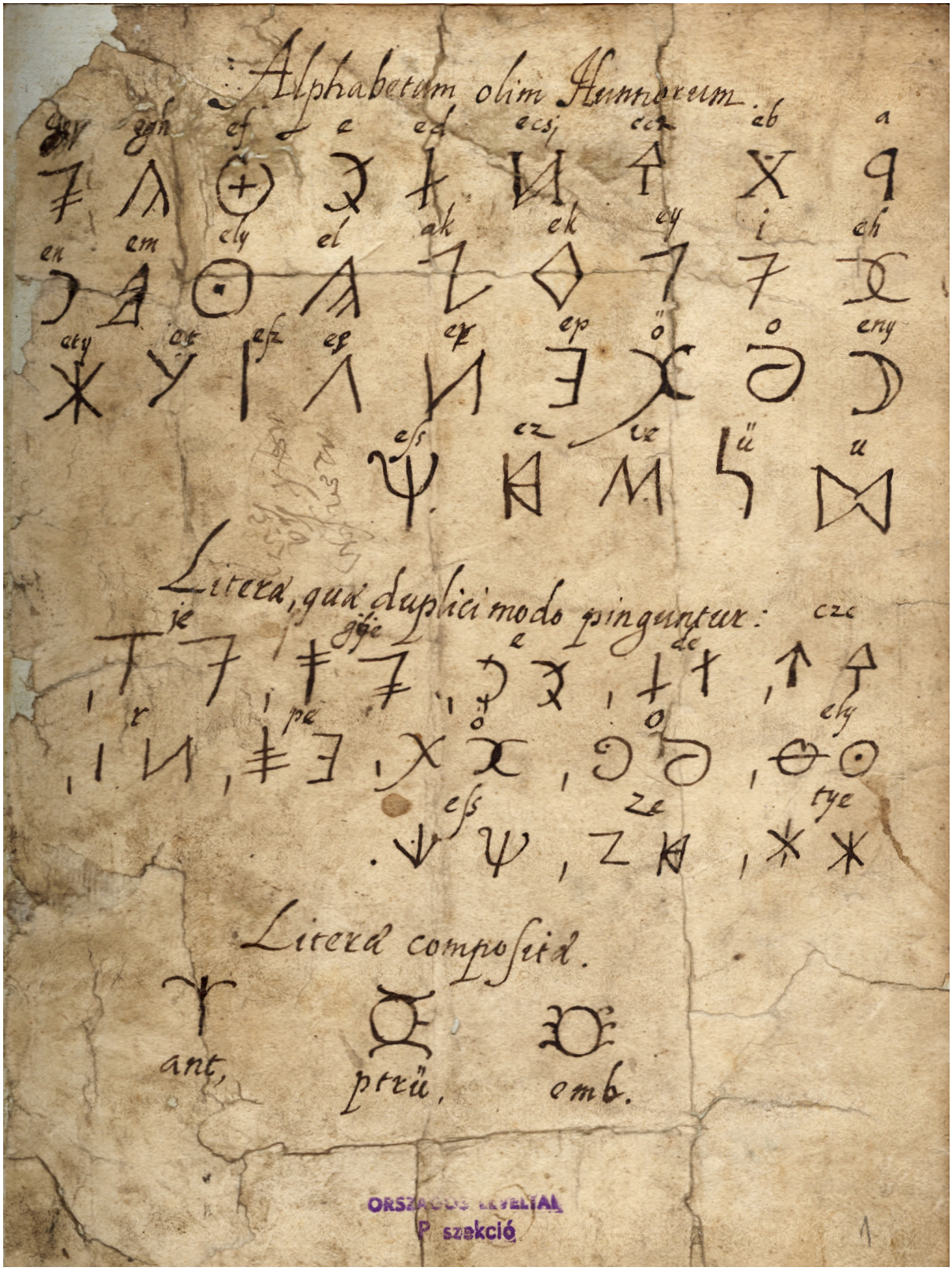

6. Szegedi Zsigmond ábécéje
(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 568 – (45. tétel) – D 5. – No. 17.)

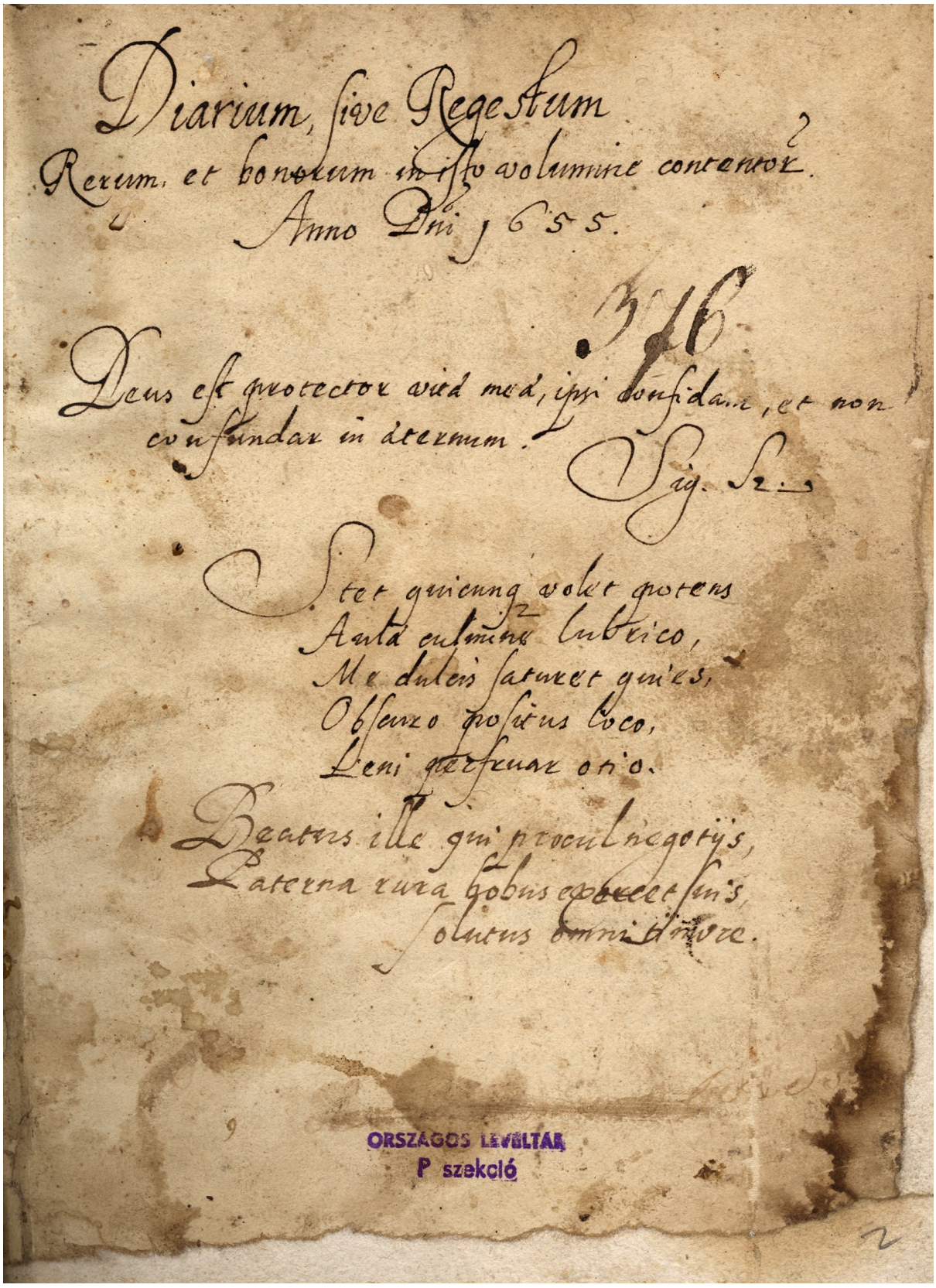

7. Szegedi Zsigmond naplójának címlapja
(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 568 – (45. tétel) – D 5. – No. 17.)

8. Révai Miklós ábécéi (Révai 1806 I. 146.)

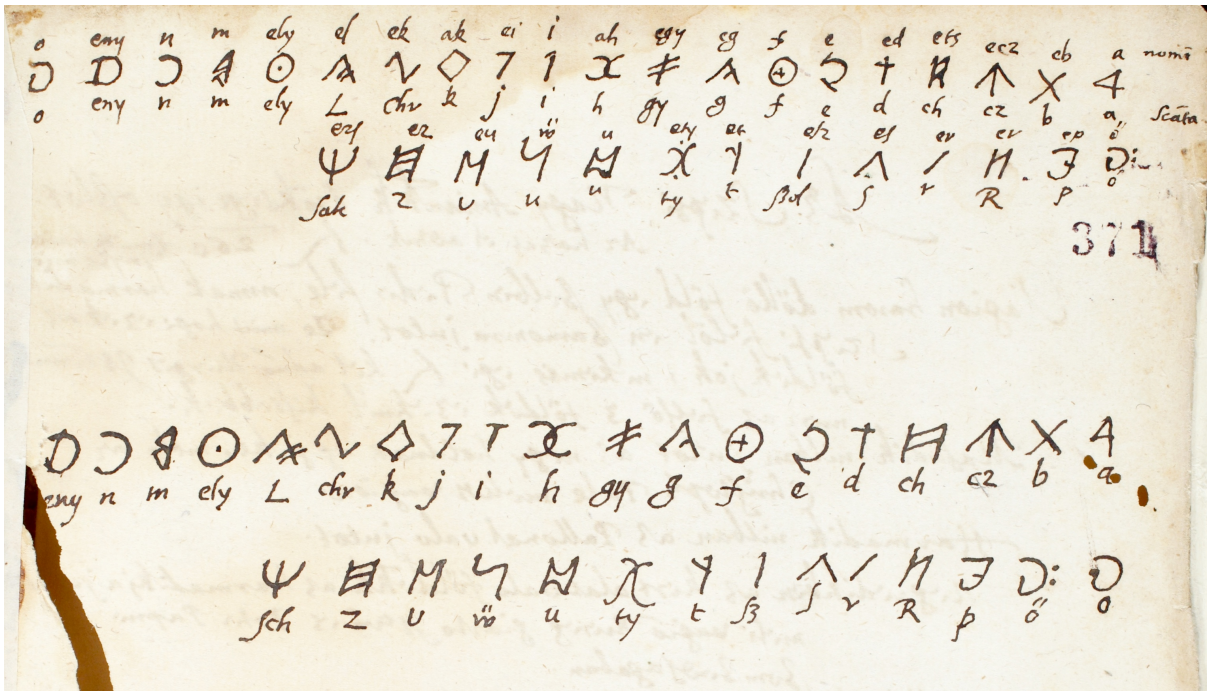

9. Miskolci Csulyak István két ábécéje
(Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Lat. 656.)

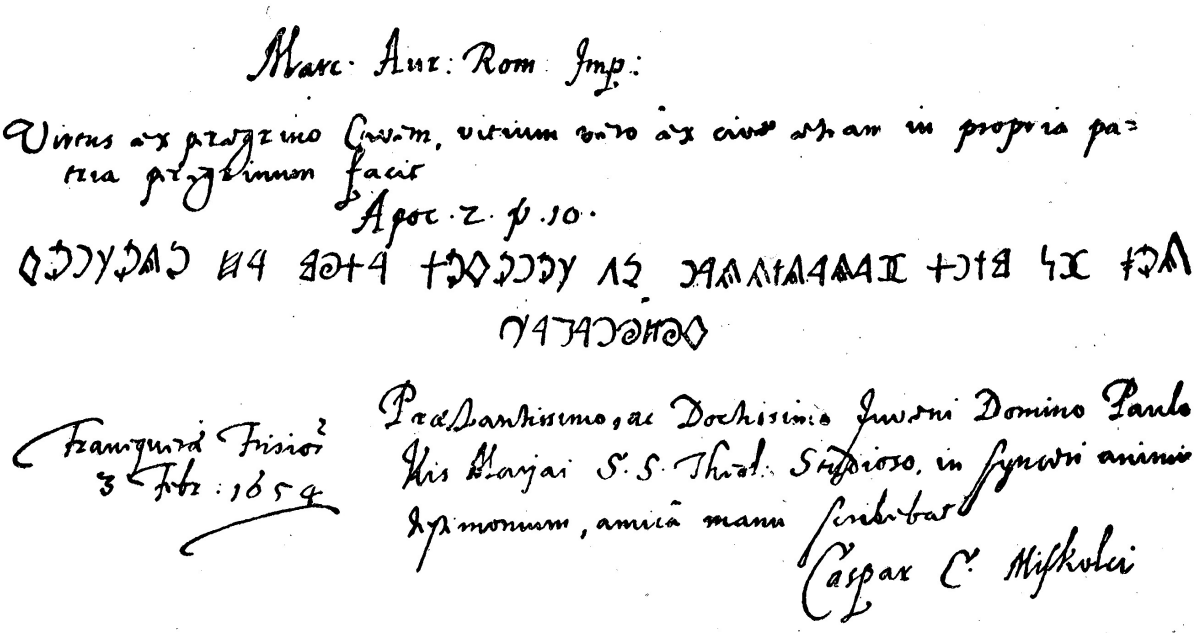

10. Miskolci Csulyak Gáspár albumbejegyzése 1654-ből (Sebestyén 1915 111.)

11. Egy 1680 körüli ábécé (Országos Széchényi Könyvtár)

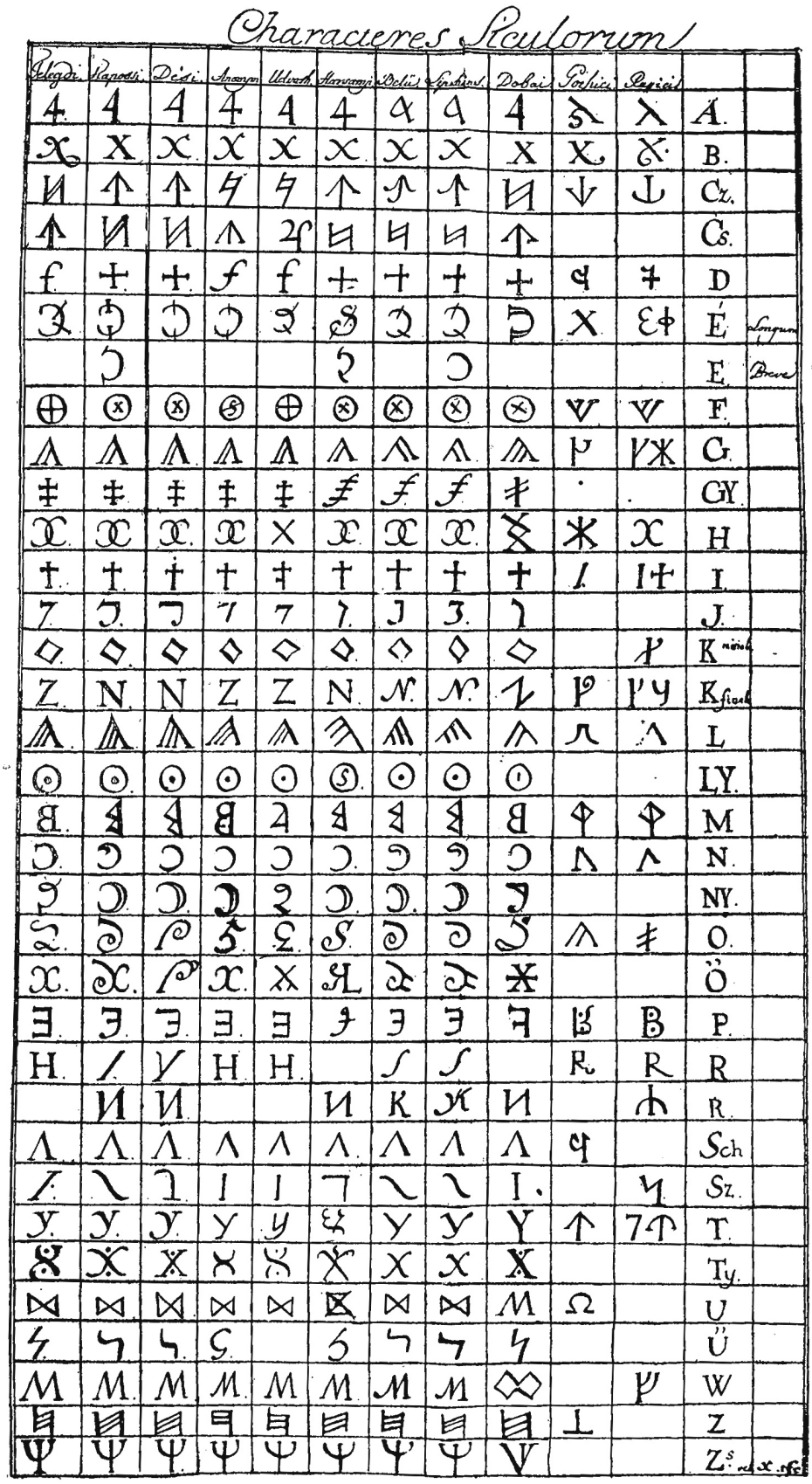

12. Bod Péter kilenc ábécéje a marosvásárhelyi kéziratban (Sebestyén 1915 114.)

IRODALOMJEGYZÉK

Albert 2009a — Albert András: Gróf Bethlen Miklós (1642–1716) és a 17. századi erdélyi protestantizmus. In: Albert András: Az erdélyi református egyház a 17–18. században. Budapest, 2009. 25–93.

Albert 2009b — Albert András: Gyalakutai gróf Lázár János (1703–1772) szerepe a 18. századi erdélyi protestantizmus védelmében. In: Albert András: Az erdélyi református egyház a 17–18. században. Budapest, 2009. 107–123.

Bálint 2004 — Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 2004.

Benkő Elek 1994 — Benkő Elek: Rovásírásos bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában. Erdélyi Múzeum 1994. (56) 81–83.

Benkő Elek 2014 — Benkő Elek: A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben. (Régészeti és történeti jegyzetek.) In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna (A továbbiakban Magyar őstörténet) Budapest, 2014. 311–327.

Benkő Loránd 1996 — Benkő Loránd: Adalékok a bihari székelység történetéhez. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. (Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor) Kolozsvár, 1996. 65–77.

Benkő Samu 1984 — Benkő Samu: Sűrű élet szép emlékezete. In: Őrszavak. Művelődéstörténeti dolgozatok. Bukarest, 1984.

Bélay 1943 — Bélay Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. századig. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 7. sz.) Budapest, 1943.

Bethlen 1955 I-II. — Bethlen Miklós: Önéletírása. Budapest, 1955.

Bóné 2014 — Bóné Éva: Református prédikációk szülte helyesírás: Geleji Katona István esete. In: Erdélyi Múzeum (LXXVI.) Kolozsvár, 2014. 59–68.

Csallány 1960 — Csallány Dezső: A székely-magyar rovásírás emlékei. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve III. Nyíregyháza, 1963. 39–135.

Csősz–Mende 2014 Csősz Aranka–Mende Balázs Gusztáv: Beszámoló a Kárpát-medence 7–10. századi népességén végzett archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről. In: Magyar őstörténet. Budapest, 2014. 173–77.

Endes 1937 Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1937.

Ferenczi 1992 Ferenczi Géza: A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. In: Rovásírás a Kárpát-medencében. (Szerk. Sándor Klára) Szeged, 1992.

Forrai é. n. Forrai Sándor: Küskarácsontól sülvester estig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírásos emlékeink. Budapest, é.n.

Fóthi 2014 Fóthi Erzsébet: A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. In: Magyar őstörténet. Budapest, 2014. 151–168.

Harsányi 1926 Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. II. köt. 4. sz. Debrecen, 1926.

Heltai 1982 Heltai János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Budapest, 1982.

Hörcsik 1998 Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998.

Imre 1990 Imre Mihály: Szenci Molnár Albert: Dictionarium Latinoungaricum. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXV. Budapest, 1990.

Jakubovich 1935 Jakubovich Emil: A székely rovásírás legrégibb ábécéi. Magyar Nyelv (31) Budapest, 1935. 1–17.

Jankovics 1998 Jankovics József: Bethlen Miklós két levele Luigi Ferdinando Marsilihez. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter, Budapest, 1998. 428–431.

Joódy 1943 Joódy Pál: Máramaros vármegye 1749–1769. évi nemesség vizsgálata. Máramarossziget, 1943.

Katalógus 2013 Bethlen Gábor és kora. Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar megyei

Levéltára és Győr-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról. Budapest, 2013.

Klein 1937 — Klein Gáspár: A miskolci múzeumi levéltár. In: Levéltári Közlemények (15) Budapest, 1937. 185–198.

Komlóssy 2006 — Komlóssy Gyöngyi: Ősi betűk – mitikus történelem. In: Irodalomtörténeti Közlemények (110) Budapest, 2006. 529–538.

Láng 2014 — Láng Benedek: Szerelem, alkohol és szégyen: titkosírások a magánéletben a kora újkori Magyarországon. In: Korall 57. (15. évf.) 2014. Budapest, 133–147.

Lázár 1890 — Lázár Gyula: A Török Birodalom története. (Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtár XXI.) Nagybecskerek, 1890.

Lázár 1858 — Lázár Miklós: A gróf Lázár család. Kolozsvár, 1858.

Maksay 1959 — Maksay Ferenc: Urbáriumok. XVI–XVII. század. Budapest, 1959.

Máté 2001 — A székely rovásírás latin rejtélye. Nyelvtudományi Közlemények (98) Budapest, 2001. 186–192.

Matuz 1990 — Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.

apsai Mihályi 1900 — apsai Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros vármegye története. I. kötet. Máramarossziget, 1900.

Musnai 1936 — Musnai László: Székely rovásírásos emlékek. Magyar Nyelv (32) Budapest, 1936. 229–233.

Payr 1927 — Payr Sándor: A magyar protestáns gályarabok. Budapest, 1927.

Raskó 2014 — Raskó István: Genetikai múltba nézés, egy magyar torzó tanulságai. In: Magyar őstörténet. Budapest, 2014. 169–171.

Révai 1806 — Révai Miklós: Elaboratior Grammatica Hungarica. Pest, 1806. I. köt.

Révai 1833 — Révai Miklós: A magyar literatura vagyis: a magyar deáki történet. In: Tudományos Gyűjtemény 1833. II. 49–91

Róna-Tas 2002 A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. In: Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 2002. 120–129.

Sándor 1991 Sándor Klára: A Bolognai Rovásemlék. Szeged, 1991.

Sándor 2014a Sándor Klára: A székely írás nyomában. H. n. 2014.

Sándor 2014b Sándor Klára: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Magyar őstörténet. Budapest, 2014. 329–342.

Sebestyén 1909 Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás. Budapest, 1909.

Sebestyén 1915 Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915.

Szabó 2003 Szabó András: Szenci Molnár Albert naplója. Budapest, 2003.

Szabó 1866a Szabó Károly: A régi hún-székely irásról. Első közlemény. In: Budapesti Szemle Új folyam V. kötet. Budapest, 1866. 114–143.

Szabó 1866b Szabó Károly: A régi hún-székely irásról. Második közlemény. In: Budapesti Szemle Új folyam VI. kötet. Budapest, 1866. 106–130.

Szabó–Tonk 1992 Szabó Miklós–Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. Szeged, 1992.

Szabó T. 1982 Szabó T. Ádám: Beiratkozott magyar diákok a franekeri egyetemen I. (1585–1683) In: Névtani Értesítő 7. Budapest, 1982. 48–60.

Szabó T. 1987 Szabó T. Ádám: Beiratkozott magyar diákok a franekeri egyetemen II. (1684–1844) In: Névtani Értesítő 12. Budapest, 1987. 103–124.

Szelp 2011 Szelp Szabolcs: A Nikolsburgi bécé szerzősége és keletkezési ideje. Magyar Nyelv (107) Budapest, 2011. 407–428.

Szentpéteri 2014 Szentpéteri József: Kritikai megjegyzések az avar-magyar asszimiláció kérdéséhez. In: Magyar őstörténet. Budapest, 2014. 43–53.

Szilágyi 1836 Erdélyi tragédia 1738-b (1.) In: Szilágyi Ferenc: Klio historiai 'sebkönyv Kolozsvár, 1836. 421–438.

Szinnyei II. 1893 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893.

Szinnyei V. 1897 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897.

Szinnyei IX. 1903 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Budapest, 1903.

Szinnyei XI. 1906 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Budapest, 1906.

Szinnyei XIII. 1909 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909.

Szinnyei XIV. 1914 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Budapest, 1914.

Szögi 1996 Szögi László: A magyar felsőoktatás kezdetei. http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/histchem/legenda/egyetem/felso2.html

Szögi 2011 Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526-1700. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17.) Budapest. 2011.

Thurzó 1905 Thurzó Ferenc: A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1755. Nagybánya, 1905.

Tótfalusi 1982 M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége. In: Magyar emlékírók 16–18. század. Budapest, 1982.

Tóth István 1996 Tóth István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz… Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) Budapest, 1996.

Trócsányi 1980 Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Budapest, 1980.

ÚMÉL I. 2001 Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. Budapest, 2001.

ÚMÉL IV. 2002 Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. köt. Budapest, 2002.

ÚMÉL V. 2004 Új Magyar Életrajzi Lexikon V. köt. Budapest, 2004.

Vásáry 1974 Vásáry István: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. In: Keletkutatás 1974. 159–171.

Zsupos 2012 Zsupos Zoltán: Rovásírás az anyakönyvekben. Magyar Országos Levéltár. http://www.mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/rovasiras_az_anyakonyvekben.html